

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις
στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές»

ΚΟΛΕΤΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

Ο ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΣΤΟ ΜΥΤΙΚΑ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
Διπλωματική Εργασία

Βόλος 2017

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις
στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές»

ΚΟΛΕΤΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

Ο ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΣΤΟ ΜΥΤΙΚΑ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
Διπλωματική Εργασία

Επιβλέποντες καθηγητές: Ιωάννης Βαραλής, Μαρία Βασιλάκη

Εξεταστής: Δημήτρης Κυρτάτας

Βόλος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	σελ. 5
Βιβλιογραφικές συντμήσεις	σελ. 7
Εισαγωγή	σελ. 20
Κεφάλαιο 1ο	
<i>Ιστορικό πλαίσιο και τοπογραφία της περιοχής</i>	σελ. 22
<i>Η βασιλική της Αγίας Σοφίας Μύτικα</i>	σελ. 29
Κεφάλαιο 2ο	
<i>Τα γλυπτά του ναού: τεχνική και διάκοσμος</i>	σελ. 33
<i>2.1. Τα γλυπτά: τα αρχιτεκτονικά μέλη και οι λειτουργικές κατασκευές</i>	σελ. 33
— <i>Τα αρχιτεκτονικά μέλη</i>	σελ. 34
— <i>Οι λειτουργικές κατασκευές</i>	σελ. 42
<i>2.2. Ο διάκοσμος και οι τεχνικές</i>	σελ. 51
— <i>Διάκοσμος με Χριστολογικά θέματα</i>	σελ. 51
— <i>Φυτικός διάκοσμος</i>	σελ. 54
— <i>Γεωμετρικός διάκοσμος</i>	σελ. 57
Κεφάλαιο 3ο	
<i>Τα γλυπτά του ναού: σχέσεις και επαφές</i>	σελ. 60
Συμπεράσματα	σελ. 62
Παράρτημα: Κατάλογος γλυπτών Αγίας Σοφίας Μύτικα	σελ. 65
Εικόνες	σελ. 116

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αποτελεί τη διπλωματική μου εργασία, στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «*Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές*» του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Στόχος της εργασίας είναι η καταγραφή του γλυπτού διακόσμου του ναού της Αγίας Σοφίας στο Μύτικα της Ακαρνανίας, η μελέτη του και η συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το θεματολόγιο των γλυπτών, την τεχνική του εκτέλεση και τη χρονολόγησή του, καθώς και με τους φορείς που έδρασαν για την παραγωγή και φιλοτέχνησή του.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια, εκτός από την Εισαγωγή, τα Συμπεράσματα και τους Πίνακες που συμπληρώνουν το κείμενο. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η ιστορία και η τοπογραφία της περιοχής όπου βρίσκεται το μνημείο, με σκοπό την μελέτη των λόγων και των συνθηκών ίδρυσης και λειτουργίας της εκκλησίας, ενώ μελετάται συνοπτικά και η αρχιτεκτονική του ναού. Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάται διεξοδικά ο γλυπτός διάκοσμος του ναού, τόσο τα αρχιτεκτονικά μαρμάρινα μέλη του όσο και οι λειτουργικές κατασκευές του, ενώ στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρούνται εικονογραφικές και τεχνοτροπικές συγκρίσεις με άλλο δημοσιευμένο υλικό, με σκοπό τη διερεύνηση της προέλευσης του υλικού και των καλλιτεχνών που σκάλισαν τα γλυπτά μέλη του ναού.

Αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή όλους όσους γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίηση αυτού του πονήματος. Κατ' αρχάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας μου, επίκουρο καθηγητή κ. Ιωάννη Βαραλή, για την προτροπή του να ασχοληθώ με το θέμα και για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του κατά τη διάρκεια της δουλειάς μου. Μαζί του επισκέφθηκα το μνημείο, συμμετείχα στον καθαρισμό του εσωτερικού του ναού από τη βλάστηση και έκανα επιτόπια έρευνα, καταγραφή και μελέτη του υλικού στο διάστημα 1-8 Σεπτεμβρίου 2016 και 1-4 Σεπτεμβρίου 2017. Επίσης, είμαι ευγνώμων στην επικουρική επιβλέπουσα την καθηγήτρια κ. Μαρία Βασιλάκη και στον καθηγητή κ. Δημήτρη Κυρτάτα για την προσεκτική ανάγνωση της εργασίας μου και για τις πολύτιμες υποδείξεις τους. Ευχαριστώ τους αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος, για την άδεια που μου παρείχαν να επισκεφτώ το χώρο του ναού και το χώρο που φυλάσσεται το προς εξέταση υλικό.

Ευχαριστώ, τους γονείς μου Θεόδωρο και Κωνσταντινιά, που με υπομονή και κουράγιο πρόσφεραν την απαραίτητη ηθική συμπαράσταση για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Τέλος, δεν μπορώ να παραλείψω ότι η διπλωματική αυτή οφείλει πολλά και σε όλους εκείνους τους συγγενείς και φίλους που με παρηγορούσαν κάθε φορά που απογοητευόμουν και με ενθάρρυναν να συνεχίσω αυτή μου την προσπάθεια.

Βιβλιογραφικές συντμήσεις

<i>ΑΑΑ</i>	<i>Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών</i>
<i>ΑΒΜΕ</i>	<i>Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος</i>
<i>ΑΔ</i>	<i>Αρχαιολογικόν Δελτίον</i>
<i>ΑΕ</i>	<i>Αρχαιολογική Εφημερίς</i>
<i>ΑΕΜΘ</i>	<i>Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη</i>
<i>ΔΧΑΕ</i>	<i>Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
<i>ΗπειρΧρον</i>	<i>Ηπειρωτικά Χρονικά</i>
<i>ΚρητΧρον</i>	<i>Κρητικά Χρονικά</i>
<i>ΠΑΑ</i>	<i>Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών</i>
<i>ΠΑΕ</i>	<i>Πρακτικά της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i>
<i>CorsiRav</i>	<i>Corsi sull' arte ravennate e bizantina</i>
<i>JRA</i>	<i>Journal of Roman Archaeology</i>

Πηγές

Παυσανίου, *Ελλάδος Περιήγησις*, βιβλίο VII, έκδ. Εκδοτική Αθηνών

Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, βιβλίο X, έκδ. Κάκτος

Λεξικά – εγκυκλοπαίδειες

Καλοπίση-Βέρτη, Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου 2010

Καλοπίση-Βέρτη, Σ., Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου, Μ., επιμ., 2010. *Πολύγλωσσο εικονογραφημένο λεξικό όρων βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής*, Ηράκλειο

ODB

Kazhdan, A.P., επιμ., 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1-3, Oxford

Montanari 2016

Montanari, F., επιμ. Ρεγκάκος Α. 2016. *Σύγχρονο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα

Βοηθήματα

Ελληνικά

Αθανασούλης, Βασιλείου 2016

Αθανασούλης, Δ., Βασιλείου, Α. 2016. *Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας. Κατάλογος μόνιμης έκθεσης*, Αθήνα

Βαραλής 2001

Βαραλής, Ι. 2001. «*Η επίδραση της θείας λειτουργίας και των ιερών ακολουθιών στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του ανατολικού Ιλλυρικού (395-753)*», τόμ. Α-Β, Διδ. διατρ. (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001)

Βαραλής 2007

Βαραλής, Ι. 2007. «*Τα χαρακτηριστικά της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Νικόπολης: Παραλληλίες και διαφοροποιήσεις*», στο: Ζάχος, Κ., επιμ., *Νικόπολις Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, τόμ. Ι, Πρέβεζα, 595-607

Βοκοτόπουλος 1968

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1968. «*Μεσαιωνικά μνημεία του Μύτικα Ακαρνανίας*», *ΑΑΑ* 1, 152-154

Βοκοτόπουλος 1972

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1972. «*Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα*», *ΠΑΕ*, 109-113

Βοκοτόπουλος 1979

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1979. «*Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα*», *ΠΑΕ*, 121-126

Βοκοτόπουλος 1980

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1980. «*Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα*», *ΠΑΕ*, 34-36

Βοκοτόπουλος 1981

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1981. «*Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα*», *ΠΑΕ*, 79-81

Βοκοτόπουλος 1982

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1982. «*Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα*», *ΠΑΕ*, 91-94

Βοκοτόπουλος 1983

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1983. «*Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα*», *ΠΑΕ*, 84-86

Βοκοτόπουλος 1984

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1984. *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον από του τέλους του 7^{ου} μέχρι του τέλους του 10^{ου} αιώνας*, Θεσσαλονίκη

Βοκοτόπουλος 1992

Βοκοτόπουλος, Π.Λ. 1992. «Ανασκαφή βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα», *ΠΑΕ*, 129-130

Δρακούλης 2008

Δρακούλης, Δ. 2008. «Ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους και η χαρτογραφική του αναπαράσταση: το παράδειγμα της επαρχίας Παλαιάς Ηπείρου», στο: *Πρακτικά 10^{ου} Εθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας (Ιωάννινα, 12-14 Νοεμβρίου 2008)*, Ιωάννινα, 1-22

Δρακούλης 2009

Δρακούλης, Δ. 2009. «Πόλεις, κόμεις και χωριά της Επαρχίας Ελλάδος στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο (4ος-6ος αιώνας)», *Βυζαντικά* 28, 39-101

Ετζέογλου 1974

Ετζέογλου, Ρ. 1974. «Παλαιοχριστιανική βασιλική παρά τους Μολάους Λακωνίας», *ΑΕ*, 244-253

Καπερώνη 2004

Καπερώνη, Χ. 2004. «*Το φράγμα του πρεσβυτερίου στους παλαιοχριστιανικούς ναούς της Θεσσαλίας και της Παλαιάς Ηπείρου*», Πτυχιακή εργασία (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος)

Καπώνης 2009

Καπώνης, Ν.Χ. 2009. «Τα βυζαντινά μνημεία του Άνω Αχελώου», *Αχελώος, Χθες, Σήμερα, Αύριο; Συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος και τον πολιτισμό του νομού Αιτωλοακαρνανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Ι. Π. Μεσολογγίου 17 Μαΐου 2009)*, Αθήνα 2009, 281-317

Κατσαρός 1981

Κατσαρός, Β. 1981. «Παρατηρήσεις σε ορισμένες παλαιοχριστιανικές βασιλικές με φάσεις βυζαντινής περιόδου στη δυτική Στερεά Ελλάδα», *Κληρονομία* 13, 431-465

Κατσαρός 2014

Κατσαρός, Β. 2014. «Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία στη δυτική Στερεά» στο: Χουλιαράς, Ι., επιμ., *Το Αρχαιολογικό έργο της εφορείας βυζαντινών αρχαιοτήτων στην αιτωλοακαρνανία και την Λευκάδα, Πρακτικά Ημερίδας*, Ναύπακτος, 57-78

Κατωπόδης 2000

Κατωπόδης, Γ. 2000. *Αρχαία Ακαρνανία*, Αθήνα

Κεφαλώνιτου, Γερολύμου 2008

Κεφαλώνιτου, Φ., Γερολύμου, Κ.2008. *Η βασιλική Α του επισκόπου Δουμετίου στην παλαιοχριστιανική Νικόπολη*, Αθήνα

Κίσσας 1987

Κίσσας, Σ. 1987. «Νομός Κιλκίς. Κολχίδα», *ΑΔ* 42, Β'2-Χρονικά, 411-413

Κοκκορού-Αλευρά κάλ. 2014

Κοκκορού-Αλευρά, Γ., Πουπάκη, Ε., Ευσταθόπουλος, Α., Χατζηκωνσταντίνου Α., επιμ., 2014. *Corpus αρχαίων λατομείων: Λατομεία του ελλαδικού χώρου από τους προϊστορικούς έως τους μεσαιωνικούς χρόνους*, Αθήνα

Κωνσταντάκη 2015

Κωνσταντάκη, Α., 2015. *Η κατοίκηση στα παράλια της επαρχίας Παλαιάς Ηπείρου από την ύστερη αρχαιότητα έως την αρχή της μέσης βυζαντινής περιόδου (4^{ος} – 8^{ος} αιώνας)*, Μεταπτυχιακή εργασία, (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2015)

Κωνσταντίος, Χαλκιά 1987

Κωνσταντίος, Δ., Χαλκιά, Ε. 1987. «Παλαιοχριστιανικά γλυπτά Νικοπόλεως», στο: Χρυσός, Ε., επιμ., *Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα, 317-325

Λάββας 1980

Λάββας, Γ. 1980. «Οι πόλεις των «χριστιανικών βασιλικών»: Μια συμβολή στην πολεοδομία του Ανατολικού Ιλλυρικού», στο: *Εισηγήσεις του Δέκατου Διεθνούς Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας (Θεσσαλονίκη 28 Σεπτεμβρίου- 4 Οκτωβρίου 1980)*, Ελληνικά Παράρτημα 26, Θεσσαλονίκη, 403-445

Λαζαρίδης 1964

Λαζαρίδης, Δ. 1964. «Ανασκαφαί και έρευναι εις Αμφίπολιν», *ΠΑΕ*, 35-40

Λαζαρίδης 1965

Λαζαρίδης, Δ. 1965. «Αρχαιότητες και μνημεία Ανατ. Μακεδονίας», *ΑΔ* 20, 443-446

Λαζαρίδης 1985

Λαζαρίδης, Π. 1985. «Ανασκαφή Νέας Αγκιάλου», *ΠΑΕ*, 46-54

Λάσκαρης 1987

Λάσκαρης, Ν. 1987. «Νικόπολη. Το πέρασμα από τη ρωμαϊκή στη βυζαντινή εποχή: Μορφή και χαρακτήρας μια πόλεως», στο: Χρυσός, Ε., επιμ., *Νικόπολις Α΄, Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα, 205-223

Μακροπούλου, Καψούδας 2004

Μακροπούλου, Δ., Καψούδας, Π., 2004. «Κορομηλιά Νομού Κιλκίς 2003-2004: Ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής», *ΑΕΜΘ* 18, 87-94

Μαστροκώστας 1971

Μαστροκώστας, Ε. 1971. «Παλαιοχριστιανικά Βασιλικά Δρυμού Βονίτσης», *ΑΑΑ* IV/2, 185-193

Μηλίτση-Κεχαγιά 2008

Μηλίτση-Κεχαγιά, Ε. 2008. «Παλαιοχριστιανική γλυπτική Κω. Συμβολή στη μελέτη της αρχιτεκτονικής γλυπτικής στην Κω κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο (4^{ος}-7^{ος} αι.)», Διδ. διατρ. (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2008)

Μιχαηλίδης 1965

Μιχαηλίδης, Μ. 1965. «Παλαιοχριστιανική βασιλική Λόγγου Εδέσσης», *ΑΔ* 20, Β΄3-Χρονικά, 475-476

Μουτζάλη 2005

Μουτζάλη, Α. 2005. *Οι Ιόνιοι γείτονες της Δυτικής Ακαρνανίας: Τα νησιά Κάλαμος και Καστός. Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία της περιοχής*, Πάτρα

Μουτσόπουλος 1997

Μουτσόπουλος, Ν.Κ. 1997. «Η πρόιμη βυζαντινή και μεσοβυζαντινή πόλη» *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τευχ. 64, 29-58

Μπακιρτζής 1991

Μπακιρτζής, Χ. 1991. «Ανασκαφή χριστιανικής Αμφιπόλεως», *ΠΑΕ*, 212- 219

Μπάρλα 1965

Μπάρλα, Χ. 1965. «Ανασκαφή Κεφάλου Αμβρακικού», *ΠΑΕ*, 78-84

Μπάρλα 1966

Μπάρλα, Χ. 1966. «Ανασκαφή Κεφάλου Αμβρακικού», *ΠΑΕ*, 95-102

Μπάρλα 1967

Μπάρλα, Χ. 1967. «Ανασκαφή Κεφάλου Αμβρακικού», *ΠΑΕ*, 28-32

Μπάρλα 1968

Μπάρλα, Χ. 1968. «Ανασκαφή Κεφάλου Αμβρακικού», *ΠΑΕ*, 16-23

Μποζίνης 2008

Μποζίνης, Χ. 2008. «Πλήρη θωράκια του ελλαδικού χώρου από την παλαιοχριστιανική περίοδο έως το τέλος της εικονομαχίας», Μεταπτυχ. Διπλωμ. εργασία (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008)

Μυλωνάς 1985

Μυλωνάς, Γ. 1985. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1984*, Αθήνα

Μυλωνάς 1986

Μυλωνάς, Γ. 1986. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1985*, Αθήνα, 43-46

Νερατζής 1998

Νερατζής, Ι. 1998. «Επισκόπηση της Παλαιολιθικής εποχής στο χώρο του σημερινού νομού της Αιτωλοακαρνανίας», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 69 (Δεκέμβριος 1998) 77-81

Ντίνα 2004

Ντίνα, Α. 2004. «Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δημητριάδας», *Εν Βόλω* 12, 12-15

Ντίνα 2013

Ντίνα, Α. 2013. «Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων. Νομός Μαγνησίας. 7^η Εφορεία βυζαντινών αρχαιοτήτων», *ΑΔ* 60 (2005), 535

Ευγγόπουλος 1927

Ευγγόπουλος, Α. 1927. «Το τέμπλον της Αγίας Παρασκευής εν Χαλκίδι», *ΔΧΑΕ* 4, 67-74

Ορλάνδος 1929

Ορλάνδος, Α. 1929. «Η παλαιοχριστιανική βασιλική των Δαφνουσίων Λοκρίδος», *ΠΑΑ* 4, 226-231

Ορλάνδος 1951

Ορλάνδος, Α. 1951. «Παλαιοχριστιανικά γλυπτά του λιμένος Θάσου», *ΑΒΜΕ* 7, 62-71

Ορλάνδος 1952-1954 [1994]

Ορλάνδος, Α. 1952-1954 [1994]. *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης. Μελέτη περί της γενέσεως, της καταγωγής, της αρχιτεκτονικής μορφής και της διακοσμήσεως των χριστιανικών οίκων λατρείας από των αποστολικών χρόνων μέχρις Ιουστινιανού*, τόμ. Α-Β, Αθήνα 1952-1954 [ανατύπ. 1994]

Ορλάνδος 1954

Ορλάνδος, Α. 1954. «Ανασκαφή της βασιλικής Αιγιοσθένων», *ΠΑΕ*, 129-142

Ορλάνδος 1959

Ορλάνδος, Α. 1959. «Ανασκαφή Βασιλικής Δ Νικοπόλεως», *ΠΑΕ*, 90-97

Ορλάνδος 1960α

Ορλάνδος, Α. 1960. «Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής Πάρου», *ΠΑΕ*, 246-257

Ορλάνδος 1960β

Ορλάνδος, Α. 1960. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1959*, Αθήνα

Ορλάνδος 1961

Ορλάνδος, Α. 1961. «Ανασκαφή Νικοπόλεως», *ΠΑΕ*, 98-107

Ορλάνδος 1962

Ορλάνδος, Α. 1962. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1961*, Αθήνα

Ορλάνδος 1963

Ορλάνδος, Α. 1963. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1962*, Αθήνα

Ορλάνδος 1965

Ορλάνδος, Α. 1965. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1964*, Αθήνα

Ορλάνδος 1967

Ορλάνδος, Α. 1967. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1966*, Αθήνα

Παζαράς 1988

Παζαράς, Θ. 1988. *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Αθήνα

Παλιούρας 1985

Παλιούρας, Α. 1985. *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη*, Αθήνα

Πάλλας 1987

Πάλλας, Δ. 1987. «Οι χαρακτήρες και η ακτινοβολία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Νικόπολης», στο: Χρυσός, Ε., επιμ., *Νικόπολις Α΄: Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984)*, Πρέβεζα, 225-239

Παντερμαλής 1984

Παντερμαλής, Δ. 1984. «Ανασκαφή Δίου», *ΠΑΕ*, 71-74

Παντερμαλής

Παντερμαλής, Δ. 1989. «Δίον: Οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 33, 48-53

Παπαγγελή

Παπαγγελή, Π. 1984. «Ομάδα σαρκοφάγων στη Νικόπολη», *ΗπειρΧρον* 26, 43-70

Παπαδημητρίου 1939

Παπαδημητρίου, Ι. 1939. «Ανασκαφαί εν Κερκύρα», *ΠΑΕ*, 85-99

Παπαδοπούλου 1997

Παπαδοπούλου, Β. 1997. «Η ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού κόλπου κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο», στο: *Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond*, Θεσσαλονίκη, 335-348

Παπαδοπούλου 2007

Παπαδοπούλου, Β. 2007. «Βασιλική Αλκίσωνος. Η ανασκαφική έρευνα των τελευταίων ετών», στο: Ζάχος, Κ., επιμ., *Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, τόμ. Ι, Πρέβεζα, 609-635

Παπαδοπούλου 2013

Παπαδοπούλου, Β. 2013. «Παλαιοχριστιανική Ήπειρος (4^{ος}- 7^{ος}): Η μαρτυρία της γλυπτικής», Διδ. διατρ. (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα)

Παπαδοπούλου, Κωνσταντάκη 2007

Παπαδοπούλου, Β., Κωνσταντάκη Α., 2007. «Ανάγλυφα αρχιτεκτονικά μέλη Βασιλικής Β΄ (Αλκίσωνος): Παρατηρήσεις και συμπεράσματα», στο: Ζάχος, Α. επιμ., *Νικόπολις Β΄: Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, τόμ. Ι, Πρέβεζα, 637-657

Παπαδοπούλου, Δημητρακοπούλου 2010

Παπαδοπούλου, Β., Δημητρακοπούλου Π., 2010. *Ο Βυζαντινός Ναός του Παντοκράτορα στο Μοναστηράκι Νομού Αιτωλοακαρνανίας*, Υπουργείο Πολιτισμού, 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα

Παπαοικονόμου 2016-2017

Παπαοικονόμου, Χ. 2016-2017. *Μελέτη-Πρόταση αποκατάστασης και ανάδειξης παλαιοχριστιανικής βασιλικής Ν. Πέλλας*, τόμ. Α΄, Μεταπτυχιακή Διπλωμ. εργασία (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη)

Πέννας 1984

Πέννας, Χ. 1984. «Φύλιπποι», *ΑΔ* 31 (1976), *Β'-Χρονικά*, 334-336

Σαμσάρης 1994

Σαμσάρης, Δ. 1994. *Η Άκτια Νικόπολη και η «χώρα» της (Νότια Ήπειρος- Ακαρνανία). Ιστοριογεωγραφική και επιγραφική συμβολή*, Θεσσαλονίκη

Στίκας 1951

Στίκας, Ε. 1951. «Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής παρά τη Βραυρώνα», *ΠΑΕ*, 53-76

Στίκας 1961

Στίκας, Ε. 1961. «Κοιμητηριακή βασιλική Παλαιάς Κορίνθου», *ΠΑΕ*, 129-136

Στίκας 1962

Στίκας, Ε. 1962. «Ανασκαφή βασιλικής Γ Αμφιπόλεως», *ΠΑΕ*, 42-46

Στίκας 1966

Στίκας, Ε. 1966. «Ανασκαφή Αμφιπόλεως», *ΠΑΕ*, 39-46

Σκλάβου-Μαυροειδή 1999

Σκλάβου-Μαυροειδή, Μ. 1999. *Γλυπτά του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών. Κατάλογος*, Αθήνα

Στουφή-Πουλημένου 1999

Στουφή-Πουλημένου, Ι. 1999. *Το φράγμα του ιερού βήματος στα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Ελλάδος. Μελέτη αρχαιολογική και λειτουργική*, Αθήνα

Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012

Συθιακάκη- Κριτσιμάλλη, Β. 2012. *Ο ανάγλυφος αρχιτεκτονικός διάκοσμος στη Θεσσαλία και Φθιώτιδα: παλαιοχριστιανικά και πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια*, Βόλος

Σωτηρίου 1929

Σωτηρίου, Γ. 1929. «Αι χριστιανικάί Θήβαι της Θεσσαλίας», *ΑΕ*, 1-158

Σωτηρίου 1937

Σωτηρίου, Γ. 1937. «Η βυζαντινή γλυπτική της Ελλάδος κατά τον 7^{ον} και 8^{ον} αιώνα», *ΑΕ*, 171-184

Τρεμπέλας 1990

Τρεμπέλας, Π. 1990. *Η Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ερμηνείας*, Αθήναι

Χαβέλλας 1883

Χαβέλλας, Θ. 1883. *Ιστορία των Αιτωλών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1829*, τόμ. Α'-Β', Αθήναι

Χαλκιά 1997

Χαλκιά, Ε. 1997. «Παλαιοχριστιανική τέχνη», στο: Σακελαρίου, Μ.Β., επιμ., *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 166-181

Χαλκιά 2007

Χαλκιά, Ε. 2007. «Συμπληρωματική ανασκαφή στη βασιλική Δ της Νικόπολης», στο: Ζάχος, Κ., επιμ., *Νικόπολις Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα, τόμ. Ι, 659-665

Χαλκιά 2015

Χαλκιά, Ε. 2015. *Η βασιλική Δ της Νικόπολης*, Αθήνα

Χουλιάρης 2014

Χουλιάρης, Ι. 2014. «Αποκάλυψη ψηφιδωτού δαπέδου σε ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής στον Δρυμό Βόνιτσας», στο: Χουλιάρης, Ι.Π., *Το αρχαιολογικό έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αιτωλοακαρνανία και την Λευκάδα, Πρακτικά Ημερίδας*, Ναύπακτος 2014, 197-212

Χρυσός 1981

Χρυσός, Ε. 1981. «Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή», *ΗπειρΧρον* 23, 9-104

Χρυσός 1997

Χρυσός, Ε. 1997. «Πρωτοβυζαντινή περίοδος», στο: Σακελαρίου, Μ.Β., *Ηπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 148-165

Χρυσοστόμου, Κεφαλλονίτου 2001

Χρυσοστόμου, Π., Κεφαλλονίτου, Φ. 2001. *Νικόπολις*, Αθήνα

Ξενόγλωσσα

Bovini 1968

Bovini, G., επιμ., 1968. «*Corpus*» della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna. *Altari, amboni, cibori, cornici, plutei con figure di animali e con intrecci, transenne e frammenti vari*, τομ. I-III, Roma

Bowden, Hodges, Lako 2002

Bowden, W., Hodges, R., Lako, K., 2002. «Roman and Late-Antique Butrint: Excavations and Survey 2000-2001», *JRA* 15, 199-229

Bowden 2003

Bowden, W. 2003. *Epirus Vetus. The Archaeology of a Late Antique Province*, London

Chalkia 2013

Chalkia, E. 2013. «Nikopolis», στο: Albani J., Chalkia, E., επιμ., *Heaven & Earth*, κατάλογος έκθεσης, 140-155

Déroche 1987

Déroche, V. 1987. «L'acanthé de l'arc d'Hadrien et ses dérivés en Grèce propre», *BCH* 111, 425-453

Farioli 1983

Farioli, R. 1983. «Ravenna, Costantinopoli: Considerazioni sulla scultura del VI secolo», *CorsiRav* XXX, 205-253

Gehrke, Wirbelauer 2004

Gehrke H.-J., Wirbelauer E. 2004. «Akarnania and Adjacent Areas», στο: Hansen M.H., Nielsen Th.H., επιμ., *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 351-378

Karagiorgou 2015

Karagiorgou, O. 2015. «An Early Byzantine Stonemason and His Workshop: New Evidence from Amorium», στο: Πετρίδης, Π., Φώσκολου, Β., επιμ., *Δασκάλα: απόδοση τιμής στην καθηγήτρια Μαίρη Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου*, Αθήνα, 177-190

Koch 1988

Koch, G. 1988. «Sarkofaget e piktures perandorake ne Shqiperi», *Monumentet* 35/1), 39-80

Lako 1991

Lako, K. 1991. «Bazilika paleokristiane e Onhezmit», *Iliria*, 1-2, 123-186

Leake 1835

Leake, W.M. *Travels in Northern Greece*, I-IV, London 1835

Murray 1982

Murray, W.M. 1982. «*The Coastal Sites of Western Akarnania: A Topographical-Historical Survey*», Διδ. διατριβή (Πανεπιστήμιο του Michigan, Ann Arbor)

Oikonomou-Laniado 2003

Oikonomou-Laniado, A. 2003. *Argos paléochrétienne: Contribution à l'étude du Péloponnèse byzantin*, BAR International Series 1173, Oxford

Orlandos 1936

Orlandos, A. 1936. «Délös chrétienne», *BCH* 60, 68-100

Pallas 1977

Pallas, D. 1977. *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Città del Vaticano

Scranton 1957

Scranton, R. 1957. *Mediaeval Architecture in the Central Area of Corinth, Corinth XVI*, Princeton, New Jersey

Sodini 1977

Sodini, J.P. 1977. «Remarques sur la sculpture architecturale d'Attique, de Béotie et du Péloponnèse à l'époque paléochrétienne», *BCH* 101, 423-450

Sodini 1980

Sodini, J.P. 1980. «La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum», στο: *Εισηγήσεις του Δέκατου διεθνούς συνεδρίου Χριστιανικής αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου-4 Οκτωβρίου 1980, Ελληνικά Παράρτημα* 26, Θεσσαλονίκη, 31-119

Sodini 1989

Sodini, J.P. 1989. «Le commerce des marbres à l'époque protobyzantine», στο: Abadie-Reynal, C., Kravari, V., Lefort, J., Morrisson, C., επιμ., *Hommes et richesses dans l'empire byzantin*, τόμ. 1: IVe-VIIe siècle, Paris, 163-186

Sodini, Kolokotsas 1984

Sodini, J.P & K. Kolokotsas, 1984. *Aliko II. La basilique double*, τόμ. 1-2, Athènes, Paris

Soustal, Koder 1981

Soustal, P., Koder J., 1981. *Nikopolis und Kephallenia, Tabula Imperii Byzantini* 3, Wien

Touchais καλ 1999

Touchais, G., Huber, S., Varalis, Y., Philippa-Touchais, A. 1999. «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1998». *BCH*, vol. 123, liv. 2, 635-848

Veikou 2012

Veikou, M. 2012. *Byzantine Epirus. A Topography of Transformation. Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania*, Greece, Leiden

Wiseman, Zachos 2003

Wiseman, J., Zachos, K. 2003. «The Nikopolis Project: Concept, Aims and Organization», στο: *idem, επιμ., Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece 1, Hesperia Suppl. 32*, 1-22

Zollt 1994

Zollt, Th. 1994. *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr., mit einem Beitrag zur Untersuchung des ionischen Kämpferkapitells*, *Asia Minor Studien 14*, Bonn

Zucchini, Bussi 1968

Zucchini, G.V., Bussi, M. 1968. «I sarcophagi a figure e a carattere simbolico», στο: *Bovini 1968 ; Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomediovale di Ravenna*, Roma

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος την μελέτης αυτής είναι η καταγραφή και η ταξινόμηση του γλυπτού διακόσμου του ναού της Αγίας Σοφίας στο Μύτικα της Ακαρνανίας, προκειμένου να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με την ακριβή χρονολόγηση του μνημείου και τις φάσεις του, τις σχέσεις του με τα μεγάλα κέντρα που αναπτύχθηκαν τριγύρω του, τις επιρροές που δέχτηκε από αυτά και σε ποιο βαθμό, την παρουσία τοπικών εργαστηρίων, τη συμβολή τους στην κατασκευή του γλυπτού διακόσμου κλπ.

Η ανασκαφή του μνημείου διεξήχθη από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία υπό τη διεύθυνση του ακαδημαϊκού Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλου το 1972, και στο διάστημα μεταξύ 1979 και 1984, οπότε και ολοκληρώθηκε. Δημοσιεύσεις σχετικές με το μνημείο δεν έχουν γίνει, επίκειται όμως η δημοσίευση της εκκλησίας από τον Ιωάννη Δ. Βαραλή, στον οποίον ο καθηγητής Π. Α. Βοκοτόπουλος έχει εμπιστευτεί το υλικό. Τα δημοσιευμένα στοιχεία για την ανασκαφή της εκκλησίας βρίσκονται στα *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας*¹, όπου στις αναγκαστικά σύντομες αναφορές του ανασκαφέα παρέχονται λίγα στοιχεία σχετικά με τα γλυπτά του ναού, για τα σημεία όπου βρέθηκαν τα μέλη και τα θραύσματα, για το υλικό κατασκευής τους και για τον διάκοσμό τους.

Στις αναφορές και στους πίνακες των *ΠΑΕ* παραπέμπουν όσοι συμπεριέλαβαν τα δημοσιευμένα γλυπτά του ναού στις μελέτες τους. Συγκεκριμένα, η Ιωάννα Στουφή-Πουλημένου, καθηγήτρια του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στη διδακτορική της διατριβή αναφέρεται ευκαιριακά στο ναό της Αγίας Σοφίας Μύτικα και σε θέματα που αφορούν τη μελέτη της σχετικά με τη μορφή του φράγματος του πρεσβυτερίου². Σύμφωνα με την άποψή της, το φράγμα του πρεσβυτερίου στο ναό ήταν συνεχές και ευθύγραμμο, ωστόσο από παραδρομή το χαρακτηρίζει χαμηλό, καθώς οι πεσσίσκοι που έχουν βρεθεί και ανήκουν σ' αυτό φέρουν συμφυείς βάσεις κιονίσκων. Από την άλλη μεριά, η Βαρβάρα Παπαδοπούλου, Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας, στη διδακτορική της διατριβή έχει συμπεριλάβει ορισμένα μόνο από τα γλυπτά του ναού³, στα πλαίσια της γενικότερης μελέτης της για τη γλυπτική της παλαιοχριστιανικής Ηπείρου. Στέκεται ιδιαίτερα στα αρχιτεκτονικά γλυπτά της Αγίας Σοφίας (κιονόκρανα, επιθήματα, θωράκια, αμφικιονίσκους) και τα τοποθετεί χρονικά

¹ Βοκοτόπουλος 1972, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983 και 1984. Πρβλ. και Βοκοτόπουλος 1968, καθώς και *Έργον* 1972, 49-53· 1979, 16-17· 1980, 18-19· 1981, 34-35· 1982, 30-31· 1983, 46-47· 1984, 47-48.

² Στουφή-Πουλημένου 1999, 171.

³ Παπαδοπούλου 2013, 417-419, 505-506.

στο β' τρίτο του 6^{ου} αι.⁴, ενώ αναγνωρίζει και μια φάση επισκευών που διενεργήθηκαν στο ναό. Επιπλέον, δεν αποκλείει την περίπτωση η σαρκοφάγος που βρέθηκε στον τάφο Β, να είναι έργο εισηγμένο, καθώς ο Μύτικας ήταν λιμάνι και, επομένως, το εμπόριο γλυπτών φαίνεται πολύ πιθανό⁵.

Η ανάγκη για την καταγραφή όλων των γλυπτών μελών του ναού κρίνεται πλέον επιτακτική. Πράγματι, σε επιτόπια έρευνα το καλοκαίρι του 2016 διαπιστώθηκε ότι η συμπληρωμένη πλάκα της βάσης της αγίας τράπεζας του ναού έσπασε και διαμελίστηκε ενδεχομένως από ιερόσυλους που έκαναν λαθρανασκαφή. Η καταλογογράφηση του λίθινου υλικού της εκκλησίας επιβάλλεται, ώστε να σωθεί και, παράλληλα, να γίνει ευρύτερα γνωστό. Ελπίζω ότι η μελέτη της γλυπτικής και η προσπάθεια ερμηνείας της μέσω μακροσκοπικής έρευνας, θα βαθύνει τη γνώση μας για την ύστερη αρχαιότητα στις περιοχές της Ηπείρου και της Δυτικής Ελλάδας.

⁴ Παπαδοπούλου 2013, 218, 270.

⁵ Παπαδοπούλου 2013, 218, 505-506.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Ιστορικό πλαίσιο και τοπογραφία της περιοχής

Η Αιτωλοακαρνανία περιβρέχεται από τα δυτικά και τα νότια από το Ιόνιο πέλαγος και τον Πατραϊκό κόλπο. Ο ποταμός Αχελώος αποτελεί το φυσικό όριο που χωρίζει την Αιτωλία από την Ακαρνανία, από την αρχαιότητα ακόμη. Και ενώ η Ακαρνανία ανήκε στην ρωμαϊκή και υστερορωμαϊκή επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου, η Αιτωλία ανήκε στην επαρχία Αχαΐας⁶. Τα όρια της περιοχής δεν ήταν πάντοτε τόσο διακριτά, καθώς κατά καιρούς η Αιτωλία και η Ακαρνανία κάλυπταν μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση. Επιπλέον, οι μεταβολές του παράκτιου αναγλύφου έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση των γεωγραφικών τους ορίων⁷. Χάρη στο πλούσιο σε πρώτες ύλες φυσικό περιβάλλον, αλλά και στη στρατηγική θέση της, πάνω σε ιδιαίτερα σημαντικές χερσαίες οδικές αρτηρίες και θαλάσσιες ρότες, η Αιτωλοακαρνανία αποτέλεσε περιοχή με αδιάκοπη κατοίκηση⁸.

Οι περισσότεροι από τους παλαιοχριστιανικούς ναούς της Ακαρνανίας δεν έχουν πλήρως μελετηθεί⁹, όπως για παράδειγμα η βασιλική της Αγίας Σωτήρας Αστακού¹⁰ ή η βασιλική Γ Κεφάλου Αμβρακικού¹¹ ενώ άλλοι που ανασκάφηκαν σχετικά πρόσφατα, όπως η βασιλική στη θέση Κελεφή του Δρυμού¹², έχουν ήδη δημοσιευτεί. Κατά τον Αθανάσιο Παλιούρα, οι περισσότεροι ναοί της περιοχής, που η ίδρυσή τους τοποθετείται χρονικά στην ύστερη αρχαιότητα, οικοδομούνταν και ξανακτιζόνταν μέχρι τα νεότερα χρόνια: μερικές είναι σε χρήση ακόμα και σήμερα, όπως η βασιλική της Μεγάλης Χώρας Αγρινίου¹³ και η βασιλική του κάστρου Παραβόλας¹⁴ στη γειτονική Αιτωλία, και, επομένως, η μελέτη τους είναι δύσκολη υπόθεση¹⁵. Αντίθετα, η εικόνα των βυζαντινών ναών της Ακαρνανίας είναι καλύτερη και πιο ολοκληρωμένη. Για παράδειγμα, στην περιοχή της Βόνιτσας Ξηρομέρου αναφέρονται τέσσερις ναοί, ο ναός του Παντοκράτορα στο Μοναστηράκι¹⁶, η Παναγία Αλιχνιώτισσα¹⁷, ο Άγ. Ιωάννης

⁶ Δρακούλης 2009, 56-57.

⁷ Παπαδοπούλου 2013, 17-18.

⁸ Νερατζής 1998, 77-81.

⁹ Παλιούρας 1985, 47. Παπαδοπούλου 1997, 345.

¹⁰ Παλιούρας 1985, 59.

¹¹ Κατσαρός 2014, 61.

¹² Χουλιάρης 2014.

¹³ Παλιούρας 1985, 170-172.

¹⁴ Παλιούρας 1985, 204-207.

¹⁵ Παλιούρας 1985, 47.

¹⁶ Παλιούρας 1985, 292-298. Παπαδοπούλου, Δημητρακοπούλου 2010. Κατσαρός 2014, 65.

¹⁷ Παλιούρας 1985, 311-313. Κατσαρός 2014, 65.

Βόνιτσας¹⁸ και η Αγ. Σοφία του κάστρου¹⁹. Στην περιοχή της λίμνης Αμβρακίας, αναφέρεται ο Αγ. Στέφανος Ριβίου²⁰, ενώ πιο νότια ο Αγ. Γεώργιος Τρύφου²¹. Στην περιοχή δυτικά του Αχελώου, εντοπίζονται οι ναοί της Κοίμησης Θεοτόκου Παλαιοκατούνας²² και του Αγ. Παντελεήμωνα Κατοχής²³, καθώς και οι ναοί της Αγ. Παρασκευής Ασπροκκλησιάς στην περιοχή του Στράτου²⁴, ο Αγ. Δημήτριος στο Ματσούκι Βάλτου²⁵, η Παναγία Κυριώτισσα Πρεβέντζας²⁶, ο Αγ. Νικόλαος Τρικλίνου²⁷ και ο Αγ. Ανδρέας Χαλκιοπούλων²⁸. Βορειοδυτικά του Μύτικα και μέσα σε σπηλιά, εντοπίζεται η Αγ. Ελεούσα²⁹, ενώ τέλος, στην περιοχή Αστακού-Δραγαμέστου αναφέρεται η βασιλική στη θέση Γράβες Αστακού³⁰.

Ο ναός της Αγίας Σοφίας έχει εντοπιστεί και ανασκαφεί στο ανατολικό άκρο του χωριού Μύτικα (εικ. 1, α-β). Ο Μύτικας είναι κτισμένος σε μυτερό κομμάτι γης που εισχωρεί στα νερά του Ιονίου, μεταξύ του Αστακού και της Παλαίρου, στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας. Στην πλαγιά του υψώματος στα βόρεια του Μύτικα, κοντά στο χωριό Κανδήλα³¹, άκμασε η Αλυζία, σημαντική πόλη της αρχαιότητας, από την οποία έχουν εντοπιστεί τα οχυρωματικά τείχη, το υδραγωγείο και ιερό αφιερωμένο στην Άρτεμη³². Στον Μύτικα τοποθετείται το μαρτυρούμενο από τον Στράβωνα ιερό λιμάνι της Αλυζίας, που ήταν αφιερωμένο στον Ηρακλή, διότι εκεί βρισκόταν τέμενος του ήρωα³³. Συγκεκριμένα, κατά τον Murray, νοτιοδυτικά του μικρού ναού της Αγίας Τριάδας διακρίνεται η βυθισμένη αποβάθρα του λιμανιού³⁴.

Το λιμάνι της αρχαίας Αλυζίας, οι εγκαταστάσεις του οποίου θα χρησίμευαν για την εμπορική κίνηση της περιοχής, πιθανότατα αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά την ύστερη

¹⁸ Κατσαρός 2014, 65.

¹⁹ Κατσαρός 2014, 65.

²⁰ Παλιούρας 1985, 304-308. Κατσαρός 2014, 65.

²¹ Κατσαρός 2014, 66.

²² Παλιούρας 1985, 308-311. Κατσαρός 2014, 64.

²³ Κατσαρός 2014, 64.

²⁴ Κατσαρός 2014, 65.

²⁵ Καπώνης 2009, 288. Κατσαρός 2014, 65.

²⁶ Παλιούρας 1985, 302-304. Καπώνης 2009, 288. Κατσαρός 2014, 65.

²⁷ Παλιούρας 1985, 302-304. Καπώνης 2009, 288. Κατσαρός 2014, 65.

²⁸ Παλιούρας 1985, 313-316. Καπώνης 2009, 289. Κατσαρός 2014, 65.

²⁹ Παλιούρας 1985, 300-301.

³⁰ Κατσαρός 2014, 64.

³¹ Soustal, Koder 1981, 170-171.

³² Murray 1982, 114-121. Touchais καλ 1999, 723. Κατωπόδης 2000, 66-68. Gehrke, Wirbelauer 2004, 354 αρ. 112. Παπαδοπούλου 2013, 184.

³³ Στράβων, *Γεωγραφικά* X 88. «ἢ Ἀλυζία πεντεκαίδεκα ἀπὸ θαλάττης διέχει σταδίου, καθ' ἣν ἔστι λιμὴν Ἡρακλέους ἱερὸς καὶ τέμενος».

³⁴ Murray 1982, 116.

αρχαιότητα³⁵, όπως μαρτυρεί η ίδια η ύπαρξη της βασιλικής εκεί κοντά, ενώ η αρχαία πόλη παρήκμασε και εγκαταλείφθηκε³⁶. Το λιμάνι ενδεχομένως παρουσίαζε ορισμένη, περιορισμένη έστω, εμπορική κίνηση, αφού θα είχε αποβεί σκάλα για τα πλοία που θα παρέπλεαν την ακτή είτε ανεβαίνοντας προς την Νικόπολη, την Κέρκυρα και τις βόρειες ακτές του Ιονίου και της Αδριατικής είτε κατεβαίνοντας προς την Πάτρα, τις δυτικές ακτές της Πελοποννήσου και τα δύο λιμάνια της Κορίνθου. Η μόνη απόδειξη που διαθέτουμε για εμπορική κίνηση από την συγκεκριμένη περιοχή είναι η μεταφορά των μαρμάρινων μελών της εκκλησίας από τα κέντρα φιλοτέχνησης ή διακίνησής τους, που θα αναλυθούν παρακάτω³⁷.

Απέναντι από τη χερσόνησο του Μύτικα, σε απόσταση 1 ν.μ. περίπου, βρίσκονται τα νησιά Κάλαμος και Καστός. Στον Κάλαμο, που είναι το μεγαλύτερο νησί, υπάρχει οικισμός που ονομάζεται Επισκοπή – ακριβώς απέναντι από τον Μύτικα – εντούτοις, δεν είναι γνωστό αν η περιοχή ονομάστηκε έτσι επειδή διέθετε επίσκοπο ή εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, που έλεγχε, ή «επισκοπούσε» το θαλάσσιο πέρασμα³⁸.

Από τον κατάλογο των αστικών κέντρων της επαρχίας της Παλαιάς Ηπείρου³⁹, όπως μας παραδίδονται στο κείμενο που τιτλοφορείται *Συνέκδημος* και φέρεται ως έργο του Ιεροκλέους, του 6^{ου} αιώνα, κανένας οικισμός που έχει το καθεστώς πόλεως δεν μνημονεύεται στην Ακαρνανία⁴⁰, ενώ ως πόλη στην Αιτωλία αναφέρεται μόνον η Ναύπακτος, η οποία ωστόσο ανήκε στην επαρχία Αχαΐας⁴¹. Η ίδια κατάσταση αποτυπώνεται και στη *Notitia* αρ. 3, που σώζεται στον κώδικα Parisinus gr. 1555A και το κείμενό της, που αναφέρει τον κατάλογο των επισκοπικών θρόνων του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης κατά τάξη και σειρά, χρονολογείται σύμφωνα με τον Jean Darrouzès, στον 9^ο αιώνα και αποτελεί μια από τις αρχαιότερες γνωστές *notitiae* που σώζουν ονόματα επισκοπών του ελλαδικού χώρου⁴². Οικισμοί που είχαν το νομικό

³⁵ Παπαδοπούλου 2013, 184.

³⁶ Παπαδοπούλου 2013, 184.

³⁷ Leake 1835, IV, 189-190. Στον Μύτικα ο William Leake αναφέρει ύπαρξη ερειπίων ρωμαϊκής εποχής. Η εμπορική κίνηση της περιοχής θα διερευνηθεί σε βάθος, όταν μελετηθεί όλο το υλικό που έχει έρθει στο φως κατά την ανασκαφή της βασιλικής (κεραμική, γυάλινα ευρήματα, νομίσματα).

³⁸ Μουτζάλη 2005, 9, 23.

³⁹ Για τα όρια της Παλαιάς Ηπείρου, βλ. Λάββας 1980, 414. Χρυσός 1981, 13. Χρυσός 1997, 148. Bowden 2003, 7. Δρακούλης 2008, 8.

⁴⁰ Ιεροκλέους *Συνέκδημος*, έκδ. Honigmann, 19-20 στίχ. 651.3-652.7: «ιβ' ἐπαρχία Παλαιᾶς Ἠπείρου ὑπὸ ἡγεμόνος, πόλεις ιβ'. Νικόπολις, μητρόπολις, Δωδώνη, Εὐροία Ἀκνίου, Ἀδριανούπολις, Ἄππων, Φοινίκη, Ἀγκιασμός, Βουθρωτός, Φωτική, Κέρκυρα νῆσος, Ἰθάκη νῆσος».

⁴¹ Στο ίδιο, 17 στίχ. 643.12.

⁴² Darrouzès 1981, 236 στίχ. 294-299: «Π' ἐπαρχία παλαιᾶς Ἠπείρου, α' Νικόπολις Μητρόπολις, β' ὁ Ἀδρ<ι>ανουπόλεως, γ' ὁ Εὐρόσου <Εὐροίας>, δ' ὁ Ἀγκιασμοῦ < Ἀγχεσμοῦ>, ε' ὁ Βοθρωτοῦ, ζ' ὁ Δωδώνης». Για τη χρονολόγηση της *notitia* αρ. 3, βλ. στο ίδιο, 32-33.

καθεστώς της πόλεως στην επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου ήταν οι εξής: η Νικόπολη, η Δωδώνη, η Εύροια, η Αδριανούπολη, η Άππων, η Φοινίκη, ο Αγκιασμός, ο Βουθρωτός, η Φωτική, η Κέρκυρα και η Ιθάκη⁴³ (εικ. 2).

Πρωτεύουσα της ρωμαϊκής επαρχίας της Παλαιάς Ηπείρου και αρχιεπισκοπική της έδρα ήταν η σημαντικότερη πόλη της επαρχίας, η Νικόπολη. Η ίδρυσή της δεν υπαγορεύτηκε μόνο σε ανάμνηση της νίκης του Γάιου Ιουλίου Καίσαρα Οκταβιανού ενάντια στο Μάρκο Αντώνιο και την Κλεοπάτρα Ζ' στο Άκτιο το 31 π.Χ.⁴⁴, αλλά εξυπηρετούσε και τον έλεγχο των Ρωμαίων στην δυτική Ελλάδα. Η πόλη ιδρύθηκε με τη μέθοδο του συνοικισμού, δηλ. της «υποχρεωτικής» συγκέντρωσης του πληθυσμού από άλλες περιοχές⁴⁵. Πράγματι, πληθυσμοί από την Ακαρνανία, την Αιτωλία, τη Λευκάδα και την Αμφιλοχία μετοίκησαν στη Νικόπολη, δημιουργώντας ένα νέο μεγάλο αστικό κέντρο⁴⁶. Η εξέλιξη της πόλης υπήρξε ραγδαία, καθώς βασικό ρόλο έπαιξε σε αυτό το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, οι πηγές νερού που διέθετε και το εξαιρετικό της κλίμα. Από τα μέσα του 3^{ου} αι. οι επιδρομές των εισβολέων επηρέασαν τη φυσιογνωμία της πόλης και την μετέβαλαν σε επαρχιακό κέντρο⁴⁷. Μόνο από το τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αι. και εξής ήκμασε ξανά η Νικόπολη, όπως μας επιτρέπουν τουλάχιστον να διαπιστώσουμε τα τείχη, τα αστικά κτίρια, οι δρόμοι και οι εκκλησίες που ιδρύθηκαν⁴⁸. Ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή, η μνημειακή τοπογραφία της Νικόπολης περιελάμβανε τείχη, μεγάλα δημόσια κτήρια, υδραγωγεία, ιερά, πολυτελείς επαύλεις κλπ⁴⁹. Αλλά οι ναοί που ιδρύθηκαν από τα μέσα του 5^{ου} ως τα τέλη του 6^{ου} αι.⁵⁰, υπήρξαν εντυπωσιακοί και επηρέασαν την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική των γύρω περιοχών⁵¹. Έχουν μέχρι σήμερα έλθει στο φως πέντε ναοί εντός και εκτός των τειχών της πόλεως (με χρονολογική σειρά ίδρυσης: βασιλική Β ή του Αγίου Αλκίσωνος, Δ ή του Ασυρμάτου, Α ή του αρχιεπισκόπου Δουμετίου, Γ που έχει βομβαρδιστεί κατά τον

⁴³ Χρυσός 1997, 148. Παπαδοπούλου 1997, 337.

⁴⁴ Σαμσάρης 1994, 11-13. Χρυσοστόμου, Κεφαλλονίτου 2001, 6.

⁴⁵ Χαβέλλας 1883, 166-167. Η πόλη της Νικόπολης συνοικίστηκε, όπως διασώζει ο Πausanias VII [18.8] – [18.9] «...Καλυδώνος γὰρ καὶ Αἰτωλίας τῆς ἄλλης ὑπὸ Ἀγούστου βασιλείᾳ ἐρημωθεῖσιν διὰ τὸ [τὴν] ἐς Νικόπολιν τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἀκτίου συνοικίεσθαι καὶ τὸ Αἰτωλικόν».

⁴⁶ Wiseman, Zachos 2003, 3.

⁴⁷ Σαμσάρης 1994, 17. Χρυσοστόμου, Κεφαλλονίτου 2001, 10, 14.

⁴⁸ Χρυσοστόμου, Κεφαλλονίτου 2001, 16.

⁴⁹ Λάσκαρης 1987, 205-209. Σαμσάρης 1994, 20.

⁵⁰ Πάλλας 1987, 225-226.

⁵¹ Σύμφωνα με την Ευγενία Χαλκιά (1997, 168), η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Νικόπολης επηρέασε την ναοδομία στην Κέρκυρα, το Βουθρωτό, τη Φοινίκη, τη Δωδώνη, το Δρυμό και τη νησίδα Κέφαλος του Αμβρακικού. Τα χαρακτηριστικά των ναών της Νικόπολης είναι κοινά στη ναοδομία των επαρχιών της Νέας Ηπείρου, της Αχαΐας, της Μακεδονίας πρώτης και της Κρήτης. Βλ. σχετικά, Βαραλής 2007, 598 κεξ.

Β' Παγκόσμιο πόλεμο⁵² και ΣΤ, από την οποία μόνον η αγίδα έχει ανασκαφεί⁵³), ενώ μια άλλη εκκλησία, η βασιλική Ε στη Μαργαρώνα⁵⁴, έχει εν μέρει ανασκαφεί στο λιμάνι της πόλης στον Αμβρακικό κόλπο. Πρόκειται για τέσσερις τρίκλιτες βασιλικές (Δ, Α, Γ, Ε) και μια πεντάκλιτη βασιλική (Β, του Αλκίσωνος) με νάρθηκα και αίθριο στα δυτικά (βασιλικές Δ, Α, Γ, Ε) και προκτίσματα γύρω από τον κυρίως ναό. Οι βασιλικές Β, Δ, Α και Ε έχουν εγκάρσια πτερύγια⁵⁵, που εξέρχουν ή όχι από το περίγραμμα του κυρίως ναού, και διαθέτουν αξιοσημείωτα αρχιτεκτονικά γλυπτά και δάπεδα στρωμένα με περίφημα ψηφιδωτά δάπεδα⁵⁶. Αν η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Νικόπολης είναι ιδιαίτερα σημαντική τόσο για την ίδια την επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου όσο και για τις τριγύρω επαρχίες, τότε εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι το ίδιο θα συνέβαινε και με την εκκλησιαστική γλυπτική της.

Άλλες πόλεις της Παλαιάς Ηπείρου που είχαν ιδιαίτερη ανάπτυξη κατά την ύστερη αρχαιότητα και διετέλεσαν έδρες επισκοπών είναι η Δωδώνη, η Εύροια, η Αδριανούπολη, η Άπλων, η Φοινίκη, ο Αγχιασμός, ο Βουθρωτός και η Φωτική. Στη Δωδώνη σώζεται βασιλική εντός του χώρου του αρχαίου μαντείου, που χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} ή στις αρχές του 6^{ου} αι.⁵⁷ Στην Εύροια⁵⁸, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως μία τρίκλιτη βασιλική⁵⁹, ενώ στην Αδριανούπολη, ανάμεσα στα ρωμαϊκά κτίρια, διασώζεται βασιλική στη θέση Monastiraq⁶⁰. Στην πόλη Άπλων, που έχει ταυτιστεί με τη σημερινή θέση Οπάγια Καλαμά, κοντά στα Δολιανά Ιωαννίνων, έχουν ανασκαφεί δύο βασιλικές, οι Α και Β, που βρίσκονται πολύ κοντά η μία στην άλλη⁶¹. Στη Φοινίκη έχει ερευνηθεί τρίκλιτη βασιλική με βαπτιστήριο δίπλα στο βόρειο σκέλος των τειχών της ακρόπολης⁶². Η πόλη του Αγχιασμού, που κείται κάτω από τους σημερινούς Αγίους Σαράντα της Αλβανίας, έχει να επιδείξει μία βασιλική βόρεια της *decumanus maximus*, που αποτελεί μετασκευή εβραϊκής συναγωγής, και τον προσκυνηματικό ναό των Αγίων Τεσσαράκοντα, ιδρυμένο στην κορυφή λόφου,

⁵² Για την αρχιτεκτονική των ναών της Νικόπολης, βλ. κυρίως Πάλλας 1987 και Βαραλής 2007, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Για τις νεότερες έρευνες στη βασιλική Β, βλ. Παπαδοπούλου, Κωνσταντάκη 2007.

⁵³ Από τη βασιλική ΣΤ έχει αποκαλυφθεί μόνο η αγίδα (Βαραλής 2007, 598. Παπαδοπούλου 2013, 68, σημ. 368. Κωνσταντάκη 2015, 104.).

⁵⁴ Βλ. Βαραλής 2007, 596 σημ. 9 με την προηγούμενη βιβλιογραφία.

⁵⁵ Στην παλαιότερη βιβλιογραφία απαντά ο όρος «τριμερές εγκάρσιο κλίτος». Για τη διαφορά στην ορολογία, βλ. Βαραλής 2007, 600-601.

⁵⁶ Βαραλής 2001, 200-205. Βαραλής 2007, 595-607.

⁵⁷ Βαραλής 2001, 191-192 αρ. 459.

⁵⁸ Για την θέση της Εύροιας βλ. Χρυσός 1997, 155. Παπαδοπούλου 2013, 194, σημ. 1114.

⁵⁹ Παπαδοπούλου 2013, 194-195.

⁶⁰ Βαραλής 2001, 205 αρ. 495, α. Παπαδοπούλου 2013, 193-194.

⁶¹ Βαραλής 2001, 189 αρ. 447-448. Παπαδοπούλου 2013, 126-127.

⁶² Βαραλής 2001, 211 αρ. 510. Παπαδοπούλου 2013, 200-201.

ανατολικά της πόλης⁶³. Στον Βουθρωτό έχουν ερευνηθεί τρεις ναοί, ο ένας μικρών διαστάσεων στην ακρόπολη⁶⁴, ο δεύτερος, ο μεγάλος καθεδρικός ναός της πόλης, στο ΒΑ τμήμα της κάτω πόλης⁶⁵ και ο τρίτος στη θέση Βρίνα⁶⁶. Από τη Φωτική έχουν εντοπιστεί τα κατάλοιπα παλαιοχριστιανικής βασιλικής πάνω από την οποία κτίστηκε ο ναός της Παναγίας Λαμποβήθρας και ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη θέση Παλιοκκλήσι⁶⁷.

Άλλοι οικισμοί με καθεστώς πόλεως στην Παλαιά Ήπειρο είναι οι πρωτεύουσες των νησιών της Κέρκυρας και της Ιθάκης. Η Κέρκυρα έχει να επιδείξει τρεις ανασκαμμένες βασιλικές και τα λείψανα μιας τέταρτης⁶⁸, ενώ στην Ιθάκη, που πιθανόν αποτέλεσε καταφύγιο πληθυσμών από τις ακαρνανικές περιοχές όταν απειλούνταν από εισβολείς⁶⁹, δεν έχει ακόμη ερευνηθεί ναός της ύστερης αρχαιότητας. Αντίθετα, στη Λευκάδα έχει ερευνηθεί μια βασιλική⁷⁰ αλλά και αρχιτεκτονικά γλυπτά διαφόρων μνημείων που δυστυχώς δεν έχουν εντοπιστεί ακόμα.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του *Συνεκδήμου* του Ιεροκλέους και της *Notitia* αρ. 3, που αναφέρθηκαν παραπάνω, κανένας οικισμός της Ακαρνανίας, ούτε ο Μύτικας ούτε άλλος κανείς, είχε το καθεστώς πόλεως από τον 5^ο έως και τον 9^ο τουλάχιστον αιώνα και θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπάγονταν όλοι ανεξαιρέτως στην αρχιεπισκοπή Νικοπόλεως. Όμως, στην περιοχή της Ακαρνανίας κατά τη διάρκεια τόσο παλαιότερων όσο και πρόσφατων ερευνών έχουν εντοπιστεί και εν μέρει ανασκαφεί αρκετές εκκλησίες της ύστερης αρχαιότητας. Στη Βόνιτσα έχει εντοπιστεί βασιλική στο βυθισμένο τμήμα της αρχαίας πόλης, καθώς και μια εκκλησία κάτω από τον ναό του Αγίου Ιωάννη, στο νεκροταφείο⁷¹. Στον Δρυμό, στην νότια ακτή του Αμβρακικού κόλπου, έχουν έλθει στο φως ρωμαϊκές και βυζαντινές αρχαιότητες· στην περιοχή άκμασε σημαντικό ιερό του Ασκληπιού με λειτουργία περίπου από τον 4^ο αι. π.Χ. μέχρι τον 3^ο αι.⁷², ενώ κτίστηκαν και παλαιοχριστιανικές εκκλησίες, δύο από τις οποίες έχουν

⁶³ Βαραλής 2001, 209-210 αρ. 505 και 504, αντιστοίχως. Παπαδοπούλου 2013, 87-90.

⁶⁴ Βαραλής 2001, 196 αρ. 473. Παπαδοπούλου 2013, 82-87. Κωνσταντάκη 2015, 46.

⁶⁵ Βαραλής 2001, 197, αρ. 475. Παπαδοπούλου 2013, 82-87. Κωνσταντάκη 2015, 45-46.

⁶⁶ Παπαδοπούλου 2013, 82-87.

⁶⁷ Βαραλής 2001, 208 αρ. 498-499. Παπαδοπούλου 2013, 164-168.

⁶⁸ Βαραλής 2001, 193-194 αρ. 464, 467-468. Παπαδοπούλου 2013, 169. Οι τρεις πρώτες βασιλικές έχουν ανασκαφεί στην πόλη του νησιού (η πρώτη στο κέντρο της ρωμαϊκής πόλης, η δεύτερη κοντά στο λιμάνι του Αλκινόου και η τρίτη στο δυτικό λιμάνι), ενώ η τέταρτη στη θέση Αγία Γουργή.

⁶⁹ Παπαδοπούλου 2013, 182.

⁷⁰ Βαραλής 2001, 195 αρ. 471.

⁷¹ Βαραλής 2001, 190 αρ. 451. Παπαδοπούλου 2013, 185.

⁷² Σαμσάρης 1994, 131-133.

ανασκαφεί μερικώς (βασιλικές Α και Β Δρυμού)⁷³, ενώ μια τρίτη στη θέση Κελεφή είναι καλύτερα ανασκαμμένη⁷⁴. Επίσης, ο ναός της Αγ. Παρασκευής στην περιοχή Χαρβάτι Στράτου⁷⁵, ενώ στην περιοχή του Αστακού εντοπίζονται κατάλοιπα παλαιοχριστιανικού ναού στη θέση Γράβες⁷⁶, στη θέση Σωτήρας⁷⁷ και στον όρμο του Αγίου Παντελεήμονα⁷⁸. Δύο ακόμα θέσεις της Ακαρνανίας που εντοπίζονται παλαιοχριστιανικές εκκλησίες, ενδεχομένως ιδρυμένες πάνω σε δρόμους της ενδοχώρας και δίπλα σε οικισμούς και νεκροταφεία είναι στον ναΐσκο του Αγίου Γεωργίου του Κισσιώτη στην Όχθια⁷⁹ και στο λοφίσκο του κάστρου του Αγίου Γεωργίου στην Περατιά Βόνιτσας⁸⁰. Τέλος, στη νησίδα Κέφαλος του Αμβρακικού, όπου πιθανόν έβρισκαν καταφύγιο απειλούμενοι πληθυσμοί από τις τριγύρω περιοχές, έχουν ανασκαφεί δύο βασιλικές, η Α⁸¹ κατά πάσαν πιθανότητα με προσκυνηματικό χαρακτήρα και η δεύτερη, η Β⁸², ενδεχομένως ενταγμένη σε μικρό μοναστηριακό συγκρότημα⁸³.

Τόσο, όμως, η Νικόπολη όσο και η «χώρα» της είναι φτωχές σε ορυκτό πλούτο⁸⁴. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν λατομεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κάλυψη των οικοδομικών αναγκών της περιοχής⁸⁵, όμως στις περισσότερες των περιπτώσεων τα λατομεία εξόρυσσαν ασβεστόλιθο ή ψαμμίτη και όχι μάρμαρο⁸⁶. Στην πλειονότητά τους τα λατομεία στην περιοχή της Παλαιάς Ηπείρου⁸⁷ είναι υπαίθρια, συνήθως έξω από τα τείχη των πόλεων ή σε απόσταση από τα μνημεία που διακοσμούν. Επιπλέον, δεν είναι λίγο το οικοδομικό υλικό παλαιότερων κτιρίων που χρησιμοποιήθηκε για την ανέγερση και την διακόσμηση των μεγάλων βασιλικών⁸⁸, που σημαίνει ότι υπήρχε διαθέσιμο αρκετό υλικό για εκ νέου κατεργασία και χρήση μετά

⁷³ Μαστροκώστας 1971, 185-193.

⁷⁴ Χουλιάρης 2014, 197.

⁷⁵ Καπώνης 2009, 287.

⁷⁶ Παπαδοπούλου 2013, 185.

⁷⁷ Παπαδοπούλου 2013, 186.

⁷⁸ Παπαδοπούλου 2013, 186.

⁷⁹ Παλιούρας 1985, 59. Καπώνης 2009, 287. Κατσαρός 2014, 61. Βαραλής 2001, 205 αρ. 491.

⁸⁰ Βαραλής 2001, 208 αρ. 500. Παπαδοπούλου 2013, 190-191.

⁸¹ Μπάρλα 1965, 78-84. Μπάρλα 1966, 95-102. Μπάρλα 1967, 28-32. Μπάρλα 1968, 16-21. Κατσαρός 2014, 61.

⁸² Μπάρλα 1968, 21-23. Κατσαρός 2014, 61.

⁸³ Βαραλής 2001, 199-200 αρ. 480-481. Παπαδοπούλου 2013, 169-192.

⁸⁴ Σαμσάρης 1994. Ο Σαμσάρης αναφέρει την ύπαρξη ασβεστολιθικών πετρωμάτων και αργιλωδών εδαφών, καθώς και λατομεία, όπως αυτό στο σημ. χωριό Συκιές Άρτας.

⁸⁵ Σαμσάρης 1994, 44-45, 92.

⁸⁶ Κοκκορού-Αλευρά κάλ. 2014, 69-74, 202-203.

⁸⁷ Αναφέρομαι μόνο στα λατομεία που βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο, όπως αυτά έχουν καταγραφεί στο *corpus* αρχαίων λατομείων.

⁸⁸ Παπαδοπούλου 2007, 631.

την ερείπωση των ρωμαϊκών ή των παλαιότερων κτιρίων. Τέλος, το εμπόριο μαρμάρων κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο ήταν γεγονός, αν και αρκετές φορές διακόπηκε εξαιτίας των επιδρομών⁸⁹.

Η βασιλική της Αγίας Σοφίας του Μύτικα Ακαρνανίας ίσως δεν είναι τόσο εντυπωσιακή όσο οι ναοί της Νικόπολης, ωστόσο είναι η καλύτερα ανασκαμμένη και η μελέτη της γλυπτικής της μπορεί να βαθύνει τη γνώση μας για την εποχή της ύστερης αρχαιότητας στην περιοχή.

Η βασιλική της Αγίας Σοφίας

Η εκκλησία (εικ. 3, α-β) ανασκάφηκε στο αγρόκτημα ιδιοκτησίας Χρήστου Κανδυλιώτη, 2 χλμ. ανατολικά-βορειοανατολικά του χωριού Μύτικα και κοντά στην εθνική οδό Μύτικα-Αστακού⁹⁰. Είναι μία τρίκλιτη βασιλική, διαστ. 24,30 × 17,70 μ., με εξέχουσα αψίδα στα ανατολικά και ισοπλατή νάρθηκα στα δυτικά⁹¹, που εξυπηρετούσε τους χριστιανούς κατοίκους της γειτονικής Αλυζίας⁹² και τους ναυτικούς, τους εργαζόμενους και τους επισκέπτες του «*ίερου λιμένου*» της πόλης, λόγω του παλαιού τεμένους του Ηρακλή. Στο εσωτερικό του κυρίως ναού όσο και έξω από αυτόν αποκαλύφθηκαν τάφοι, που μαρτυρούν τον κοιμητηριακό και ίσως προσκυνηματικό χαρακτήρα της εκκλησίας. Βόρεια του μνημείου, αποκαλύφθηκαν εν μέρει και άλλοι χώροι, οι οποίοι όμως δεν μπορούν να μελετηθούν διεξοδικά, καθώς δεν έχει γίνει η απαλλοτρίωση των γειτονικών οικοπέδων.

Το κτίριο (εικ. 4), ελαφρώς παράγωνο, είναι κτισμένο με αργολιθοδομή στην οποία παρεμβάλλονται ζώνες από πλίνθους⁹³ και έχει προταθεί η κατ' αρχήν χρονολόγησή του στον 5^ο αι.⁹⁴ Η αψίδα, που σώζεται ως ύψ. 3,5 μ., δεν είναι η αρχική, καθώς αυτή που σώζεται φαίνεται ότι ιδρύθηκε στην τρίτη οικοδομική φάση, πάνω στο θεμέλιο της αψίδας της πρώτης φάσης⁹⁵. Η νέα αψίδα περικλείει ημικυκλικό σύνθρονο με δίβαθμη κλίμακα. Σε απόσταση 0,56 μ. από τη χορδή της αψίδας βρέθηκε η βάση της αγίας τράπεζας (διαστ. 1,07 × 1,73 μ.), σπασμένη σε πολλά σημεία, η οποία

⁸⁹ Sodini 1989, 163.

⁹⁰ Βοκοτόπουλος 1968, 152 και 1981, 80.

⁹¹ Βοκοτόπουλος 1972, 109. Βαραλής 2001, 198.

⁹² Βοκοτόπουλος 1972, 113. Παπαδοπούλου 2013, 184.

⁹³ Βοκοτόπουλος 1972, 111. Βαραλής 2001, 198.

⁹⁴ Βοκοτόπουλος 1984, 129.

⁹⁵ Βοκοτόπουλος 1979, 121. Βαραλής 2001, 198. Bowden 2003, 137, εικ. 6.23. Ωστόσο, ο Κατσαρός (1981, 463-464) εκφράζει επιφυλάξεις σχετικά με τη χρονολόγηση της αψίδας, διακρίνει δε, μια «χαμένη» φάση του μνημείου.

συγκολλήθηκε και τοποθετήθηκε ξανά στη θέση της. Στο κέντρο της αγίας τράπεζας υπήρχε κυκλικό όρυγμα, προφανώς για το εγκαίνιο. Αριστερά και δεξιά της τράπεζας, αποκαλύφθηκαν τα κτιστά βάθρα των ιερέων, ενώ το δάπεδο του πρεσβυτερίου, που είναι ψηλότερο κατά 0,10 μ.⁹⁶ από το δάπεδο του κυρίως ναού, είναι στρωμένο με μαρμαροθετήματα από γκρίζα και λευκά πλακίδια με διακόσμηση συμπλεκόμενων δωδεκαγώνων⁹⁷. Πολλά από τα λευκά πλακίδια του δαπέδου φέρουν χαρακιές, κάτι που οδήγησε τον ανασκαφέα να συμπεράνει ότι τα πλακίδια προέρχονταν από σπόλια⁹⁸. Δεν μπορεί να αποκλειστεί, όμως, και το ενδεχόμενο οι χαρακιές αυτές να έγιναν ως «οδηγοί» από τους κτίστες ή τους *μαρμαραριούς* του μνημείου για την τοποθέτηση των μαρμάρινων κατασκευών στο χώρο. Τέλος, οι τοίχοι της αψίδας στα κατώτερα σημεία έφεραν ορθομαρμάρωση, τμήματα της οποίας σώζονται ως και σήμερα⁹⁹.

Τα κλίτη χωρίζονται με κιονοστοιχίες, καθεμία από τις οποίες έφερε επτά κίονες. Οι κίονες δεν εδράζονται απευθείας πάνω στο στυλοβάτη, αλλά φέρουν ιδιαίτερες βάσεις. Το δάπεδο του κεντρικού κλίτους είναι στρωμένο με λίθινες πλάκες από ντόπιο ασβεστόλιθο και σχιστόλιθο που σχηματίζουν ένα μεγάλο σταυρό, σε αντίθεση με τα πλάγια κλίτη στα οποία το δάπεδο είναι από πατημένο χώμα και θραύσματα πλίνθων και κεράμων. Το νότιο κλίτος και το ανατολικό άκρο του βόρειου έφεραν τοιχογραφίες στα ανώτερα σημεία, όπως δείχνουν τα σπαράγματα που έχουν συλλεχθεί¹⁰⁰.

Ο νάρθηκας επικοινωνούσε με το κεντρικό κλίτος με τρίβηλο, ενώ για την επικοινωνία με τα πλάγια κλίτη υπήρχαν μεγάλα, τοξωτά κατά πάσαν πιθανότητα, ανοίγματα. Το δάπεδο του νάρθηκα ήταν επίσης από πατημένο χώμα και θραύσματα πλίνθων και κεράμων, όπως ακριβώς και των πλαγίων κλιτών.

Η είσοδος στο ναό γινόταν από θυραία ανοίγματα στις στενές πλευρές του νάρθηκα που διέθεταν πρόπυλα στο εξωτερικό. Το πρόπυλο της βόρειας πλευράς έχει σχήμα υπερυψωμένου τόξου, ενώ της νότιας πλευράς είναι ορθογώνιο. Στο βόρειο πρόπυλο διαμορφώνονται δύο ημικυκλικά κογχάρια εκατέρωθεν της εισόδου. Στα βόρεια του ναού αποκαλύφθηκαν τρία δωμάτια, που κτίστηκαν σε μεταγενέστερη της αρχικής φάση, αφού χρησιμοποιούν ως νότιο τοίχο το βόρειο μακρό τοίχο της εκκλησίας. Το ανατολικότερο δωμάτιο επικοινωνούσε με το ανατολικό τμήμα του βόρειου κλίτους. Το μεσαίο στενό δωμάτιο επικοινωνούσε με θύρα με το ανατολικό. Το

⁹⁶ Βοκοτόπουλος 1972, 111. Στουφή-Πουλημένου 1999, 83. Βαραλής 2001, 198.

⁹⁷ Βοκοτόπουλος 1979, 121, παρένθετος πίν. Ε'. Βοκοτόπουλος 1981, 81, πίν. 78β.

⁹⁸ Βοκοτόπουλος 1979, 122-123.

⁹⁹ Βοκοτόπουλος 1972, 111-112.

¹⁰⁰ Βοκοτόπουλος 1972, 111.

δυτικό δωμάτιο, διαστ. 8,40 × 5,20 μ., είχε έναν καθαρά ταφικό χαρακτήρα, καθώς αποκαλύφθηκαν εντός του τέσσερις τάφοι, από τους οποίους ο ανατολικότερος είναι κεραμοσκεπής, ενώ οι τάφοι στα δυτικά είναι κιβωτιόσχημοι. Στον τάφο Β σε β' χρήση βρέθηκε μαρμαρίνη σαρκοφάγος την οποία θα εξετάσουμε εκτενέστερα παρακάτω¹⁰¹.

Σε μια δεύτερη οικοδομική φάση του ναού¹⁰² ιδρύθηκε μνημειώδης τάφος στο βόρειο κλίτος, ο οποίος είναι γνωστός ως «τάφος του επισκόπου». Πρόκειται για μια ιδιαίτερη κατασκευή που ιδρύθηκε πάνω στο δάπεδο του βόρειου κλίτους, με ιδιαίτερο στυλοβάτη για την πάκτωση πεσίσκων και θωρακίων. Κατά την ανασκαφή του 1972 βρέθηκε επιτύμβια επιγραφή¹⁰³ (βλ. Παράστημα **αρ. 93**) από την οποία δεν προκύπτει το όνομα του ενταφιασμένου, ωστόσο η φράση «*πολυήρατον άν[δρα]*»¹⁰⁴ δηλώνει ένα πολύ αγαπητό, προσφιλές πρόσωπο, που δεν αποκλείεται να ήταν επίσκοπος.

Στην τρίτη οικοδομική φάση του ναού, η αψίδα ανακατασκευάστηκε με αδρά ορθογωνισμένους λίθους σε δόμους, και με πολλά τούβλα να παρεμβάλλονται σε μονές ή τριπλές στρώσεις. Η τοιχοποιία της αψίδας της Αγίας Σοφίας παρουσιάζει ομοιότητες με την τοιχοποιία της αψίδας της βασιλικής ΣΤ της Νικόπολης, η οποία και χρονολογείται στον 7^ο αι. Εύλογα, λοιπόν, κυριαρχεί η άποψη ότι και η αψίδα του ναού της Αγίας Σοφίας ανήκει σε μεταγενέστερη φάση ίσως στον 7^ο-8^ο αι.¹⁰⁵

Μετά την τελική ερείπωση του ναού, η λατρεία φαίνεται ότι περιορίστηκε στο νότιο κλίτος, όπως μαρτυρεί η ίδρυση μονόχωρου ναΐσκου με αψίδα που χωνεύεται στον ανατολικό τοίχο του κλίτους¹⁰⁶. Ως νάρθηκας φαίνεται ότι χρησιμεύει το δυτικό τμήμα του κλίτους. Μεταγενέστερος τοίχος διαίρεσε το νάρθηκα σε δύο άνισα τμήματα που μάλλον είχαν οικιστική χρήση. Το κτίριο θα εγκαταλειφθεί οριστικά τον 8^ο ή 9^ο αιώνα¹⁰⁷. Η άποψη ότι ο ναός καταστράφηκε κάπως βίαια και μάλλον από φωτιά -αν αναλογιστεί κανείς το μέγεθος της επίχωσης που ξεπερνούσε το μέτρο- είναι ακόμα υπό διερεύνηση, καθώς κανένα από τα γλυπτά που σώζονται δεν φαίνεται καμένο ή ασβεστοποιημένο¹⁰⁸.

Ο ναός της Αγίας Σοφίας, αν και υπαγόταν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του αρχιεπισκόπου Νικοπόλεως, ως προς το σχέδιο της κάτοψής του δεν ακολουθεί τον

¹⁰¹ Βοκοτόπουλος 1980, 35.

¹⁰² Για τις οικοδομικές φάσεις του ναού, βλ. Βαραλής 2001, 198.

¹⁰³ Βοκοτόπουλος 1972, 112-113. Από το κείμενο της επιγραφής ξεκάθαρο είναι η δοτική ενικού «*κλέει*» δηλ. *στην δόξα* και η φράση «*ήν βιωτήν*» που σημαίνει *στη ζωή, στο βίο*.

¹⁰⁴ Montanari, 2016, 1724. Ετυμολογία από το *πολύς* + *έρωμαι*,

¹⁰⁵ Κατσαρός 1981, 463-464. Bowden 2003, 137. Βαραλής 2007, 598, σημ. 25. Veikou 2012, 132.

¹⁰⁶ Βαραλής 2001, 198, Veikou 2012, 132.

¹⁰⁷ Βοκοτόπουλος 1972, 109.

¹⁰⁸ Βοκοτόπουλος 1972, 109. Veikou 2012, 435.

αρχιτεκτονικό τύπο των ναών της πρωτεύουσας της επαρχίας. Πρόκειται για έναν τρίκλιτο κοιμητηριακό ναό, χωρίς εγκάρσια περύγια, ο οποίος δεν διαθέτει αίθριο ή βαπτιστήριο, αλλά ούτε και υπερώα, ενώ από τις λειτουργικές του κατασκευές απουσιάζει ο άμβωνας¹⁰⁹. Ο κυρίως ναός δεν φέρει ψηφιδωτά δάπεδα, αλλά λιθόστρωτο δάπεδο στο κεντρικό κλίτος, ενώ το πρεσβυτήριο, όπως αναφέρθηκε, ήταν στρωμένο με μαρμαροθετήματα. Με μια γρήγορη ματιά, οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Ακαρνανίας ως προς την κάτοψή τους, είναι τρίκλιτες βασιλικές με προκτίσματα γύρω από τον κυρίως ναό. Αλλά αυτό δεν εντοπίζεται μόνο στην Ακαρνανία. Η πλειονότητα των ναών του ανατολικού Ιλλυρικού εντάσσεται στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής όπως ακριβώς και η Αγία Σοφία Μύτικα¹¹⁰.

Όσον αφορά στα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη του ναού και στις λειτουργικές του κατασκευές, κατά τις περιγραφές του ανασκαφέα στα *ΠΑΕ*, τα περισσότερα φαίνεται να καταστράφηκαν σκόπιμα για να χρησιμοποιηθούν είτε ως οικοδομικό υλικό είτε για την κατασκευή ασβέστη¹¹¹. Ο ίδιος, επίσης, υποστηρίζει ότι γλυπτά μέλη που συνανήκαν και συγκολλούνταν μεταξύ τους, βρέθηκαν σκόρπια στα άκρα αντίθετα του μνημείου¹¹², στοιχείο που δυσκολεύει την ταύτιση των μελών αυτών. Πολλά από αυτά, μάλιστα, βρέθηκαν εκτός του κυρίως ναού και άλλα που προέρχονται από αρχαιότερα μνημεία της περιοχής, χρησιμοποιήθηκαν σε β' χρήση ως κατώφλια στα θυραία ανοίγματα ή ως βάσεις κατασκευών του ναού.

¹⁰⁹ Πάλλας 1987, 236.

¹¹⁰ Βαραλής 2001, 411.

¹¹¹ Βοκοτόπουλος 1982, 93.

¹¹² Βοκοτόπουλος 1982, 93.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Τα γλυπτά του ναού: τεχνική και διάκοσμος

Στόχος του κεφαλαίου είναι να μελετηθούν τα γλυπτά του ναού, ο διάκοσμος και οι τεχνικές που έχουν εφαρμοστεί. Επιπλέον, θα επιχειρηθούν συγκρίσεις ως προς την εικονογραφία και την τεχνοτροπία τους με αρχιτεκτονικά και γλυπτά μέλη που έχουν δημοσιευτεί από άλλες περιοχές, κοντινές ή μακρινές, με σκοπό την τοποθέτηση της γλυπτικής της βασιλικής της Αγίας Σοφίας Μύτικα στο χρόνο.

Στο σύνολό τους τα αρχιτεκτονικά μέλη και τα γλυπτά των λειτουργικών κατασκευών έχουν μεταφερθεί στο Κάστρο του Αντιρρίου και φυλάσσονται στις εκεί αποθήκες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας, ενώ λίγα παραμένουν στο εσωτερικό του μνημείου είτε εξαιτίας της δυσκολίας να μεταφερθούν αλλού είτε γιατί έχουν εν μέρει ή εν όλω αναστηλωθεί για να παραμείνουν κατά χώραν.

2.1. Τα γλυπτά: τα αρχιτεκτονικά μέλη και οι λειτουργικές κατασκευές

Μικρό μέρος του υλικού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, προέρχεται από αρχαία μνημεία και βρίσκεται στον ναό σε β' χρήση, όπως αποδεικνύει το τμήμα λιθοπλίνθου **αρ. 30** (διαστ. 1,15 × 0,36 × 0,24 μ.)¹¹³ και η μαρμάρινη πλάκα **αρ. 31** (διαστ. πλάτ. 84 εκ.) που φέρει την επιγραφή ΧΑΙΡΕΤΕ ΥΡ(ΛΑ)Ι¹¹⁴.

Στον κατάλογο (βλ. Παράρτημα), αρχικά παρατίθενται τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του ναού και στη συνέχεια τα γλυπτά που συναποτελέσαν τις λειτουργικές κατασκευές του. Ο γλυπτός διάκοσμος του μνημείου παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία ως προς τους τύπους, αλλά όχι τόσο ως προς το υλικό¹¹⁵. Το κυριότερο υλικό που έχει χρησιμοποιηθεί για τα μέλη του ναού είναι το μάρμαρο¹¹⁶, κυρίως λευκό με γκριζές φλεβώσεις, ενώ σε λίγες περιπτώσεις χρησιμοποιείται και ο πωρόλιθος.

¹¹³ Πρόκειται για ολόγλυφο άγαλμα ιματιοφόρου που απολαξεύτηκε και χρησιμοποιήθηκε ως κατώφλι της νότιας θύρας του νάρθηκα.

¹¹⁴ Χρησιμοποιήθηκε ως κατώφλι της βόρειας θύρας του νάρθηκα. Δυστυχώς, δεν υπάρχει δημοσιευμένη φωτογραφία.

¹¹⁵ Οι βασικοί τύποι των καταγεγραμμένων μελών είναι: μέλη στήριξης (κίονες, βάσεις, αμφικιονίσκοι, κατώφλια και θυρώματα), επίστεψης (κιονόκρανα, επιθήματα κιονοκράνων, επιθήματα παραστάδων και κοσμήτες), επένδυσης (πλάκες ορθομαρμάρωσης και τοιχοβάτες). Στις λειτουργικές κατασκευές ανήκουν οι πεσσίσκοι και τα θωράκια του φράγματος του πρεσβυτερίου, η αγία τράπεζα, τα μέλη του ταφικού μνημείου και άλλα μαρμάρινα σκεύη, όπως για παράδειγμα η μαρμάρινη λεκάνη.

¹¹⁶ Είναι περίεργο που γίνεται χρήση μαρμαρίνων γλυπτών τα οποία δεν είναι σε β' χρήση, όταν η περιοχή υστερεί σε λατομεία μαρμάρου. Έτσι, ενισχύεται η άποψη ότι αυτά πιθανόν να είναι μεταφερμένα από αλλού.

Τα αρχιτεκτονικά μέλη

Κίονες

Οι κίονες του ναού, **αρ. 1-6**, είναι από λευκό μάρμαρο με γκρίζες φλεβώσεις, μονολιθικοί, αρράβδωτοι, ακόσμητοι. Τέσσερις από αυτούς σώζονται σε αρκετό ύψος, ενώ άλλοι αποτελούν τμήματα. Μόνο ένας διασώζει το πλήρες ύψος 2,405 μ. και βρίσκεται τοποθετημένος στην αρχική του θέση¹¹⁷. Οι κίονες παρουσιάζουν ένταση και ελαφριά μείωση και φέρουν διπλή επίπεδη ταινία στην απόφυση, ενώ στο κάτω μέρος υπάρχει ελαφριά διαπλάτυνση με μορφή ταινίας ως απόθεση, αν κρίνουμε από τον ακέραιο κίονα που έχει επανατοποθετηθεί στη νότια κιονοστοιχία.

Τα μεγέθη των κίωνων είναι σχεδόν ίδια, με εξαίρεση τον κίονα **αρ. 4** που είναι μεγαλύτερος ως προς τη διάμετρο, και πιθανόν προέρχεται από το τρίβηλο. Οι κίονες **αρ. 1-3**, μάλλον προέρχονται από τη βόρεια και τη νότια κιονοστοιχία, μοιάζουν μεταξύ τους και δεν αποτελούν υλικό σε β' χρήση, φερμένο από άλλο, παλαιότερο μνημείο. Σε δύο από αυτούς υπάρχει οπή σε απόσταση 44 εκ. από την άνω άκρη τους. Οι κίονες δεν εδράζονταν απευθείας πάνω στους στυλοβάτες, αλλά σε ιδιαίτερες βάσεις.

Οι μονολιθικοί αρράβδωτοι κίονες αποτελούν τον κανόνα για τις κιονοστοιχίες των βασιλικών όλου του παλαιοχριστιανικού κόσμου και σε πλείστες περιπτώσεις φέρουν στίλβωση¹¹⁸. Οι αρράβδωτοι και ακόσμητοι κίονες, συλήματα από αρχαιότερα μνημεία ή νέες παραγγελίες από εν ενεργεία λατομεία, δεν βοηθούν στην χρονολόγηση¹¹⁹.

Βάσεις

Οι βάσεις των παλαιοχριστιανικών κίωνων κατά κανόνα συνεχίζουν την τυπολογία της ελληνορωμαϊκής αττικής ιωνικής βάσης, με την προσθήκη συμφυούς τετράγωνης πλίνθου.

Οι τέσσερις σωζόμενες βάσεις κίωνων της βασιλικής της Αγίας Σοφίας Μύτικα, **αρ. 7-10**, είναι ιωνικού τύπου με τετράγωνη πλίνθο περίπου ίδιων διαστάσεων (34 × 32 εκ.) με σκοτία μεταξύ των δύο σπειρών¹²⁰. Είναι από λευκό μάρμαρο με γκρίζες φλεβώσεις, όπως και οι κίονες, και φέρουν στο κέντρο κυκλική οπή για τον πόλο σύνδεσης με τον κίονα και αύλακα μολυβδοχόησης.

¹¹⁷ Βοκοτόπουλος 1982, 93.

¹¹⁸ Ορλάνδος 1994, 274-275.

¹¹⁹ Για τους κίονες που απαντούν ειδικά στην Παλαιά Ήπειρο, βλ. Παπαδοπούλου 2013, 273-275.

¹²⁰ Βοκοτόπουλος 1972, 112.

Ανάλογες βάσεις ιωνικού τύπου έχουν βρεθεί στη βασιλική της Νέας Πέλλας¹²¹, που χρονολογείται στο α΄ μισό του 6^{ου} αι. (εικ. 5), στη βασιλική Δ της Νικόπολης, οι οποίες είναι τετράγωνα και μεγαλύτερων διαστάσεων, καθώς ξεπερνούν τα 0,50 μ.¹²² (εικ. 6), και στη στοά-δρόμο στα δυτικά της βασιλικής Β της Νικόπολης¹²³ (εικ. 7).

Κιονόκρανα

Τα κιονόκρανα της βασιλικής της Αγίας Σοφίας **αρ. 11-17** είναι όλα ιωνικά. Έξι είναι σχεδόν ακέραια και ορισμένα αποκεκρουμένα σε θραύσματα. Έχουν κατασκευαστεί από χονδρόκοκκο λευκό μάρμαρο. Σε ορισμένα κιονόκρανα υπάρχουν εγχάρακτα γράμματα στην κάτω επιφάνειά τους, που θα πατούσε πάνω στον κίονα – διακρίνονται τα γράμματα Α, Θ και Γ ή Λ. Ο εχίνος κοσμείται από τρία οξύληκτα ωά, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται μικρά σχηματοποιημένα φυλλάρια (δεν είναι σε όλα ορατά), ενώ τα προσκεφάλαια των κιονοκράνων μένουν ακόσμητα. Οι έλικες των κιονοκράνων ξεκινούν κάτω από τον άβακα και χαράσσονται έντονα.

Σε ένα από τα κιονόκρανα, το **αρ. 13**, διακρίνονται ίχνη λευκού επιχρίσματος που μαρτυρεί ότι σε μεταγενέστερη φάση είχε εντοιχιστεί κάπου αλλού.

Από τις διαστάσεις των κιονοκράνων και τη διάμετρο των κίωνων μπορούμε να αποκαταστήσουμε κάποια από τα γλυπτά μέλη του ναού. Για παράδειγμα, ο κίονας **αρ. 4** (διαμ. 37 εκ.) φαίνεται ότι αντιστοιχεί στο κιονόκρανο **αρ. 11** (διαμ. 37,5-38 εκ.) και μάλλον προέρχονται από το τρίβηλο. Ο κίονας **αρ. 3** (διαμ. 29 εκ.) αντιστοιχεί με το κιονόκρανο **αρ. 15** (διαμ. 29 εκ.), ενώ ο κίονας **αρ. 2** (διαμ. 28 εκ.) με το κιονόκρανο **αρ. 16** (διαμ. 28 εκ.)¹²⁴.

Επιθήματα κιονοκράνων των κionoστοιχιών

Κανένα από τα κολουροπυραμιδοειδή επιθήματα **αρ. 1** και **αρ. 19-25** της Αγίας Σοφίας Μύτικα δεν είναι συμφυή με τα κιονόκρανα. Κατά τον Σωτηρίου, η χρήση ιωνικών κιονοκράνων με χωριστό επίθημα δηλώνει πρώιμη περίοδο (4^{ος}-5^{ος} αι.)¹²⁵. Την ίδια άποψη συμμερίζονται η αείμνηστη Μπίλλη Βέμη και η Βάσω Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη. Αντίθετα, τα επιθήματα που είναι συμφυή στα κιονόκρανα θεωρούνται υστερότερα

¹²¹ Παπαϊκονόμου 2016-2017, 39-40, 96, αρ. 126. Για τη χρονολόγηση της βασιλικής, βλ. Βαραλής 2001, 336 αρ. 810.

¹²² Ορλάνδος 1959, 94. Ορλάνδος 1961, 103. Παπαδοπούλου 2013, 277, σημ. 1553.

¹²³ Παπαδοπούλου 2007, 623.

¹²⁴ Η υπόθεση αυτή της αντιστοιχίας κίωνων και κιονοκράνων προτείνεται με κάθε επιφύλαξη, καθώς τα γλυπτά μέλη είναι αποκεκρουμένα σε αρκετά σημεία. Ωστόσο φαίνεται πολύ πιθανή.

¹²⁵ Σωτηρίου 1929, 133.

εξαιτίας μια δομικής αλλαγής στα στοιχεία στήριξης, δηλ. στην αντικατάσταση των ευθύγραμμων επιστυλίων από τα τόξα¹²⁶. Κατά την Βέμη, μάλιστα η εξέλιξη των ιωνικών κιονοκράνων με συμφυές επίθημα είναι μια δημιουργία όχι της πρωτεύουσας αλλά ειδικά των εργαστηρίων του ελλαδικού χώρου, η οποία τοποθετείται χρονικά στο τέλος του 4^{ου} αι¹²⁷. Φυσικά δεν αποκλείουμε το γεγονός ότι και οι δύο παραλλαγές (επίθημα συμφυές ή μη) συνυπήρχαν στον ελλαδικό χώρο για κάποιο χρονικό διάστημα¹²⁸, καθώς η χρήση ιωνικών κιονοκράνων με χωριστό επίθημα, πιθανώς να σήμαινε την επιστροφή σε πιο αρχαϊστικά πρότυπα.

Τα επιθήματα των κιονοκράνων των κιονοστοιχιών, **αρ. 1**, **αρ. 19-25**, φέρουν ανάγλυφο διάκοσμο και στις δύο λοξότμητες πλευρές τους. Δύο είναι τα διακοσμητικά θέματα των επιθημάτων: το πρώτο παρουσιάζει σε έξεργο ανάγλυφο μέταλλιο εγγεγραμμένο χριστόγραμμα με τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω· το δεύτερο είναι εκτελεσμένο σε χαμηλό ανάγλυφο, σχεδόν εγχάρακτο, φύλλο υδροχαρούς φυτού, που τοποθετείται αξονικά στο κέντρο και εκατέρωθέν του εκφύονται συμμετρικά βλαστοί καλύπτοντας την υπόλοιπη επιφάνεια. Αν και το επίθημα **αρ. 25** σώζεται αποσπασματικά, ωστόσο έχει σωθεί το κόσμημα του υδροχαρούς φυτού.

Στην κάτω επιφάνεια των επιθημάτων, η οποία έβαινε πάνω στο κιονόκρανο, διακρίνονται εγχάρακτα γράμματα (τεκτονικά σημεία). Με τα γράμματα πιθανόν να δηλώνονταν η σειρά με την οποία αυτά ήταν τοποθετημένα στις κιονοστοιχίες. Αυτά τα σημεία δεν φαίνονταν, όταν πλέον τα αρχιτεκτονικά μέλη έπαιρναν την τελική τους θέση. Φαίνεται ότι τα γράμματα αποτελούσαν ένα είδος «οδηγού» για τους κτίστες και τους *μαρμαραρίους*, ώστε να τοποθετούν τα γλυπτά στην από πριν προσχεδιασμένη σωστή θέση τους¹²⁹. Σε καμιά περίπτωση δεν φαίνεται ότι τα γράμματα αυτά θα μπορούσαν να είναι ένα είδος «υπογραφής» του εργαστηρίου που κατασκεύασε τα επιθήματα, όπως συμβαίνει σε ένα σύνολο γλυπτών μελών από το Αμόριο (σημερινό Hisarköy της Τουρκίας)¹³⁰. Αν επρόκειτο για υπογραφή, τότε θα υπήρχε ένας συνδυασμός γραμμάτων που θα επαναλαμβανόταν και επιπλέον θα ήταν σκαλισμένος σε εμφανές σημείο του μέλους και όχι σε αφανή επιφάνεια. Για παράδειγμα, στο σύνολο από το Αμόριο που προέρχεται από την βασιλική Α, τα γλυπτά φέρουν ένα συμπίλημα των γραμμάτων T, P και Y που επαναλαμβάνονται, σε τμήμα κίονα και σε

¹²⁶ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, 189-196.

¹²⁷ Vemi 1989, 215.

¹²⁸ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, 190.

¹²⁹ Karagiorgou 2015, 179-180.

¹³⁰ Karagiorgou 2015, 177-178.

επτά ιωνικά κιονόκρανα με επίθημα (εικ. 8, α-β)¹³¹. Τα ίδια αυτά χαράγματα, όχι ως συμπίλημα αλλά ως γράμματα σε σειρά, εντοπίζονται και σε εκκλησιαστικά κτήρια του 6^{ου} αι. της Κωνσταντινούπολης και της Ραβέννας (εικ. 9)¹³² εν είδει υπογραφής, «σφραγίδας» ενός εργαστηρίου.

Τεκτονικά σήματα έχουν εντοπιστεί σε γλυπτά μέλη ναών της Νικόπολης, όπως και σε μέλη μνημείων της Κωνσταντινούπολης¹³³. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, τα τεκτονικά σήματα χαράσσονταν στα γλυπτά μέλη όταν αυτά ήταν ακόμη ημίεργα στο λατομείο, αλλά και έτοιμα προς μεταφορά, με σκοπό τη συναρμολόγηση και την τελική τους κατεργασία στον τελικό προορισμό τους¹³⁴. Είναι πιθανόν, επομένως, τα γλυπτά μέλη της βασιλικής της Αγίας Σοφίας που φέρουν εγχάρακτα σήματα να είναι εισηγμένα είτε από την Κωνσταντινούπολη είτε από κάποιο άλλο κέντρο λιθοξοϊκής. Άλλωστε το γεγονός ότι η περιοχή της Παλαιάς Ηπείρου στερείται λατομείων μαρμάρου, ενισχύει την άποψη αυτή¹³⁵.

Αν και δεν γνωρίζουμε την ακριβή θέση εύρεσης των επιθημάτων κατά την ανασκαφή ούτε και σώζονται αρκετά επιθήματα, καθώς από τα δεκατέσσερα που θα ήταν τοποθετημένα πάνω από τα κιονόκρανα των κίωνων της βόρειας και της νότιας κιονοστοιχίας σώζονται μόνο τα πέντε, ωστόσο οι αναφορές του ανασκαφέα στα *ΠΑΕ* βοηθούν να κατανοήσουμε το συνδυασμό κίωνων, κιονοκράνων κι επιθημάτων.

Αν προσπαθήσουμε να ανασυστήσουμε τη θέση των κίωνων με τα κιονόκρανα και τα επιθήματά τους στις κιονοστοιχίες του ναού, δύο είναι οι προτάσεις που προκύπτουν. Επειδή τα κιονόκρανα είναι όλα ιωνικά και φέρουν τον ίδιο διάκοσμο, δεν βοηθούν στη διακρίβωση της ακριβούς θέσης των κίωνων στις κιονοστοιχίες. Αυτά που συμβάλουν αποφασιστικά στην εύρεση της θέσης τους στις κιονοστοιχίες του ναού είναι τα επιθήματα, ο διάκοσμος των οποίων διαφοροποιείται. Τα επιθήματα που σώζονται φέρουν τα εγχάρακτα γράμματα Β, Δ, Θ, Κ, Λ. Τα **αρ. 19** και **αρ. 20** φέρουν τα σήματα Β και Κ αντιστοίχως, και διακοσμούνται με χριστόγραμμα σε μετάλλιο, ενώ τα επιθήματα **αρ. 23** και **αρ. 24** που διακοσμούνται με το ίδιο θέμα είναι σπασμένα σε πολλά σημεία, με αποτέλεσμα να μην διακρίνεται το τεκτονικό τους γράμμα. Τα επιθήματα **αρ. 1**, **αρ. 25** και **αρ. 21** φέρουν τα γράμματα Δ, Θ και Λ αντιστοίχως, και διακοσμούνται με το θέμα του κεντρικού υδροχαρούς φύλλου με τους εκατέρωθεν

¹³¹ Karagiorgou 2015, 177.

¹³² Karagiorgou 2015, 177-178.

¹³³ Παπαδοπούλου, Κωνσταντάκη 2007, 639, σημ. 14.

¹³⁴ Παπαδοπούλου, Κωνσταντάκη 2007, 639, σημ. 14.

¹³⁵ Για τα λατομεία της Παλαιάς Ηπείρου, βλ. παραπάνω, σ. 25 και σημ. 58.

βλαστούς. Και για τις δύο προτάσεις-υποθέσεις, ξεκινούμε με βάση την αναστήλωση του 2ου από δυσμάς κίονα της νότιας κιονοστοιχίας με τα υπόλοιπα μέλη του, βάση, κιονόκρανο, επίθημα – όλα τα μέλη έφεραν το τεκτονικό σημείο Δ¹³⁶.

Σύμφωνα με μια πρώτη υπόθεση, τα θέματα των επιθημάτων θα μπορούσαν να εναλλάσσονται μεταξύ τους. Επομένως, η βόρεια κιονοστοιχία θα άρχιζε με τον κίονα με το σήμα Α και η νότια κιονοστοιχία με τον κίονα με το σήμα Β. Αφού το επίθημα **αρ. 19** με το σήμα Β κοσμείται με το θέμα του χριστογράμματος και ο διπλανός κίονας **αρ. 1**, που αναστηλώθηκε, φέρει το σήμα Δ και κοσμείται με το θέμα του φύλλου του υδροχαρούς φυτού, τότε ο κίονας με το σήμα Α που στέκει απέναντι από τον Β, στη βόρεια κιονοστοιχία θα έφερε επίθημα με το θέμα του υδροχαρούς φυτού. Μια υποθετική αναπαράσταση της σειράς των κίωνων με τα κιονόκρανα και τα επιθήματά τους φαίνεται στο σχήμα 1¹³⁷. Το επίθημα **αρ. 20**, με το τεκτονικό σήμα Κ, φέρει χριστόγραμμα και το επίθημα **αρ. 21**, με το τεκτονικό σήμα Λ, που θα έστεκε απέναντί του φέρει διάκοσμο με το φύλλο του υδροχαρούς φυτού. Το επίθημα **αρ. 25**, με σήμα το γράμμα Θ, αν αποτελείται από τα τμήματα που έχουν μεταφερθεί στο Κάστρο του Αντιρρίου, φέρει κι αυτό κόσμημα υδροχαρούς φυτού και θα έστεκε δίπλα στο Κ.

Ωστόσο, μια δεύτερη πρόταση, που μάλιστα προκύπτει από τα συμφραζόμενα του ανασκαφέα, είναι εξίσου πιθανή¹³⁸. Φαίνεται ότι κατά την ανασκαφή τρία από τα πέντε διασωθέντα επιθήματα που διακοσμούνται με το κόσμημα του φύλλου του υδροχαρούς φυτού, βρέθηκαν στη νότια κιονοστοιχία, ενώ τα υπόλοιπα δύο, με το χριστόγραμμα, βρέθηκαν στη βόρεια κιονοστοιχία. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, κάθε κιονοστοιχία διακοσμούταν αποκλειστικά και μόνο με ένα θέμα, δηλαδή η βόρεια έφερε τα επιθήματα με το χριστόγραμμα, ενώ η νότια τα επιθήματα με το φύλλο του υδροχαρούς φυτού, όπως δείχνει το σχήμα 2, πιθανόν ως τέχνασμα του σχεδιαστή του διακόσμου, με σκοπό να δώσει ένα μήνυμα προς τα σημεία όπου οι θέσεις των ανδρών και των γυναικών στο χώρο του ναού. Πάντως, και σ' αυτήν την περίπτωση, αν τα επιθήματα τοποθετηθούν με διαφορετική διάταξη, τότε τα τεκτονικά σημεία συμφωνούν με το διάκοσμο όσων σώζονται και μπορούν να αποκατασταθούν.

¹³⁶ Βοκοτόπουλος 1982, 93. Βοκοτόπουλος 1983, 86.

¹³⁷ Από τα τεκτονικά σημεία και από τον τρόπο που έχει γίνει η προσπάθεια ανασύστασης των κίωνων, η διάταξη φαίνεται λογική. Τα τεκτονικά σημεία που φέρουν τα επιθήματα και η θέση τους στις κιονοστοιχίες αντιστοιχούν με το θέμα της διακόσμησής τους.

¹³⁸ Ο Βοκοτόπουλος (1982, 93) υποστηρίζει ότι τα επιθήματα της νότιας κιονοστοιχίας διακοσμούσαν αποκλειστικά και μόνο με το φύλλο του υδροχαρούς φυτού, ενώ τα επιθήματα της βόρειας κιονοστοιχίας με τα επιθήματα με το χριστόγραμμα. Στην αναφορά του δεν ξεκαθαρίζει για ποιο λόγο καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα, αλλά πιθανόν έτσι βρέθηκαν τα επιθήματα κατά την ανασκαφή.

Επιθήματα κιονοκράνων του τριβήλου ή των αμφικιονίσκων

Τα επιθήματα **αρ. 18** (διαστ. 73 × 46 εκ., ύψ. 25 εκ.) και **αρ. 29** (διαστ. 84 × 54 εκ., ύψ. 26 εκ.) έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις από τα υπόλοιπα. Φαίνεται ότι δεν προέρχονται από τις κιονοστοιχίες, αλλά από άλλα μέρη του ναού. Αρχικά, ο ανασκαφέας θεώρησε ότι το επίθημα **αρ. 18**, επειδή βρέθηκε στην κόγχη του ιερού βήματος, θα προέρχονταν από τον αμφικιονίσκο του παραθύρου της αψίδας¹³⁹. Το γεγονός, όμως, ότι η κάτω επιφάνειά του είναι σχεδόν τετράγωνη¹⁴⁰ ενισχύει την υπόθεση ότι προέρχονταν από το τριβήλο και όχι από τον αμφικιονίσκο παραθύρου, διότι τότε η κάτω επιφάνειά του θα έπρεπε να είναι ορθογώνια.

Το μαρμάρινο επίθημα **αρ. 18** φέρει την επιγραφή *νεώ ἐποίησεν*. Στο πάρισο επίθημα, το οποίο δυστυχώς δεν σώζεται, θα ήταν γραμμένο το όνομα του κτήτορα του ναού¹⁴¹. Η πιθανότητα το επίθημα **αρ. 18** και το πάρισό του να προέρχονται από το τριβήλο, ενισχύεται και από το γεγονός ότι έτσι το όνομα του κτήτορα και η πράξη της δωρεάς του θα ήταν ορατά σε μεγαλύτερο πλήθος πιστών, από την είσοδο του ναού, παρά αν αυτά βρίσκονταν στους αμφικιονίσκους των παραθύρων της αψίδας.

Το επίθημα **αρ. 29** είναι από πωρόλιθο. Ωστόσο, φαίνεται ότι αντιγράφει με πιστότητα τη διακόσμηση του προηγούμενου μαρμάρινου μέλους. Εύλογα αναρωτιέται κανείς πώς είναι δυνατόν τα δύο μέλη **αρ. 18** και **αρ. 29** να έχουν διαφορετικές διαστάσεις και να προέρχονται από το ίδιο σύνολο, και το ένα να είναι μαρμάρινο και το άλλο πώρινο. Σε αυτό το ερώτημα μπορούμε να απαντήσουμε μόνο αν δεχτούμε ότι το πώρινο μέλος **αρ. 29** κατασκευάστηκε σε μια επόμενη οικοδομική φάση του ναού από άλλο υλικό με σκοπό να αντικαταστήσει το ενδεχομένως κατεστραμμένο αρχικό μαρμάρινο επίθημα του τριβήλου που θα έφερε το όνομα του πρώτου αφιερωτή, χωρίς ωστόσο να αναπαράγει τη συνέχεια του κειμένου της αρχικής επιγραφής. Άλλωστε δεν θα είχε νόημα μια τέτοια αντιγραφή της επιγραφής, αφού το μέλος θα αποτελούσε προϊόν νέας χορηγίας.

¹³⁹ Βοκοτόπουλος 1979, 125.

¹⁴⁰ Βοκοτόπουλος 1979, 125, εικ. 3α. Η κάτω επιφάνεια του επιθήματος αποδίδεται σχεδόν τετράγωνη και στο σχέδιο του ανασκαφέα.

¹⁴¹ Βοκοτόπουλος 1979, 125-126.

Αμφικιονίσκοι

Οι αμφικιονίσκοι είναι λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη στα οποία προσαρμόζονταν πλαίσια, μεταλλικά ή ξύλινα, για τη στήριξη των υαλοπινάκων της εκκλησίας. Η κάτω πλευρά τους είναι μεγαλύτερη σε διαστάσεις από την άνω, για λόγους καλύτερης στήριξης¹⁴². Οι αμφικιονίσκοι του ναού της Αγίας Σοφίας είναι απλοί και ακόσμητοι.

Οι αμφικιονίσκοι **αρ. 26-28** – δύο ακέραιοι και ένας κατά το ήμισυ – βρέθηκαν σε διάφορα σημεία του ναού μέσα και έξω από αυτόν. Ο μεγαλύτερος από αυτούς **αρ. 26** (διαστ. 42 × 40 εκ., ύψ. 99 εκ.), επειδή βρέθηκε βορείως του δωματίου με τους τάφους¹⁴³, πιθανόν προέρχεται από παράθυρο του βόρειου μακρού τοίχου. Ο αμφικιονίσκος **αρ. 28** (40 × 38 εκ.) που βρέθηκε στο δάπεδο του πρεσβυτερίου, κοντά στο νότιο έδρανο¹⁴⁴, ενδεχομένως προέρχεται από την αψίδα. Τέλος, ο αμφικιονίσκος **αρ. 27**, κομμένος κατά το ήμισυ, διαφέρει από τους άλλους δύο ως προς το υλικό, καθώς είναι από μάρμαρο και όχι από πωρόλιθο. Δεν υπάρχουν δημοσιευμένες πληροφορίες για το μέρος στο οποίο βρέθηκε κατά την ανασκαφή, οπότε και δεν μπορεί να γίνει κάποια υπόθεση για την θέση του στο ναό. Οι αμφικιονίσκοι από πωρόλιθο πιθανότατα προέρχονται από φάση ανακατασκευής του ναού, όπως και το πώρινο επίθημα του τριβήλου. Αν και δεν υπάρχουν ενδείξεις, ωστόσο δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το γεγονός ότι τα πώρινα μέλη του ναού πιθανόν να προέρχονται από τον μονόχωρο ναΐσκο που κατασκευάστηκε στο νότιο κλίτος του μνημείου μετά την ερείπωσή του, δεδομένου ότι τα γλυπτά μέλη του ναού βρέθηκαν διασκορπισμένα σε όλο το μήκος του ναού.

Και οι τρεις αμφικιονίσκοι αποτελούνται από ορθογώνιο πρίσμα στις στενές πλευρές του οποίου προσκολλώνται ακόσμητοι ημικίονες. Ομοίως σε αμφικιονίσκο από τη βασιλική Α στο νησί Κέφαλος του Αμβρακικού (εικ. 10)¹⁴⁵, που χρονολογείται στην α΄ πενηταετία του 6^{ου} αι.¹⁴⁶, το πρίσμα για το πλαίσιο των υαλοπινάκων έχει τη μορφή έξεργης ταινίας μεταξύ των ημικίωνων. Επίσης, αμφικιονίσκος παραθύρου που σήμερα φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας (εικ. 11) παρουσιάζει αναλογίες με τον αμφικιονίσκο **αρ. 26**, αφού ταινίες ορίζουν την απόφυση και την απόθεση των

¹⁴²Ορλάνδος 1994, 427.

¹⁴³Βοκοτόπουλος 1981, 81.

¹⁴⁴Βοκοτόπουλος 1979, 126.

¹⁴⁵Μπάρλα 1967, 31, πιν. 21α.

¹⁴⁶Βαραλής 2001, 199.

ημικιώνων, ενώ το πρίσμα είναι ομοίως ορθογώνιο¹⁴⁷. Τέλος, ομοιότητες παρατηρούνται και με αμφικιονίσκο της βασιλικής Α της Νικόπολης (εικ. 12)¹⁴⁸.

Κατώφλια

Και τα δύο λίθινα κατώφλια της νότιας και της βόρειας θύρας του νάρθηκα, είναι από υλικό σε β' χρήση που προέρχεται από αρχαιότερα μνημεία. Άλλωστε και άλλο υλικό το οποίο βρέθηκε στους τάφους Γ και Δ και διαθέτουν περιταινεία, προέρχονται πιθανότατα από παλαιότερα κτίρια της γειτονικής Αλυζίας¹⁴⁹.

Το κατώφλι της νότιας θύρας **αρ. 30** ($1,15 \times 0,36 \times 0,24$ μ.), σχηματίστηκε από την απολάξευση ιματιοφόρου αγάλματος, πιθανόν των αυτοκρατορικών χρόνων, ενώ το κατώφλι της βόρειας θύρας του νάρθηκα **αρ. 31** (πλάτ. 84 εκ.), μικρότερης διάστασης από το πρώτο, φέρει απλά, εγχάρακτη μεγαλογράμματη επιγραφή με το κείμενο *Χαίρετε Υρ(λα)ι*. Ο χαιρετισμός στις επιτύμβιες επιγραφές μάλλον αποτελεί τον κανόνα, όπως φαίνεται και σε μια ομάδα σαρκοφάγων από τη Νικόπολη¹⁵⁰. Ο χαιρετισμός «Χαίρετε» στην μαρμάρινη πλάκα **αρ. 31** είναι στον πληθυντικό και όχι στον ενικό αριθμό. Αυτό, κατά την Παπαγγελή, σημαίνει ότι ο χαιρετισμός αναφέρεται σε περισσότερα από ένα πρόσωπα¹⁵¹.

Λοιπός μαρμάρινος διάκοσμος

Μόνο ένα τμήμα θυρώματος έχει βρεθεί, **αρ. 32**, και λίγα τμήματα τοιχοβάτη, **αρ. 33** και **αρ. 43**. Το τμήμα του τοιχοβάτη **αρ. 43** από το οποίο φαίνεται το πρόσθιο μέρος, δεν ακολουθεί τα παλιότερα πρότυπα, τα οποία αποδίδονταν με κυματοειδείς ταινίες¹⁵². Αντιθέτως, είναι απλός με διακόσμηση τεσσάρων επίπεδων ταινιών.

Το τμήμα **αρ. 34**, είναι μάλλον κοσμήτης, που τοποθετήθηκε σε β' χρήση στο δάπεδο του ανατολικότερου δωματίου που αποκαλύφθηκε βορείως του κυρίου ναού και πιθανόν να προερχόταν από το ύψος των παραθύρων. Η διακόσμησή του είναι απλή καθώς φέρει κοιλόκυρτο κυμάτιο ανάμεσα σε ραβδία. Οι κοσμήτες ή γείσα είναι αρχιτεκτονικά διακοσμητικά στοιχεία που προεξέχουν από τον τοίχο. Χρησιμοποιούνται τόσο στους εσωτερικούς όσο και στους εξωτερικούς τοίχους των ναών και φέρουν γραπτό ή ανάγλυφο διάκοσμο. Συνήθως περιθέουν το ναό, σε ένα ή σε

¹⁴⁷ Αθανασούλης, Βασιλείου 2016, αρ. 21α. Ο αμφικιονίσκος χρονολογείται στον 5^ο ή 6^ο αι. μ.Χ.

¹⁴⁸ Κεφαλλονίτου, Γερολύμου 2008, 35.

¹⁴⁹ Βοκοτόπουλος 1980, 35.

¹⁵⁰ Παπαγγελή 1984, 47-48.

¹⁵¹ Παπαγγελή 1984, 47-48.

¹⁵² Ορλάνδος 1994, 249-250.

περισσότερα επίπεδα, με σκοπό όχι μόνο τη διακόσμηση αλλά και την καλύτερη σύνδεση των τοίχων του κτιρίου, ιδιαίτερα στην περίπτωση που οι πλάκες του κοσμήτη καταλαμβάνουν όλο το πλάτος τους¹⁵³. Ο κοσμήτης **αρ. 34** βρέθηκε σε β' χρήση, επομένως παραμένει αδιακρίβωτο αν προερχόταν από το εσωτερικό ή το εξωτερικό του ναού.

Μόνο ένα επίκρανο παραστάδας **αρ. 35** (διαστ. 4,70 × 5,20 μ.), σώζεται από το μνημείο, το οποίο και κοσμείται με ημίφυλλα άκανθας που πλαισιώνουν όρθιο ανθέμιο. Βρέθηκε κι αυτό στο ίδιο δωμάτιο με τον κοσμήτη, σε β' χρήση στο δάπεδο.

Τέλος, το τμήμα **αρ. 89**, είναι αποκεκρωμένο από όλες τις πλευρές και παραμένει αδιευκρίνιστο τι είναι και ποιος ο προορισμός του.

Οι λειτουργικές κατασκευές

Το φράγμα του πρεσβυτερίου

Το πρεσβυτήριο καταλαμβάνει το χώρο μπροστά από την αψίδα και προορίζεται αποκλειστικά για τον κλήρο. Περιορίζεται από ιδιαίτερο φράγμα, ένα λίθινο στηθαίο που στις ελλαδικές περιοχές συνήθως αποτελείται από πεσσίσκους με ανάγλυφο διάκοσμο στις προσόψεις τους και στα πλάγια εγκοπές για την πάκτωση θωρακίων¹⁵⁴.

Το φράγμα του πρεσβυτερίου¹⁵⁵ συνήθως διακρίνεται σε «πίοσχημο»¹⁵⁶ και σε «ευθύγραμμο»¹⁵⁷, σε «χαμηλό»¹⁵⁸ και «ψηλό»¹⁵⁹. Το «χαμηλό» φράγμα είναι μια κατασκευή από θωράκια και χαμηλούς πεσσίσκους που απολήγουν άνω συνήθως σε επίμηλο· εμφανίζεται κυρίως μέχρι και τη β' πενηνταετία του 5^{ου} αι.¹⁶⁰. Αντίθετα, το «ψηλό» φράγμα είναι πιο σύνθετο, καθώς περιλαμβάνει ψηλά στηρίγματα (πεσσίσκους ή κιονίσκους) που φέρουν συμφυείς βάσεις ή/και κιονόκρανα, στα οποία επικάθεται επιστύλιο¹⁶¹. Πρόκειται για κατασκευή περισσότερο μνημειακή και επιβλητική¹⁶² και

¹⁵³ Σωτηρίου 1929, 70-71.

¹⁵⁴ Στουφή-Πουλημένου 1999, 71.

¹⁵⁵ Για τα γενικά χαρακτηριστικά του φράγματος του πρεσβυτερίου, βλ. Ορλάνδος 1994, 509-535. Στουφή-Πουλημένου 1999, 71-78.

¹⁵⁶ Στουφή-Πουλημένου 1999, 35.

¹⁵⁷ Στουφή-Πουλημένου 1999, 43.

¹⁵⁸ Στουφή-Πουλημένου 1999, 71-73, 123-124.

¹⁵⁹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 73-78, 131.

¹⁶⁰ Στουφή-Πουλημένου 1999, 69-70.

¹⁶¹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 73-74.

¹⁶² Στουφή-Πουλημένου 1999, 119.

θεωρείται ως η εξέλιξη του χαμηλού φράγματος. Κατά τον 6^ο αι. στην Ελλάδα και ιδιαίτερα σε ολόκληρο το Ανατολικό Ιλλυρικό η διάδοσή του είναι ευρεία¹⁶³.

Στη βασιλική της Αγίας Σοφίας Μύτικα εντοπίστηκε η βάση του φράγματος του πρεσβυτερίου το 1972¹⁶⁴, ενώ το φράγμα αποκαλύφθηκε τελείως το 1979¹⁶⁵. Η βάση του αποτελείται από έξι τμήματα ασβεστόλιθου, αρκετά χοντροδουλεμένα¹⁶⁶, τα οποία είναι πακτωμένα στο δάπεδο και φέρουν αύλακες για την τοποθέτηση των θωρακίων και των πεσσίσκων¹⁶⁷. Η βάση του φράγματος δεν είναι ενιαία και δεν εκτείνεται σε όλο το πλάτος του κεντρικού κλίτους, αλλά διακόπτεται από την κεντρική είσοδο¹⁶⁸, στο ιερό βήμα. Είναι ανομοιόμορφη, ασύμμετρη και ακόσμητη στην επιφάνειά της¹⁶⁹.

Το φράγμα του πρεσβυτερίου στην περίπτωση της βασιλικής του Μύτικα αποκαθίσταται ως ευθύγραμμο χωρίς προστώ¹⁷⁰ και διήκε ανάμεσα στο δεύτερο ζεύγος κίωνων από τα ανατολικά¹⁷¹. Επιπλέον, θα πρέπει να ήταν ψηλό, καθώς οι πεσσίσκοι που βρέθηκαν διάσπαρτοι στο ναό, φέρουν συμφυείς βάσεις κιονίσκων πάνω στις οποίες θα έστεκαν οι κιονίσκοι¹⁷² και αυτοί με τη σειρά τους θα στέφονταν από μικρά κιονόκρανα και θα κατέληγαν να στηρίζουν επιστύλιο. Υψηλά φράγματα πρεσβυτερίου στην επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου έχουν βρεθεί στις βασιλικές Β¹⁷³, Δ¹⁷⁴, Α¹⁷⁵ και Γ¹⁷⁶ της Νικόπολης, και στον ναό του Αγκιασμού (σημ. Άγιοι Σαράντα)¹⁷⁷.

Από το φράγμα του ναού της Αγίας Σοφίας έχουν βρεθεί πεσσίσκοι, θωράκια και τμήμα του επιστυλίου.

¹⁶³ Στουφή-Πουλημένου 1999, 131.

¹⁶⁴ Βοκοτόπουλος 1972, 111.

¹⁶⁵ Βοκοτόπουλος 1979, 121.

¹⁶⁶ Στουφή-Πουλημένου 1999, 68, 171, σημ. 201.

¹⁶⁷ Βόρεια της εισόδου και πάνω στη βάση διακρίνονται οι εμβαθύνσεις δύο πεσσίσκων με διαστάσεις 23x13 εκ. και 26x26 εκ. Νότια τις εισόδου διακρίνονται επίσης εμβαθύνσεις δύο πεσσίσκων με διαστάσεις 16x9 εκ. και 26x26 εκ. Το αυλάκι πάκτωσης θωρακίων μετρήθηκε 7 εκ.

¹⁶⁸ Μήκος κεντρικής εισόδου 1μ.

¹⁶⁹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 82-84, σημ. 79,88,94.

¹⁷⁰ Βαραλής 2001, 482.

¹⁷¹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 44.

¹⁷² Βλ. **αρ. 38-39**.

¹⁷³ Σωτηρίου 1929, 203. Στουφή-Πουλημένου 1999, 175. Καπερώνη 2004, 46. Το φράγμα του πρεσβυτερίου ήταν συνεχές, σχήματος ανεστραμμένου «Π», ελεύθερο στο εγκάρσιο κλίτος του ναού.

¹⁷⁴ Στουφή-Πουλημένου 1999, 175-176. Το φράγμα του πρεσβυτερίου ήταν συνεχές, σχήματος ανεστραμμένου «Π» με προστώ και πιθανόν, ως προς το ύψος, ψηλό μόνο στην πρόσοψη (μικτό).

¹⁷⁵ Στουφή-Πουλημένου 1999, 175. Το φράγμα του πρεσβυτερίου ήταν συνεχές, σχήματος ανεστραμμένου «Π» με προστώ.

¹⁷⁶ Στουφή-Πουλημένου 1999, 175-176. Το φράγμα του πρεσβυτερίου ήταν συνεχές, ευθύγραμμο, εκτεινόμενο σε όλο το κεντρικό κλίτος με προστώ. Ήταν πιθανόν ψηλό στην πρόσοψη, ενώ δεν είναι γνωστό με ποιά τρόπο το πρεσβυτήριο έκλεινε από τα πλάγια.

¹⁷⁷ Lako 1991, 138, 165. Καπερώνη 2004, 52.

Πεσσίσκοι

Παρατηρείται μια τυποποίηση στη μορφή των πεσσίσκων, αφού πρόκειται για όρθια στηρίγματα, των οποίων μία ή περισσότερες πλευρές κοσμούνται με ανάγλυφο διάκοσμο. Όταν το φράγμα του πρεσβυτερίου είναι χαμηλό, οι πεσσίσκοι φέρουν μηλοειδή ή άλλης μορφής απόληξη¹⁷⁸. Σε περίπτωση υψηλών φραγμάτων, διαθέτουν συμφυείς βάσεις κιονίσκων για τη στήριξη ευθύγραμμου επιστυλίου¹⁷⁹. Τα τμήματα πεσσίσκων που έχουν βρεθεί στη βασιλική της Αγίας Σοφίας σώζονται αποσπασματικά. Επειδή ορισμένα τμήματα πεσσίσκων φέρουν συμφυείς βάσεις κιονίσκων, συμπεραίνουμε ότι το φράγμα του πρεσβυτερίου του ναού ήταν ψηλό.

Δύο είναι τα θέματα με τα οποία κοσμούνται οι πεσσίσκοι που έχουν βρεθεί στην ανασκαφή. Το πρώτο είναι το θέμα των ομόλογων πλαισίων που καλύπτουν όλη την πρόσθια επιφάνεια του μέλους, με το οποίο κοσμούνται οι πεσσίσκοι **αρ. 36**, **αρ. 38-39** και **αρ. 44**, το συχνότερο διακοσμητικό θέμα που απαντά καθ' όλη την ύστερη αρχαιότητα¹⁸⁰. Με το ίδιο θέμα διακοσμούνται και οι πεσσίσκοι του ταφικού μνημείου **αρ. 92**. Το δεύτερο θέμα, με το οποίο κοσμούνται οι πεσσίσκοι **αρ. 37** και **αρ. 42**, είναι ταινίες και κοίλα κυμάτια εναλλάξ.

Αυτή η διαφοροποίηση του διακόσμου των πεσσίσκων προβληματίζει, καθώς δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν τα θραύσματα των πεσσίσκων προέρχονται όλα από το φράγμα του πρεσβυτερίου, αν ανήκουν όλα στην αρχική κατασκευή του φράγματος, αν πρόκειται για συλήματα ή κάποια αντικατάσταση φθαρμένων μελών ή αν προέρχονται από κάποια άλλη λειτουργική κατασκευή του ναού. Η τελευταία υπόθεση όμως είναι πολύ αδύνατη, καθώς δεν υπάρχει καμία ένδειξη άλλης λειτουργικής κατασκευής, που να δικαιολογεί την ύπαρξη πεσσίσκων. Αν υποθέσουμε ότι το φράγμα του πρεσβυτερίου έχει ανακατασκευαστεί, τότε είναι πιθανό οι πεσσίσκοι με το θέμα των ομόλογων πλαισίων να αντικατέστησαν όσους πεσσίσκους με ταινίες καταστράφηκαν ή φθάρθηκαν.

Θωράκια

Τα θωράκια, δηλαδή οι μαρμάρινες πλάκες που στερεώνονται στους πεσσίσκους διαμορφώνοντας το φράγμα του πρεσβυτερίου, ορίζουν και περιορίζουν ουσιαστικά τον χώρο του ιερού βήματος. Ενώ υποτίθεται ότι αντικατέστησαν ξύλινα ή μεταλλικά

¹⁷⁸ Στουφή-Πουλημένου 1999, 88-90. Οι πεσσίσκοι των χαμηλών φραγμάτων φέρουν στο άνω μέρος απόληξη είτε γεωμετρική είτε φυτική.

¹⁷⁹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 73-74.

¹⁸⁰ Στουφή-Πουλημένου 1999, 86.

κιγκλιδώματα, τα θωράκια έχουν σχήμα τετράγωνο ή ορθογώνιο και φέρουν ανάγλυφη, διάτρητη ή ημιδιάτρητη διακόσμηση. Το μήκος τους δεν είναι σταθερό, ακόμα και στο ίδιο το φράγμα ενός ναού και δεν είναι απαραίτητο να κοσμούνται όλα με το ίδιο θέμα¹⁸¹.

Από τα θωράκια του φράγματος του πρεσβυτερίου του ναού της Αγίας Σοφίας Μύτικα, κανένα δεν έχει βρεθεί ακέραιο. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν βρεθεί μόνο τα πλαίσια και σε άλλες μόνο τα κοσμήματα, **αρ. 45-85**. Φέρουν διάτρητη διακόσμηση, γι' αυτό και είναι αποκεκρουμένα σε πολλά σημεία. Πάντως, εκεί που υπήρχαν αρκετά σωζόμενα τμήματα, έγιναν προσπάθειες συγκόλλησής τους¹⁸². Τρία είναι τα θέματα των θωρακίων του φράγματος του πρεσβυτερίου ναού¹⁸³.

1) Θωράκια με διακόσμηση φολίδων

2) Θωράκια με διακόσμηση αλληλοτεμνόμενων ταινιών που σχηματίζουν ρόμβους

3) Θωράκια με ανθέμια δύο τύπων: α) ανθέμια τρίφυλλα και τετράφυλλα τα οποία περικλείονται από ανακομβούμενα και συνδεδεμένα ορθογώνια και κυκλικά διάχωρα. Τα τρίφυλλα εγγράφονται στα ορθογώνια διάχωρα, ενώ τα τετράφυλλα ανθέμια εγγράφονται στα κυκλικά, β) ανθέμια που εγγράφονται σε ανακομβούμενα σταυροειδή πλαίσια ή μετάλλια και περικλείουν το κέντρο του θωρακίου, το οποίο καταλαμβάνει σταυρός από δισχιδή ταινία.

Από τις διαστάσεις των πλαισίων και των κοσμημάτων των διάτρητων θωρακίων φαίνεται ότι δύο είναι αυτά που φέρουν φολιδωτό διάκοσμο, δύο αυτά που φέρουν διακόσμηση ταινιών που τέμνονται, ένα είναι το θωράκιο με τα ορθογώνια και τα κυκλικά διάχωρα εναλλάξ και τέλος, ένα είναι το θωράκιο με τη διακόσμηση του σταυρού και τα ανθέμια σε πλαίσια ή μετάλλια. Συνολικά, επομένως, φαίνεται ότι σώζονται έξι τουλάχιστον θωράκια, τα θραύσματα των οποίων βρέθηκαν σε όλη την ανασκαφή.

¹⁸¹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 97-98.

¹⁸² Βοκοτόπουλος 1982, 94. Τις πρώτες συγκολλήσεις των θωρακίων επιμελήθηκε ο κ. Τσεύλικος. Στις μέρες μας, ο συντηρητής Δημήτριος Λάμπρου ανέλαβε τη συγκόλληση των υπόλοιπων θωρακίων, και ελπίζουμε σύντομα να έχουμε την πλήρη τους εικόνα. Το μέγεθος των θωρακίων υπολογίζεται 1,44x0,88 εκ.

¹⁸³ Παρακάτω και χωριστά θα εξεταστούν τα θωράκια του ταφικού μνημείου.

Επιστόλιο

Το μέλος **αρ. 86**, είχε αρχικά χαρακτηριστεί επίστεψη θωρακίων¹⁸⁴. Το γεγονός όμως ότι το μήκος του υπερέβαινε κατά πολύ το μήκος των θωρακίων που θα επέστεφε, αποκλείει την περίπτωση να ήταν επίστεψη θωρακίων ούτε του τέμπλου ούτε του ταφικού μνημείου. Αν και δεν έχουν βρεθεί κιονίσκοι ή τμήματα κιονίσκων που θα το στήριζαν, μάλλον είναι πιο πιθανό να πρόκειται για τμήμα του επιστυλίου του φράγματος του πρεσβυτερίου.

Δυστυχώς είναι πολύ λίγα τα σωζόμενα επιστόλια που μπορούν να αποδοθούν με βεβαιότητα στο φράγμα του πρεσβυτερίου και να χρονολογηθούν στην ύστερη αρχαιότητα. Στον κατάλογο του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών υπάρχει μια σειρά από τέτοια επιστόλια που προέρχονται από ναούς της Αθήνας¹⁸⁵. Τμήμα επιστυλίου έχει βρεθεί στη βασιλική των «Τριών Εκκλησιών» Πάρου¹⁸⁶, καθώς και στην Αγία Παρασκευή Χαλκίδας, που κατά τον Ξυγγόπουλο ανήκει στο φράγμα του πρεσβυτερίου του παλαιοχριστιανικού ναού¹⁸⁷.

Το επιστόλιο της Αγίας Σοφίας Μύτικα δεν φέρει περίτεχνη διακόσμηση, πολυπρόσωπη παράσταση ή επιγραφή. Σώζεται μόνο ένα τμήμα του, με επίπεδες ταινίες άνω και κάτω που πλαισιώνουν κοιλόκυρτο κυμάτιο, το οποίο έφερε αξονικά, στο μέσον του μήκους του, μικρό λατινικό σταυρό με πεπλατυσμένα τα άκρα του¹⁸⁸. Πιθανότατα το επιστόλιο παρέμενε ακόσμητο στο υπόλοιπο μήκος του.

Αγία τράπεζα

Η αγία τράπεζα είναι η σημαντικότερη και ιερότερη κατασκευή του ναού, και συνήθως βρίσκεται προ της κόγχης του ιερού βήματος¹⁸⁹. Αρχικά η τράπεζα ήταν κινητή και ξύλινη, ενώ από το β' μισό του 3^{ου} αι. γίνεται κτιστή και σταθερή¹⁹⁰. Όταν είναι κτιστή αποτελείται από τη βάση, τους κιονίσκους και την καλυπτήρια πλάκα.

Η τράπεζα της Αγίας Σοφίας Μύτικα, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Ορλάνδου, ήταν της μορφής «ελευθέρα επί κιονίσκων»¹⁹¹, μαρμάρινη και σταθερή

¹⁸⁴ Βοκοτόπουλος 1982, 94. Ο ακριβής όρος που χρησιμοποιεί ο ανασκαφέας είναι «στηθαίο τέμπλου». Θεώρησα ότι αναφέρεται στην επίστεψη των θωρακίων του τέμπλου.

¹⁸⁵ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, 30-46 αρ. 16 και 34-42, έχουν δημοσιευτεί ως παλαιοχριστιανικά επιστόλια.

¹⁸⁶ Ορλάνδος 1960, 249. Στουφή-Πουλημένου 1999, 94-95.

¹⁸⁷ Ξυγγόπουλος 1928, 72-73. Στουφή-Πουλημένου 1999, 94-95.

¹⁸⁸ Βοκοτόπουλος 1982, 94.

¹⁸⁹ Στουφή-Πουλημένου 1999, 64.

¹⁹⁰ Ορλάνδος 1994, 439.

¹⁹¹ Ορλάνδος 1994, 444.

κατασκευή στο κέντρο περίπου του ιερού βήματος. Η κάτω διάμετρος των κιονίσκων είναι μεγαλύτερη για καλύτερη στήριξη, ενώ προς τα πάνω η διάμετρος μειώνεται ελαφρά. Δυστυχώς, η καλυπτήρια πλάκα της τράπεζας δεν έχει σωθεί, αλλά και πολλά από τα τμήματα της βάσης σήμερα έχουν χαθεί, με αποτέλεσμα να έχει αλλοιωθεί η αρχική της εικόνα.

Οι κιονίσκοι **αρ. 87, αρ. 88**, μάλλον προέρχονται από το ίδιο σύνολο και φαίνεται ότι πρόκειται για τμήματα των μονολιθικών κιονίσκων που στήριζαν την καλυπτήρια πλάκα. Το τμήμα **αρ. 90**, κιονίσκος με συμφυές κιονόκρανο και άβακα είναι μοναδικό. Αν και δεν γνωρίζουμε πού ακριβώς βρέθηκε, ωστόσο είναι πιθανόν να προέρχεται από το σύνολο της αγίας τράπεζας και να διασώζει το ανώτερο τμήμα των κιονίσκων στήριξης της άνω πλάκας της τράπεζας. Φέρει συμφυές κιονόκρανο και άβακα με αμελή διακόσμηση φύλλου άκανθας και ωό στη μέση. Οι κιονίσκοι πακτώνονταν στη βάση **αρ. 91**, η οποία είναι κτιστή από πλίνθους με επένδυση σχιστολιθικών και μαρμάρινων πλακών (διαστ. $1 \times 1,73$ μ.)¹⁹², και η οποία έχει συγκολληθεί και τοποθετηθεί ξανά στο πρεσβυτέριο του ναού. Βάσει των τετράγωνων βαθύνσεων που υπάρχουν στις τέσσερις γωνίες και στο κέντρο τη βάσης, η τράπεζα θα είχε πέντε πόδια για στηρίγματα από ισάριθμους κιονίσκους¹⁹³, προφανώς για καλύτερη στήριξη.

Ταφικό μνημείο

Το ταφικό μνημείο **αρ. 92**, που καλείται και «τάφος του επισκόπου», ιδρύθηκε κατά τη δεύτερη φάση του ναού μέσα στο βόρειο κλίτος¹⁹⁴. Είναι μια ιδιαίτερη κατασκευή, που δεν είναι πολύ συνηθισμένη. Στο δάπεδο του βόρειου κλίτους τοποθετήθηκε λίθινη βάση με διακόσμηση κοιλόκυρτου κυματίου (διαστ. $3,40 \times 1,65$ μ.), πάνω στην οποία εδράστηκαν πεσσίσκοι και θωράκια¹⁹⁵.

Ταφές μέσα σε ναούς, απαντούν αρκετά συχνά στην Παλαιά Ήπειρο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, όμως δεν φέρουν όλες κάποιο επιτύμβιο μνημείο, τόσο εντυπωσιακό και μνημειακό. Συνήθως οι τάφοι καλύπτονται από το λίθινο, πλίνθινο ή ψηφιδωτό δάπεδο του ναού. Τάφοι έχουν βρεθεί στο ναό στη θέση Παλιοκκλήσι του Δρυμού Βόνιτσας¹⁹⁶, στη βασιλική της Δωδώνης¹⁹⁷, στη βασιλική του Αγκιασμού¹⁹⁸ και

¹⁹² Βαραλής 2001, 198.

¹⁹³ Βοκοτόπουλος 1982, 93-94. Για πεντάποδες τράπεζες, βλ. Ορλάνδος 1994, 448-449.

¹⁹⁴ Βαραλής 2001, 198.

¹⁹⁵ Βοκοτόπουλος 1972, 111.

¹⁹⁶ Μαστροκόστας 1971, 186. Βαραλής 2001, 191.

¹⁹⁷ Βαραλής 2001, 192.

¹⁹⁸ Βαραλής 2001, 210.

στη βασιλική στη θέση Diaporit, ανατολικά της λίμνης του Βουθρωτού¹⁹⁹. Αλλά σε όλους αυτούς τους ναούς δεν υπάρχει κάποια κτιστή κατασκευή που να εξαιρεί τόσο πολύ την ταφή.

Μόνο στη βασιλική Δ της Νικόπολης έχουν ιδρυθεί κατασκευές όμοιες με αυτή της Αγίας Σοφίας. Συγκεκριμένα, τόσο στο βόρειο όσο και στο νότιο εγκάρσιο περύγιο της βασιλικής υπάρχουν κατάλληλες διαμορφώσεις στο δάπεδο, καθώς βρέθηκαν υπερυψωμένοι στυλοβάτες που στήριζαν πεσσίσκους και θωράκια²⁰⁰. Οι περιφραγμένοι αυτοί χώροι, αποδείχτηκε ότι στέγαζαν ταφές. Στο βόρειο περύγιο υπήρχαν δύο ταφές η μία εκ των οποίων σε μαρμάρινη πολυτελή σαρκοφάγο, η οποία σήμερα εκτίθεται στο Μουσείο της Νικόπολης, ενώ οι υπόλοιπες ταφές ήταν απλά κιβωτιόσχημες, αλλά αρκετά επιμελημένες. Σύμφωνα με την Ευγενία Χαλκιά, τέτοιου είδους κατασκευές όριζαν προνομιακές ταφές που πιθανόν να ήταν και κέντρα-σημεία προσκύνησης²⁰¹.

Το ταφικό μνημείο της Αγίας Σοφίας Μύτικα περιλαμβάνει πεσσίσκους που διακοσμούνται στην πρόσθια όψη τους με το κοινότατο θέμα των ομόλογων πλαισίων. Αν και στην αποκατάσταση του μνημείου, που έχει γίνει από τον καθηγητή Γεώργιο Βελένη, το μνημείο έχει αποδοθεί ως χαμηλό, εντούτοις αρχικά διέθετε κιονίσκους και επιστύλιο, καθώς ένας από τους πεσσίσκους σώζει στο ανώτερο τμήμα του συμφυή βάση κιονίσκου. Αυτό βέβαια, έχει ως αποτέλεσμα να σκεφτούμε ότι το γλυπτό μέλος **αρ. 86**, που παραπάνω χαρακτηρίστηκε ως επιστύλιο του φράγματος του πρεσβυτερίου, να προέρχεται τελικά από το ταφικό μνημείο και όχι από το φράγμα. Αυτό, όμως, είναι μια υπόθεση που δεν μπορεί προς το παρόν να επιβεβαιωθεί.

Τα θωράκια του ταφικού μνημείου, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα θωράκια του ναού, είναι πλήρη με ανάγλυφο διάκοσμο και όχι διάτρητα. Κατά τον Ορλάνδο, τα πλήρη θωράκια εμφανίζονται στο β' μισό του 4^{ου} αι.²⁰² και χρησιμοποιούνται σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου. Τα θωράκια του μνημείου δεν έχουν το ίδιο μήκος και διακοσμούνται με πλαίσια μέσα στα οποία τοποθετούνται ανάγλυφοι λατινικοί σταυροί. Ιδιαίτερα δε, το μεγάλο θωράκιο της νότιας όψης φέρει δύο σταυρούς. Παρατηρείται μια λιτότητα στη διακόσμηση του ταφικού μνημείου, η οποία όμως είναι λογική, καθώς δεν μπορούσαν παρά να χρησιμοποιηθούν θέματα με σωτηριολογικό συμβολισμό που αρμόζουν σε αντικείμενα με νεκρικό προορισμό²⁰³.

¹⁹⁹ Bowden, Hodges, Lako and others, 2002, 216.

²⁰⁰ Βαραλής 2001, 203-204, Χαλκιά 2015, 22-26, 56-68. Κωνσταντάκη 2015, 49-50.

²⁰¹ Χαλκιά 2007, 662-663. Χαλκιά 2015, 67.

²⁰² Ορλάνδος 1994, 518-519.

²⁰³ Χαλκιά 2015, 60.

Ο καθηγητής Γεώργιος Βελένης υποστηρίζει ότι το άνω μέρος του τάφου καλυπτόταν με την επιτύμβια επιγραφή **αρ. 93**²⁰⁴. Πρόκειται για σημαντικότερο εύρημα που βρέθηκε στο άνοιγμα της βόρειας θύρας του νάρθηκα²⁰⁵ και το οποίο σώζει εγγράφατο κείμενο σε οκτώ στίχους, αλλά όχι και το όνομα του νεκρού. Επιπλέον, φέρει μικρό σταυρό πριν από το κείμενο και μεγάλο λατινικό σταυρό μετά την ολοκλήρωσή του, απόδειξη της επιτύμβιας χρήσης της. Η γραφή είναι μεγαλογράμματη και από τα δέκα Α που υπάρχουν στο κείμενο, τα τρία είναι επισευρμένου τύπου Α, ενώ τα οκτώ είναι γραμμένα μεγωνιώδη μορφή δηλ. με οξυκόρυφες απολήξεις. Γίνεται χρήση του μηνοειδούς Ε (Ε) και Σ (C).

Από το κείμενο της επιγραφής²⁰⁶ δεν μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για το πρόσωπο, την καταγωγή ή την ιδιότητα του νεκρού. Επιπλέον, δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε αν ο ενταφιασμένος ταυτίζεται με τον κτήτορα, αν και ο τάφος φαίνεται να ιδρύθηκε κατά τη β' φάση του ναού και επομένως η ταύτιση θα ήταν πιθανή. Αυτό που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι η ταφή στο βόρειο κλίτος του ναού παραπέμπει σε ένα σημαίνον πρόσωπο που του έγινε η τιμή να ενταφιαστεί στο εσωτερικό και, συγκεκριμένα, στο βόρειο κλίτος. Είναι πιθανό, ο ταφικός μνημειακός αυτός χώρος να ήταν τόπος προσκύνησης για τους πιστούς²⁰⁷, δεδομένης της όλης περίτεχνης κατασκευής.

Πλάκες σαρκοφάγου

Στο δωμάτιο Β, έξω από το βόρειο κλίτος του ναού, βρέθηκε μαρμάρινη σαρκοφάγος ο διάκοσμος της οποίας δεν μας είναι γνωστός, καθώς η ανασκαφή στο σημείο εκείνο δεν ολοκληρώθηκε. Ωστόσο διατηρείται το κάλυμμα της σαρκοφάγου **αρ. 94** (διαστ. 1,40 × 0,60 × 0,06 εκ.), το οποίο έχει τη μορφή δίρριχτης στέγης και απολήγει σε ακρωτήρια. Το κέντρο κάθε κεκλιμένης πλευράς της καλυπτήριας πλάκας φέρει μεγάλους λατινικούς σταυρούς, δηλαδή διάκοσμο με χριστολογικό συμβολισμό. Κατά την Παπαδοπούλου, η χρονολόγηση της σαρκοφάγου τοποθετείται στο β' τρίτο

²⁰⁴ Βοκοτόπουλος 1983, 85.

²⁰⁵ Βοκοτόπουλος 1972, 112.

²⁰⁶ «...ιην τεσ ἀφροσύ-

...υριδισ ή τέ πόθους

...ἀπιστα κλέει δή π[--

...δοσστε ἅπαντα [--

...νη πολυήρατον ἄνδρα

...υνηρα δι' ἦν βιοτήν [--

...καί θαλάμους ἔλιπ...

...φωσσωπου»

²⁰⁷ Χαλκιά 2007, 664. Χαλκιά 2015, 66.

του 6^{ου} αι., ενώ κατά την άποψή της είτε πρόκειται για ένα έργο φερμένο από αλλού είτε για προϊόν ντόπιου εργαστηρίου, που σίγουρα μιμείται έργα της Κωνσταντινούπολης²⁰⁸.

Σαρκοφάγοι στην περιοχή της Παλαιάς Ηπείρου έχουν βρεθεί στην κοιμητηριακή βασιλική Δ της Νικόπολης²⁰⁹ και στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Δυρραχίου²¹⁰. Αν και κατώτερης ποιότητας σε σχέση με τα άλλα παραδείγματα, η σαρκοφάγος της Αγίας Σοφίας παρουσιάζει ομοιότητες ως προς την κατασκευή και το διάκοσμο με τη σαρκοφάγο της βασιλικής Δ της Νικόπολης (εικ. 13).

Μαρμάρινη λεκάνη

Τα ευρήματα **αρ. 95** και **αρ. 96** είναι τμήματα από μαρμάρινη λεκάνη που βρέθηκαν στο εξωτερικό του ναού και συγκεκριμένα στο δυτικό άκρο της βόρειας πλευράς²¹¹. Από την αποσπασματικότητα της λεκάνης δεν είναι κατανοητό αν αυτή έχει λειτουργική χρήση ή όχι. Θα μπορούσε να χρησιμεύει σε εργασίες που αφορούσαν στο ναό, μια και δεν φέρει χριστιανικά σύμβολα. Θα μπορούσε, όμως, να έφερε σύμβολα, τα οποία δεν σώθηκαν, καθώς σήμερα είναι θραυσμένη σε αρκετά σημεία. Στην περίπτωση που είχε λειτουργική χρήση, θα χρησίμευε είτε ως λεκάνη τελετουργικών καθαρμών είτε ως λεκάνη αγιασμού. Πάντως δεν έχει βρεθεί κάποια κτιστή κατασκευή ή πόδιον πάνω στο οποίο αυτή θα ήταν τοποθετημένη. Από την άλλη, οι διαστάσεις των σωζόμενων τμημάτων είναι αρκετά μικρές για να θεωρηθεί ως λεκάνη για νηπιοβαπτισμούς. Άλλωστε ο κοιμητηριακός χαρακτήρας της βασιλικής παραπέμπει σε άλλη χρήση του ναού.

²⁰⁸ Παπαδοπούλου 2013, 304, 505-506.

²⁰⁹ Για τη σαρκοφάγο της Νικόπολης, βλ. Chalkia 2013, 151-153. Χαλκιά 2015, 56-68.

²¹⁰ Koch 1988, 65.

²¹¹ Βοκοτόπουλος 1972, 112.

2.2. Ο διάκοσμος και οι τεχνικές

Ο μαρμαρίνος διάκοσμος ενός ναού καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις διαθέσιμες πρώτες ύλες, την εκπαίδευση και τις δεξιότητες των *μαρμαραρίων*, τη θέληση του κλήρου και του τοπικού επισκόπου, καθώς και από την κοινωνική επιφάνεια και την οικονομική δυνατότητα των αφιερωτών. Στα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν συχνά πλούσιος και εκφραζόταν με πολυτελή δάπεδα και ψηφιδωτά, με ποικίλο γλυπτό διάκοσμο, με πολύχρωμες ορθομαρμαρώσεις και μαρμαροθετήματα. Στα μνημεία της περιφέρειας ήταν γενικά πτωχότερος και αντικατόπτριζε την αισθητική και τις δυνατότητες των αφιερωτών της περιοχής.

Ο διάκοσμος στο ναό της Αγίας Σοφίας Μύτικα μπορεί να είναι απλός, όπως ταιριάζει σε μια επαρχία, αλλά χαρακτηριστικός της περιόδου στην οποία τοποθετείται το μνημείο και της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του. Σταυροί, χριστογράμματα, υδροχαρή φυτά, ανθέμια, ιωνικά ωά και γεωμετρικά κοσμήματα είναι στην πλειονότητά τους τα θέματα των γλυπτών. Η μελέτη τους μπορεί να μας βοηθήσει στη χρονολόγηση, στη γνώση και κατανόηση των διακοσμητικών τάσεων της εποχής, στην αναγνώριση των καλλιτεχνικών προτύπων που αντιγράφονται, αλλά και στην αποτίμηση της τέχνης των *μαρμαραρίων* και των τεχνικών που γνώριζαν κι εφαρμόζαν.

Διάκοσμος με Χριστολογικά θέματα

Με τον όρο χριστολογικά θέματα εννοούνται όλα εκείνα τα σύμβολα που παραπέμπουν άμεσα στο πρόσωπο του Χριστού και στο μαρτύριό του. Στα γλυπτά της Αγίας Σοφίας Μύτικα συχνά απεικονίζονται σταυροί και μονογράμματα του Χριστού.

Σταυροί

Το κατεξοχήν σύμβολο του Χριστιανισμού, ο σταυρός ήταν διακοσμητικό θέμα με πολλαπλούς συμβολισμούς (θάνατος, ανάσταση, μετάνοια). Σύμφωνα με τον καθηγητή Θεοχάρη Παζαρά, η απεικόνιση του σταυρού συνδέεται με την τελετουργία της ταφής, κατά την οποία το σώμα είτε σφραγίζεται με το σχήμα του σταυρού είτε περιχύνεται με λάδι από κανδήλα σταυροειδώς²¹². Δεν είναι τυχαίο που στο ναό της Αγίας Σοφίας διακοσμεί τα ταφικά μνημεία του ναού, αλλά και γενικότερα ως θέμα χρησιμοποιείται στους κοιμητηριακούς ναούς. Είναι το θρησκευτικό σύμβολο που χρησιμοποιήθηκε με μεγάλη συχνότητα και σε μεγάλη ποικιλία. Όταν ο σταυρός είναι

²¹² Παζαράς 1988, 114.

ελεύθερος μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, εξαιρείται το σύμβολο και δηλώνεται ότι απεικονίζεται ένα όραμα (θεοφάνεια) του Σταυρού²¹³.

Το σύμβολο του σταυρού βρίσκεται στα θωράκια του ταφικού μνημείου, στο επιστύλιο του τέμπλου, στη λίθινη επιτύμβια επιγραφή, σε θωράκιο του φράγματος του πρεσβυτερίου και στην καλυπτήρια πλάκα της σαρκοφάγου στο δωμάτιο Β. Οι σταυροί είναι λατινικοί με πεπλατυσμένα άκρα, άλλοι μεγαλύτερων και άλλοι μικρότερων διαστάσεων, άλλοι ανάγλυφοι και άλλοι εγχάρακτοι, άλλοι μέσα σε ορθογώνια πλαίσια και άλλοι ελεύθεροι. Οι σταυροί είναι απλοί χωρίς διχαλωτά άκρα ή άλλες ιδιαίτερης μορφής απολήξεις κεραιών. Εξαιρέση αποτελεί ο διάκοσμος του θωρακίου **αρ. 81**, που αν και σώζεται αποσπασματικά, φαίνεται ότι ο σταυρός στο κέντρο θα ήταν με σκέλη από δισχιδείς ταινίες. Οι λατινικοί σταυροί, σύμφωνα με νομισματικές ενδείξεις, κάνουν την εμφάνισή τους στην εποχή του Θεοδοσίου Β'²¹⁴.

Τα θωράκια της κοιμητηριακής βασιλικής Δ της Νικόπολης (εικ. 14-15)²¹⁵ παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με αυτά του ταφικού μνημείου της Αγίας Σοφίας. Κατασκευασμένα από ψαμμόλιθο και από τοπικά εργαστήρια, φέρουν όμοιους ανάγλυφους λατινικούς σταυρούς μέσα σε ορθογώνια πλαίσια²¹⁶. Επίσης, τέσσερα θωράκια της βασιλικής Β της Νικόπολης²¹⁷ διασώζουν όμοιο διάκοσμο σε χαμηλό ανάγλυφο (εικ. 16-19). Ανάλογοι λατινικοί σταυροί σώζεται σε θωράκια της βασιλικής Α στο Λόγγο της Έδεσσας (εικ. 20)²¹⁸, της βασιλικής Α Κεφάλου Αμβρακικού (εικ. 21)²¹⁹, της βασιλικής Α (εικ. 22)²²⁰, Γ (εικ. 23, α-β)²²¹ και Δ (εικ. 24)²²² της Αμφίπολης, στην Πάτρα (εικ. 25)²²³, την Εύβοια (εικ. 26)²²⁴, τη βασιλική της Ελούντας στην Κρήτη (εικ. 27)²²⁵, τη βασιλική στην αγορά των Φιλίππων (εικ. 28)²²⁶, αλλά και στην

²¹³ Στουφή-Πουλημένου 1999, 102-104.

²¹⁴ Παζαράς 1988, 116-117.

²¹⁵ Χαλκιά 2007, 660.

²¹⁶ Χαλκιά 2015, 52-53.

²¹⁷ Παπαδοπούλου 2013, 471-473, αρ. 102-104 και 106.

²¹⁸ Μιχαηλίδης 1965, 476, πίν. 593α,β. Μποζίνης 2008, 81, αρ.29.

²¹⁹ Μπάρλα 1967, 30-31, πίν. 21β.

²²⁰ Ορλάνδος 1967, 31. Στίκας 1966, 40. Η βασιλική χρονολογείται στα μέσα του 6^{ου} αι. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=5925.

²²¹ Ορλάνδος 1963, 62, εικ. 74. Μπακιρτζής 1991, 217, πίν. 144α. Μποζίνης 2008, 53, αρ. 1, 57, αρ. 5. Η βασιλική χρονολογείται στο β' μισό του 5^{ου} αι. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=5925. Από την βασιλική Γ σώζονται δύο θωράκια με λατινικούς σταυρούς ένα από τα οποία χρησιμοποιήθηκε σε β' χρήση ως πρόσθια πλάκα σαρκοφάγου.

²²² Λαζαρίδης 1964, 36. Ορλάνδος 1965, 23, εικ. 21. Λαζαρίδης 1965, 443, πίν. 511γ. Μποζίνης 2008, 54, αρ. 2. Η βασιλική χρονολογείται στο β' μισό του 5^{ου} αι. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=5925.

²²³ Μποζίνης 2008, 55, αρ. 3.

²²⁴ Μποζίνης 2008, 59, αρ. 7.

²²⁵ Ορλάνδος 1960, 216, εικ. 246. Μποζίνης 2008, 60, αρ.8.

²²⁶ Ορλάνδος 1959, 49, εικ. 47.

κοιμητηριακή βασιλική της Παλαιάς Κορίνθου (εικ. 29)²²⁷ και την κοιμητηριακή βασιλική στο Δίον (εικ. 30)²²⁸. Στη νότια εκκλησία της Αλυκής Θάσου έχει βρεθεί μαρμάρινη πλάκα με παρόμοιο διάκοσμο (εικ. 31), όμως δεν είναι κατανοητή η λειτουργία της πλάκας αυτής, καθώς τοποθετήθηκε πάνω στην κολυμβήθρα σε β' χρήση²²⁹.

Εύλογα κατανοεί κανείς την ευρύτητα του θέματος του σταυρού, καθώς αποτελεί το ιερότερο χριστιανικό σύμβολο και μπορούσε εύκολα να γλυφεί ή να χαραχθεί σε θωράκια, ώστε να μην μένουν εντελώς ακόσμητα²³⁰. Διαφοροποιήσεις στο σχήμα ή τις διαστάσεις του σταυρού σαφώς υπήρχαν, αλλά η συμβολική του ερμηνεία είναι σχεδόν πάντοτε η ίδια.

Χριστόγραμμα ή Χρίσμα

Στη βιβλιογραφία ο όρος «χριστόγραμμα» ταυτίζεται με τον όρο «χρίσμα»²³¹. Το χριστόγραμμα είναι μονόγραμμα που δηλώνει το θρίαμβο του Χριστού και γίνεται πολύ δημοφιλές από τις αρχές του 4^{ου} αι. Περιλαμβάνει τρεις διαφορετικούς τύπους: το συνδυασμό των γραμμάτων Χ και Ρ (από τα δύο γράμματα της λέξης «Χριστός»), το συνδυασμό των γραμμάτων Χ και Ι (από τα αρχικά των λέξεων «Ἰησοῦς Χριστός») και το συνδυασμό του σταυρού με το γράμμα Ρ²³². Ουσιαστικά, πρόκειται για το μονόγραμμα του Χριστού, που αποδίδεται με τρεις διαφορετικούς τρόπους.

Το χριστόγραμμα ή χρίσμα διακοσμεί τα επιθήματα της Αγίας Σοφίας **αρ. 18-20, 23-24** και **29** και μάλιστα απαντούν δύο από τους τρεις τύπους του χριστογράμματος. Συγκεκριμένα, στα επιθήματα **αρ. 18** και **29** παρατηρούμε το συνδυασμό των γραμμάτων Χ και Ρ μέσα σε μετάλλιο (α' τύπος). Στα κενά διάχωρα που σχηματίζει το Χ εγγράφονται τα γράμματα Α και Ω, παραπέμποντας στο κείμενο της *Αποκάλυψης*²³³. Αντίθετα, στα επιθήματα **αρ. 19, 20** και **23, 24** το χριστόγραμμα που εγγράφεται στο μετάλλιο αποτελείται από τον συνδυασμό του γράμματος Ρ με τον σταυρό (β' τύπος).

²²⁷ Ορλάνδος 1962, 133, εικ. 135Δ.

²²⁸ Μυλωνάς 1985, 37, εικ. 44. Παντερμαλής 1984, 74, πιν. 78β. Παντερμαλής 1989, 48.

²²⁹ Sodini, Kolokotsas, 1984, 88-89.

²³⁰ Στουφή-Πουλημένου 1999, 102-104.

²³¹ Καλοπίση-Βέρτη, Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου 2010, 408.

²³² ODB, 441.

²³³ Τρεμπέλας 1990, 977. *Αποκάλυψις α' 8*: «Ἐγὼ εἶμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ».

Τα γράμματα Α και Ω εγγράφονται στα χαμηλότερα τεταρτημόρια του μεταλλίου²³⁴ στον ελεύθερο χώρο που αφήνει το σύμβολο του σταυρού. Και στις δύο περιπτώσεις η απόληξη του γράμματος Ρ παραμένει ανοιχτή.

Αυτό που είναι άξιο προσοχής είναι ότι τα επιθήματα των κιονοστοιχιών διακοσμούνται με τον β' τύπο του χριστογράμματος, ενώ τα υπόλοιπα επιθήματα που προορίζονταν για τις άλλες κατασκευές του ναού, διακοσμούνται με τον α' τύπο.

Ομοιότητες με τα επιθήματα των κιονοστοιχιών που κοσμούνται με τον β' τύπο του χριστογράμματος διαπιστώνονται με μαρμάρινη πλάκα που φυλάσσεται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών²³⁵, του 5^{ου}-6^{ου} αι. (εικ. 32), με επίθημα ιωνικού κιονοκράνου από τη βασιλική των Μολάων Λακωνίας²³⁶, του 6^{ου} αι. (εικ. 33), και με τη σαρκοφάγο από το Βαθύ της Ιθάκης²³⁷, του 6^{ου} αι. (εικ. 34).

Ο α' τύπος του χριστογράμματος, με μικρές παραλλαγές, παρατηρείται σε σαρκοφάγους από τη Ραβέννα (εικ. 35), οι οποίες χρονολογούνται στα τέλη του 5^{ου} και στις αρχές του 6^{ου} αι.²³⁸. Σε μια μόνο περίπτωση από τη Ραβέννα, σε σαρκοφάγο που χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αι. (εικ. 36) φαίνεται οι δύο τύποι του χριστογράμματος να συνυπάρχουν²³⁹.

Φυτικός διάκοσμος

Ο φυτικός διάκοσμος των γλυπτών του ναού της Αγίας Σοφίας είτε αποτελεί το κύριο διακοσμητικό θέμα είτε παραπληρωματικό στοιχείο της διακόσμησης. Απεικονίζονται υδροχαρή φυτά, βλαστοί, τρίφυλλα και τετράφυλλα ανθέμια, άκανθες και φυλλάρια.

Υδροχαρή φυτά

Τα υδροχαρή φυτά είναι αειθαλή φυτά που περικλείουν πολλούς συμβολισμούς στη βυζαντινή τέχνη. Πολύ συχνά απαντούν στα γλυπτά μέλη του ναού, δηλώνοντας την αθανασία, την αναγέννηση της φύσης και την αιωνιότητα²⁴⁰.

Το επίθημα του επανατοποθετημένου κίονα **αρ. 1** και τα επιθήματα **αρ. 21-22** και **25** διακοσμούνται με φύλλο υδροχαρούς φυτού που ορίζεται από διπλή γραμμή και καταλαμβάνει το μέσον της πλευράς, ενώ από αυτό εκφύονται ελικοειδείς βλαστοί που

²³⁴ Sodini 1977, 440.

²³⁵ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, 70, αρ. 94.

²³⁶ Ετζέογλου 1975, 252, πιν. 87α.

²³⁷ Παπαδοπούλου 2013, 506-507, εικ. 130, α-γ.

²³⁸ Zucchini, Bucci 1968, αρ. 25, α, 25, β, 32, δ. Farioli 1983, 211-212.

²³⁹ Zucchini, Bucci 1968, αρ. 25, α, 25, β, 32, δ, 24, α.

²⁴⁰ Παζαράς 1988, 104.

καλύπτουν τον κάμπο εκατέρωθέν του. Το υδροχαρές φύλλο είναι λογχοειδές, στην άκρη του οποίου διακρίνεται κύκλος απ' όπου και ξεκινά το κεντρικό νεύρο του. Κατά τον ανασκαφέα, υπάρχει ακόμα ένα επίθημα με διακόσμηση υδροχαρούς φυτού, το οποίο χρησιμοποιείται σε β' χρήση ως σκαλοπάτι εισόδου στο ναό της Αγίας Ελεούσας, στα δυτικά του Μύτικα²⁴¹. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ένα τέτοιο μέλος προέρχεται από τον ναό της Αγίας Σοφίας.

Επίκρανο που φυλάσσεται στο Μουσείο της Κορίνθου (εικ. 37) εμφανίζει ομοιότητα ως προς τη διακόσμηση του φύλλου²⁴², παραμένει όμως αχρονολόγητο και απροσδιόριστο από πού προέρχεται. Ωστόσο, από τη μέχρι σήμερα έρευνα και τα γνωστά δημοσιευμένα γλυπτά, προκύπτει η σπανιότητα του θέματος.

Ανθέμια

Το ανθέμιο είναι διακοσμητικό θέμα που μπορεί να τοποθετηθεί σε όλα τα είδη των γλυπτών μελών. Άλλοτε είναι ανοιχτά, άλλοτε κλειστά – «μπουμπούκια» – και άλλοτε άκανθες.

Το μοναδικό επίκρανο παραστάδας, που βρέθηκε τοποθετημένο σε β' χρήση στο δάπεδο του δωματίου στα βόρεια του κυρίως ναού, **αρ. 35**, κοσμείται με ανθέμιο πλαισιωμένο από ημίφυλλα άκανθας. Συγκεκριμένα, στο κέντρο της κάτω πλευράς υπάρχει ιωνικό ωό πάνω στο οποίο επικάθεται όρθιο ανθέμιο, που διαχωρίζεται από τα ημίφυλλα άκανθας στις άκρες του επικράνου από δισχιδείς ταινίες.

Αν και θεματικά διαφέρει αρκετά από επίκρανο παραστάδας που βρέθηκε στο αίθριο της βασιλικής Γ της Νέας Αγχιάλου, ίσως του 5^{ου} αι., ωστόσο υπάρχουν αρκετές ομοιότητες ως προς τη σύνθεση και την εκτέλεση του διακόσμου. Συγκεκριμένα, στο κέντρο του επικράνου από τη Νέα Αγχιάλο (εικ. 38) τοποθετείται τρίαρινα στην οποία επικάθεται όρθιο ανθέμιο που περιορίζεται από τα σώματα και τις ουρές δύο δελφινιών. Στα πλάγια δύο ημίφυλλα άκανθας συμπληρώνουν τα κενά²⁴³. Επίσης, σε επίκρανο παραστάδας από την Βιβλιοθήκη του Αδριανού παρατηρείται το ίδιο θέμα της άκανθας που επικάθεται σε ωό (εικ. 39). Αποδεικνύεται έτσι ότι στην ύστερη αρχαιότητα η αρχιτεκτονική γλυπτική διαθέτει κάποια ανεξαρτησία και συχνά μπορεί να υιοθετεί πρότυπα των ρωμαϊκών χρόνων²⁴⁴.

²⁴¹ Βοκοτόπουλος 1982, 93, σημ. 4.

²⁴² Scranton 1957, 110-111, πίν. 26. Sodini 1977, 431, εικ. 10.

²⁴³ Σωτηρίου 1937, 172-173.

²⁴⁴ Deroche 1987, 431.

Ανθέμια άλλοτε τρίφυλλα, άλλοτε τετράφυλλα, άλλοτε μόνα τους μέσα σε διάχωρα και άλλοτε σε συνδυασμό, κοσμούσαν και τα διάτρητα θωράκια **αρ. 80-81**, δίνοντας εντυπωσιακό αισθητικό αποτέλεσμα. Τα τρίφυλλα ανθέμια στο θωράκιο **αρ. 80** μοιάζουν με κρινάνθημα κλεισμένα σε ορθογώνια διάχωρα σχηματιζόμενα από δισχιδείς ταινίες. Αντίθετα, τα τετράφυλλα ανθέμια του ίδιου θωρακίου, που φέρουν πέταλα σταυροειδώς διατεταγμένα, κοσμούσαν τα κυκλικά διάχωρα που σχημάτιζαν οι ίδιες δισχιδείς ταινίες. Μεταξύ των ορθογωνίων και των κυκλικών διαχώρων υπήρχαν συμπλεκόμενοι κόμβοι, ώστε να συνδέεται το ένα κόσμημα με το άλλο. Τα τρίφυλλα ανθέμια μοιάζουν με τα κρινάνθημα διάτρητου θωρακίου από τον Άγ. Βιτάλιο της Ραβέννας που χρονολογείται στα μέσα του 6^{ου} αι. (εικ. 40) και σήμερα φυλάσσεται στο Εθνικό Μουσείο της πόλης²⁴⁵.

Το θωράκιο **αρ. 81** κοσμείται με τετράφυλλα ανθέμια που καταλαμβάνουν το χώρο πλεγμάτων. Εξαιτίας του κατακερματισμού του θωρακίου σε πολλά τμήματα, δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα για το σχήμα των πλεγμάτων αυτών, δηλαδή αν ήταν κυκλικά ή πιο σύνθετα. Πάντως φαίνεται στη σύνθεση να μοιάζει με θωράκιο του 6^{ου} αι. (εικ. 41) που βρέθηκε στο Άργος²⁴⁶, ενώ τα θέματά του μοιάζουν με τα κοσμήματα διάτρητου θωρακίου από τη βασιλική Δ της Νικόπολης (εικ. 42)²⁴⁷. Τα ίδια ανθέμια παρατηρούνται και σε θωράκια από τη Ραβέννα (εικ. 43-44)²⁴⁸, ένα από τον Άγ. Βιτάλιο που χρονολογείται στα μέσα του 6^{ου} αι. και ένα από τον Άγ. Απολινάριο Νέο που χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 6^{ου} αι.

Ο κιονίσκος **αρ. 90**, που προέρχεται μάλλον από την αγία τράπεζα, στο κέντρο του καλάθου του φέρει όρθιο φύλλο, το οποίο μοιάζει με ιωνικό ωό περικλειόμενο από τρίφυλλα ψηλόκορμα ανθέμια. Πιθανόν ο λιθοξόος να ήθελε να φτιάξει ένα ωό, αλλά μάλλον το απέδωσε πολύ συνοπτικά εξαιτίας των μικρών διαστάσεων του κιονοκράνου. Παρόμοιος κιονίσκος με συμφυές κιονόκρανο με ωό στο κέντρο και φύλλα άκανθας στις γωνίες, ίσως μεγαλύτερων διαστάσεων, βρέθηκε στη βασιλική Α της νησίδας Κέφαλος Αμβρακικού (εικ. 45) και προέρχεται επίσης από την αγία τράπεζα²⁴⁹, όπως και στη βασιλική Α της Νικόπολης (εικ. 46)²⁵⁰. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει μια τυποποίηση του θέματος γι' αυτό και θεωρώ ότι και στο ναό της Αγίας Σοφίας, ο

²⁴⁵ Bovini 1968, 73 αρ. 125. Sodini 1977, 442-443.

²⁴⁶ Οικονομίου-Laniado 2003, 14 αρ. 2, εικ. 4-5. Αθανασούλης, Βασιλείου 2016, αρ. 17.

²⁴⁷ Χαλκιά 2015, 52.

²⁴⁸ Bovini 1968, 74, αρ. 126, 75, αρ. 131.

²⁴⁹ Μπάρλα 1968, 21, πίν. 15, γ.

²⁵⁰ Κεφαλλονίτου, Γερολύμου 2008, 33.

μαρμαρογλύπτης είχε σκοπό να κατασκευάσει το ίδιο θέμα, αλλά δυστυχώς κάπως πιο σχηματικά.

Ωά και φυλλάρια ή λόγχες

Τα ιωνικά κιονόκρανα **αρ. 11-16** διακοσμούνται με ωά (τρία οξύληκτα) ανάμεσα στα οποία προβάλλουν φυλλάρια. Το θέμα που είναι περισσότερο κοινό κατά την ύστερη αρχαιότητα αποτελείται από ωά ανάμεσα στα οποία προβάλλουν λόγχες. Το θέμα των ιωνικών κιονοκράνων στην Αγία Σοφία είναι αρκετά σπάνιο, αν κρίνω από τα δημοσιευμένα μέχρι σήμερα γλυπτά μέλη. Αντί για λόγχες, στα διάχωρα ανάμεσα στα ωά παρεμβάλλονται φυλλάρια που ναι μεν έχουν το σχήμα της λόγχης, αλλά που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως τέτοια. Ανάλογο διάκοσμο διαπιστώνουμε σε ιωνικά κιονόκρανα των βασιλικών της Σικυώνας (εικ. 47)²⁵¹, ίσως του 5^{ου} αι., και της Βραυρώνας (εικ. 48)²⁵², ενδεχομένως του τέλους του 5^{ου} αι.

Το κιονόκρανο **αρ. 11**, το οποίο είναι το μεγαλύτερο και μάλλον προέρχεται από το τρίβηλο, διαφοροποιείται λίγο στη διακόσμηση του εχίνου, καθώς στο κέντρο τα τρία ωά επιμηκύνονται, ενώ στις άκρες φαίνεται να «στριμώχνονται» φυλλάρια.

Γεωμετρικός Διάκοσμος

Ο γεωμετρικός διάκοσμος στα γλυπτά του ναού περιλαμβάνει πλαίσια ποικίλων μορφών με σκοπό να διαμορφώσουν χώρο, στο εσωτερικό των οποίων θα τοποθετηθούν κοσμήματα ή με σκοπό να συνδέσουν το ένα κόσμημα με το άλλο.

Μετάλλια, ορθογώνια πλαίσια, κοιλόκυρτα κυμάτια, κόμβοι

Αρχικά, ο διάκοσμος των διάτρητων θωρακίων ήταν καθαρά γεωμετρικός. Από τον 6^ο αι. και μετά τα θέματα γίνονται πιο σύνθετα. Παρατηρούνται εναλλαγές κύκλων και πλεγμάτων που συνδέονται μεταξύ τους με κόμβους, ενώ στον εσωτερικό κενό χώρο τοποθετείται συνήθως φυτικός διάκοσμος²⁵³.

Σε κάποια από τα θωράκια του ναού της Αγίας Σοφίας παρατηρείται εναλλαγή ορθογώνιων πλαισίων και κυκλικών μεταλλίων, δημιουργώντας διάχωρα τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με διττανιωτούς κόμβους.

²⁵¹ Zolt 1994, 359.

²⁵² Στίκας 1951, 65-66.

²⁵³ Στουφή-Πουλημένου 1999, 100.

Το θέμα των ομόλογων πλαισίων με το οποίο διακοσμούνται οι πεσσίσκοι του ταφικού μνημείου και ορισμένοι από το φράγμα του πρεσβυτερίου είναι εξαιρετικά σύνηθες κατά την ύστερη αρχαιότητα. Στο ναό της Αγίας Σοφίας το θέμα κάπως παραλλάσσει: η έξεργη διέδρη επιφάνεια στο κέντρο του πλαισίου φέρει ταινία, η οποία στην άνω και στην κάτω στενή πλευρά της διχαλώνεται, αντιθέτως με ό,τι παρατηρείται συνήθως, δηλαδή η ταινία στο εσωτερικό του πλαισίου να παραμένει ορθογώνια. Σε πεσσίσκο από τη βασιλική Β των δυτικών θερμών στην Κω (εικ. 49) παρατηρείται η ίδια διχάλα άνω και κάτω, αν και δεν τονίζεται από ιδιαίτερη γλυφή. Το κόσμημα αυτό διακρίνεται μόνο στη μία πλευρά και χρονολογείται στο α΄ μισό του 7^{ου} αι.²⁵⁴.

Το θέμα των κοιλόκυρτων κυματίων με το οποίο διακοσμούνται μερικοί πεσσίσκοι του ναού είναι ο πιο λιτός διάκοσμος γλυπτών μελών. Ωστόσο, η απόδοσή τους παρουσιάζει ομοιότητες με πεσσίσκους από τη βασιλική Γ της Αμφίπολης, που χρονολογείται στο β΄ μισό του 5^{ου} αι. (εικ. 50)²⁵⁵.

Φολίδες, ταινίες

Τα θωράκια με διακόσμηση φολίδων είναι χαρακτηριστικά και συναντώνται συχνά στον ελλαδικό χώρο. Η συχνότητά τους μάλιστα είναι πολύ μεγάλη κατά την ύστερη αρχαιότητα και χρονολογούνται από τον 4^ο ως και τον 5^ο αι. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αλληλοτεμνόμενες ταινίες, επειδή το θέμα έλκει την καταγωγή του από τα ξύλινα ή τα μεταλλικά κιγκλιδώματα που χώριζαν το ιερό βήμα από τον υπόλοιπο κυρίως ναό. Τα ταινιωτά θωράκια είναι πολύ κοινά στους ναούς της Ελλάδας και χρονολογούνται από τον 4^ο ως και τον 6^ο αι.²⁵⁶.

Στο ναό του Μύτικα υπάρχουν θωράκια που διακοσμούνται και με τα δύο θέματα. Άλλα με φολίδες, οι οποίες σχηματίζουν σειρές και πατούν η μία πάνω στην άλλη, και άλλα με χιαστές ταινίες που εμφανίζουν διάτρητους ρόμβους. Διάτρητα θωράκια με φολίδες απαντούν στο Άργος²⁵⁷, του 6^{ου} αι. (εικ. 51), στην Κόρινθο²⁵⁸, του 4^{ου}-5^{ου} αι. (εικ. 52), στη Νέα Αγχίαλο²⁵⁹ (εικ. 53), στην Κορομηλιά Κιλκίς²⁶⁰ (εικ. 54), στη Θάσο²⁶¹ (εικ. 55) και στην Πάρο²⁶² (εικ. 56). Το θέμα αποδίδεται διάτρητο, εκτός

²⁵⁴ Μηλίτση-Κεχαγιά 2008, 76, 212, αρ. 203.

²⁵⁵ Στίκας 1962, 45-46.

²⁵⁶ Στουφή-Πουλημένου 1999, 98.

²⁵⁷ Οίκοπουλου-Laniado 2003, 14 αρ. 1, εικ. 2. Αθανασούλης, Βασιλείου, 2016, αρ. 16.

²⁵⁸ Στίκας 1961, 131, πίν. 80, δ.

²⁵⁹ Ντίνα 2013, 535, εικ. 26.

²⁶⁰ Μακροπούλου, Καψούδας 2006, 90.

²⁶¹ Ορλάνδος 1951, 67.

²⁶² Ορλάνδος 1960α, 251.

από τις φολίδες της άνω πλευράς που συνεχονται με το πλαίσιο. Οι αλληλοτεμνόμενες ταινίες απαντούν από τα τέλη του 4ου έως τα τέλη του 5ου αι. στα Αιγόσθενα²⁶³ (εικ. 57), στις Φθιώτιδες Θήβες²⁶⁴ (εικ. 58), στη Δημητριάδα²⁶⁵ (εικ. 59), στη Νέα Πέλλα²⁶⁶ (εικ. 60) και στους Φιλίππους²⁶⁷ (εικ. 61). Επιπλέον, θωράκια με ταινιωτό διάκοσμο απαντούν την ίδια περίοδο στη νότια βασιλική της Αλυκής Θάσου²⁶⁸ (εικ. 62), στη βασιλική της Δήλου²⁶⁹ (εικ. 63) και στη βασιλική των Δαφνουσίων Λοκρίδας²⁷⁰ (εικ. 64).

²⁶³ Ορλάνδος 1954, 139-140. Sodini 1980, 85.

²⁶⁴ Μυλωνάς 1986, 43, εικ. 40. Λαζαρίδης 1985, 54, πίν. 12, β.

²⁶⁵ Ντίνα 2004, 14.

²⁶⁶ Παπαοικονόμου 2016-2017, 98, αρ. 152.

²⁶⁷ Πέννας 1984, 336, πίν. 265, β.

²⁶⁸ Sodini, Kolokotsas, 1984, 47, 122, 129.

²⁶⁹ Orlandos 1936, 75. Sodini 1980, 85.

²⁷⁰ Ορλάνδος 1929, 230-231. Στουφή-Πουλημένου 1999, 98, 106.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Τα γλυπτά του ναού: σχέσεις και επαφές

Από την εξέταση του υλικού που προηγήθηκε, μπορούν να διατυπωθούν ορισμένες γενικότερες παρατηρήσεις και συμπεράσματα σχετικά με την τυπολογία, την τεχνική και τον διάκοσμο των γλυπτών μελών του ναού της Αγίας Σοφίας του Μύτικα. Επιπλέον, μπορούμε να αντιληφθούμε τις επιρροές της γλυπτικής του ναού, αλλά και τις σχέσεις του με τα μεγάλα κέντρα της εποχής του.

Πολλά από τα διακοσμητικά θέματα της γλυπτικής του ναού συναντώνται σε μεγάλο εύρος περιοχών κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα στην κατάταξη και τη χρονολόγηση των γλυπτών και του ίδιου του μνημείου. Για παράδειγμα, οι αρράβδωτοι κίονες, αλλά και γλυπτά μέλη που δεν φέρουν διακόσμηση ή κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό (π.χ. υπογραφή ή τεκτονικό σήμα), δεν μπορούν να δώσουν πληροφορίες για τη χρονολόγηση ή για τις επαφές του ναού με άλλα κέντρα.

Τα γλυπτά της Αγίας Σοφίας παρουσιάζουν μικρή ποικιλία τύπων και λιτότητα ως προς τα θέματα διακόσμησης. Γιατί όμως αυτή η περιορισμένη ποικιλία στους τύπους και μάλιστα η επιλογή των απλούστερων; Μήπως επειδή πρόκειται για έναν επαρχιακό ναό; Μήπως εξαιτίας της λειτουργίας του ναού ως κοιμητηριακού; Αυτά ήταν δύο βασικά θέματα που με απασχόλησαν από την αρχή της μελέτης της γλυπτικής του ναού και φαίνεται να έχουν κάποια βάση.

Από όσα παρέθεσα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι από τα δομικά στοιχεία του ναού τα περισσότερα είναι από μάρμαρο και ορισμένα, λιγότερα, από πωρόλιθο. Όσα είναι μαρμάρινα είναι εισηγμένα προϊόντα που έφτασαν στο ναό από κάποιο μεγάλο κέντρο, ίσως την Κωνσταντινούπολη, τη Ραβέννα, τη Θεσσαλονίκη ή τη Θάσο. Όσα είναι από πωρόλιθο είναι λιγότερο επιμελημένα και αμελώς επεξεργασμένα. Ενδιαφέρον είναι ότι γλυπτά που διαφοροποιούνται ως προς το είδος του λίθου, αλλά έχουν κοινό θέμα, και αναφέρομαι στα γλυπτά **αρ. 18** και **αρ. 29**, έχουν αποδοθεί στο ίδιο σύνολο. Πιθανόν, αυτό να σημαίνει ότι σε μια μεταγενέστερη της ίδρυσης οικοδομική φάση του ναού, ορισμένα γλυπτά μέλη, εξαιτίας μιας καταστροφής ή φθοράς, έπρεπε να αντικατασταθούν. Και ενώ τα αρχικά γλυπτά του ναού ήταν μαρμάρινα, όσα αντικαταστάθηκαν ήταν από τοπικό λίθο.

Η επανάχρηση / εκ νέου χρησιμοποίηση ρωμαϊκών γλυπτών διαπιστώνεται στο ναό της Αγίας Σοφίας, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε άλλους ναούς της ίδιας

περιόδου, αλλά μόνον σε μικρό βαθμό. Οι κίονες είναι εντελώς ακόσμητοι και τα κιονόκρανά τους είναι όλα ιωνικά. Τα θωράκια του φράγματος του πρεσβυτερίου είναι διάτρητα, ενώ τα θωράκια του ταφικού μνημείου είναι πλήρη. Η διακόσμηση των γλυπτών είναι απλής μορφής, όπως ακριβώς θα ταίριαζε σε ένα κοιμητηριακό ναό.

Οι σχέσεις του ναού της Αγίας Σοφίας με τη Νικόπολη είναι εμφανής. Αν και ο Μύτικας είναι ένα επαρχιακό κέντρο, επηρεάζεται από την πρωτεύουσα της επαρχίας της Παλαιάς Ηπείρου, από την οποία και απέχει 33 ν.μ. περίπου, όπως ακριβώς και άλλα μικρότερα κέντρα. Η εξάρτηση από την πρωτεύουσα της επαρχίας, επομένως, δεν είναι γεγονός περίεργο, καθώς οι μικρές επαρχίες ακολουθούν τις διακοσμητικές τάσεις της «μητρόπολης». Είναι οι επαρχιακές πρωτεύουσες που δίνουν το στίγμα και τη «μόδα» για τις υπόλοιπες περιοχές υπό την δικαιοδοσία τους.

Το πιο περίεργο είναι ότι κάποια από τα γλυπτά του ναού της Αγίας Σοφίας Μύτικα, ακολουθούν στη διακόσμηση πρότυπα της Ραβέννας. Επιπλέον, το γεγονός ότι ποσοστό των γλυπτών μελών είναι μεταφερμένα από αλλού κι όχι έργα τοπικών εργαστηρίων, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο το κέντρο εισαγωγής αυτών να είναι η Ραβέννα. Πιθανόν αυτό να σημαίνει ότι αν και ο ναός βρίσκεται σε ένα επαρχιακό κέντρο, ωστόσο μάλλον πρόκειται για ένα σπουδαίο μνημείο, το οποίο για κάποιο λόγο θα έπρεπε να φέρει περίτεχνη διακόσμηση. Έτσι, η υπόνοια ότι ο ναός αυτός υπήρξε τόπος ενός σημαντικού προσκυνήματος ενισχύεται ακόμα περισσότερο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος αυτής της εργασίας ήταν να καταγραφούν και να ταξινομηθούν τα γλυπτά μέλη του ναού της Αγίας Σοφίας του Μύτικα Ακαρνανίας, προκειμένου να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με τη χρονολόγηση του μνημείου, τις σχέσεις και τις επαφές του τύπου με άλλα μεγάλα κέντρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, την παρουσία των τοπικών εργαστηρίων στην κατασκευή του γλυπτού διακόσμου ή την εισαγωγή μαρμάρινων γλυπτών μελών από άλλους τόπους.

Φτάνοντας στον επίλογο αυτής της εργασίας, θέλω να πιστεύω ότι απαντήθηκαν τουλάχιστον τα περισσότερα ερωτήματα που τέθηκαν στον πρόλογο της εργασίας, αν όχι όλα. Ελπίζω να συνέβαλα στην απόκτηση μιας καλύτερης εικόνας για το άγνωστο μέχρι τώρα αυτό μνημείο, χωρίς να σημαίνει ότι πολλές από τις παραπάνω τοποθετήσεις δεν θα αναθεωρηθούν, αν προκύψουν νέα στοιχεία.

Μια από τις δυσκολίες αυτής της μελέτης ήταν η χρονολόγηση των γλυπτών μελών και, κατά προέκταση, του ίδιου του μνημείου. Η αλήθεια είναι ότι η αρχιτεκτονική γλυπτική αποτελείται από όλα αυτά τα δομικά υλικά (κίονες, κιονόκρανα, επιθήματα, επιστύλια, αμφικιονίσκους) που είναι απαραίτητα για το κτίσιμο ενός ναού και φυσικά δίνουν την χρονολόγηση ενός μνημείου. Στην πραγματικότητα, όμως, είναι αδύνατο να χρονολογήσει κανείς ένα μνημείο μόνο από τη γλυπτική του, από ένα επίθημα ή ένα κιονόκρανο, όταν αυτό το γλυπτό μέλος μπορεί να είναι σύλημα-σπόλιο από άλλο μνημείο. Στο ναό της Αγίας Σοφίας Μύτικα, υπάρχουν γλυπτά που θα μπορούσαν να τοποθετηθούν τόσο στον 5^ο όσο και στον 6^ο αι. Επίσης, υπάρχουν γλυπτά των αυτοκρατορικών χρόνων που έχουν τύχει ανακατεργασίας και χρησιμοποιηθεί ξανά. Σε όλα αυτά πρέπει να προσθέσουμε και το γεγονός ότι τα διακοσμητικά μοτίβα που χρησιμοποιούν οι γλύπτες στα έργα τους επαναλαμβάνονται ή μεταλλάσσονται, με αποτέλεσμα συχνά να καταφεύγουμε σε σχετική και όχι ακριβή χρονολόγηση.

Για να περιορίσουμε, επομένως, όσο είναι δυνατόν τυχόν λάθη, θεωρώ ότι η χρονολόγηση ενός μνημείου θα πρέπει να είναι συνδυασμός πληροφοριών αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, ζωγραφικής, επιγραφικής, έγγραφων πηγών, κεραμικής κλπ.

Θεωρώ ότι μεταξύ της βασιλικής του Μύτικα και της βασιλικής Δ της Νικόπολης υπάρχουν πολλά κοινά σημεία. Όχι μόνο εξαιτίας του κοιμητηριακού τους χαρακτήρα ή τις ομοιότητές τους στη θεματολογία των γλυπτών, αλλά και στην απλοποίηση, σχηματοποίηση και την τεχνοτροπία τους. Και στους δύο ναούς φαίνεται ότι μέρος του υλικού τους είναι εισηγμένο και μέρος του υλικού κατασκευασμένο από ντόπια

εργαστήρια²⁷¹. Ιδιαίτερα δε, τα πώρινα μέλη του γλυπτού διακόσμου, φαίνεται να είναι ντόπια παραγωγή μιας και υπάρχουν αρκετά λατομεία πωρόλιθου και ασβεστόλιθου, αλλά όχι λατομεία μαρμάρου.

Επιπλέον, κατά τον Δημήτριο Πάλλα, οι δύο ναοί έχουν και άλλο κοινό σημείο και αναφέρομαι στο ταφικό μνημείο. Συγκεκριμένα το ταφικό μνημείο της Αγίας Σοφίας Μύτικα είναι του ίδιου τύπου με αυτό στο νότιο περύγιο του εγκάρσιου κλίτους της βασιλικής Δ της Νικόπολης²⁷². Οι δύο ναοί φαίνεται ότι αποτελούσαν τόπους προσκυνήματος για να διαθέτουν τόσο περίτεχνες και μνημειακές επιτύμβιες κατασκευές πάνω από τάφους.

Ομοιότητες μεταξύ των δύο κοιμητηριακών ναών υπάρχουν και ως προς τα αρχιτεκτονικά δεδομένα. Κανένας από τους δύο ναούς δεν έχει βαπτιστήριο, ενώ δεν υπάρχουν ενδείξεις για υπερώα. Η βασιλική Δ της Νικόπολης διαθέτει εγκάρσιο κλίτος, άμβωνα και αίθριο κάτι που δεν συμβαίνει με τη βασιλική της Αγίας Σοφίας Μύτικα. Έχοντας αυτές τις ομοιότητες και διαφορές των δύο ναών στο μυαλό, θεωρώ ότι ο ναός της Αγίας Σοφίας κτίστηκε μετά τη βασιλική Δ της Νικόπολης και την «αντιγράφει» στην πιο απλή της μορφή.

Αν και τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή οδήγησαν σε μια πρώιμη χρονολόγηση στον 5^ο αι.²⁷³, ωστόσο μια υστερότερη χρονολόγηση είναι μάλλον πιο σωστή. Επομένως, αν χρονικά ο ναός τοποθετείται στα μέσα του 6^{ου} αι., τότε και η γλυπτική της τοποθετείται την ίδια εποχή. Φυσικά, πολλά από τα θέματα της διακόσμησης των γλυπτών μελών προέρχονται από παλαιότερα πρότυπα, καθώς χρησιμοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής. Επιπλέον, γλυπτά μέλη του ναού θα αντικαταστάθηκαν σε φάσεις ανακατασκευής, ανανέωσης του γλυπτού διακόσμου από σεισμούς ή άλλα καταστροφικά φαινόμενα, όπως ακριβώς συνέβη στη βασιλική Δ της Νικόπολης, μετά το σεισμό του 522²⁷⁴. Άλλωστε η Παλαιά Ήπειρος πολύ συχνά αντιμετώπισε καταστροφικούς σεισμούς, όπως αυτοί του 518, του 522 και του 551²⁷⁵.

Κλείνοντας, θα ήθελα να τονίσω ότι ο ναός της Αγίας Σοφίας του Μύτικα, αν και επαρχιακός, υπήρξε ένας λαμπρός ναός, ο οποίος επιβίωσε περίπου μέχρι τον 7^ο αι. και

²⁷¹ Κωνσταντίνος, Χαλκιά 1987, 324-325.

²⁷² Pallas 1977, 30.

²⁷³ Βοκοτόπουλος 1984, 129.

²⁷⁴ Βαραλής 2001, 597, σημ. 16.

²⁷⁵ Μουτσόπουλος 1997, 39.

τελικά ερειπώθηκε είτε έπειτα από μια βίαιη καταστροφή, εξαιτίας των αραβικών επιδρομών²⁷⁶ είτε από εγκατάλειψη.

²⁷⁶ Βοκοτόπουλος 1972, 113.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΛΥΠΤΩΝ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΜΥΤΙΚΑ

ΑΡ.: 1

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένος στη Ν κιονοστοιχία του κεντρικού κλίτους.

ΕΙΔΟΣ: Κίονας.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Ύψ. κίονα (μόνο) 2,405 μ., διαστ. πλίνθου 44 × 43 εκ., ύψ. πλίνθου 4,5 εκ., ύψ. βάσης 9 εκ., ύψ. κιονοκράνου με επίθημα 28 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Κίονας ακέραιος αρράβδωτος που έχει επανατοποθετηθεί στην αρχική του θέση (;). Σε απόσταση 44 εκ. από την κορυφή του κίονα υπάρχει οπή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Πρόκειται για τον δεύτερο κίονα από Δ της Ν κιονοστοιχίας. Ο κίονας θα μπορούσε να είναι από το τρίβηλο του ναού (εξαιτίας του μεγάλου μεγέθους του) και όχι από την κιονοστοιχία του κεντρικού κλίτους. Στα ΠΑΕ 1982 αναφέρεται ότι υπάρχει το τεκτονικό σημείο Δ χωρίς να αναφέρεται αν αυτό είναι στο επίθημα, στο κιονόκρανο ή κάπου στον κίονα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1982, 93. Βοκοτόπουλος 1983, 86, πίν. 87β.

ΑΡ.: 2

ΘΕΣΗ: Είναι πεσμένος στο κεντρικό κλίτος πάνω στο δάπεδο.

ΕΙΔΟΣ: Κίονας.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Σωζ. ύψ. 2, 16 μ., διάμ.: 32 εκ. κάτω, 28 εκ. πάνω

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Κίονας αρράβδωτος. Από την άνω πλευρά του κίονα και σε απόσταση 44 εκ. υπάρχει οπή.

ΑΡ.: 3

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένος στο κεντρικό κλίτος του ναού, πεσμένος πάνω στο δάπεδο.

ΕΙΔΟΣ: Κίονας.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Ύψ. 1,40 μ. Διάμ. άνω 29 εκ., διάμ. κάτω 32 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Αρράβδωτος κίονας (Β). Επάνω απολήγει σε δύο ταινίες, όπως και ο όρθιος κίονας του ναού (αρ. 1).

ΑΡ.: 4

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένος στο κεντρικό κλίτος του ναού, πεσμένος πάνω στο δάπεδο.

ΕΙΔΟΣ: Κίονας.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Ύψ. 1,53 μ., διάμ. 37 εκ., διάμ. αποκεκρουμένης πλευράς 37 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Απολήγει σε δύο ταινίες, όπως και ο όρθιος κίονας του ναού (αρ. 1).

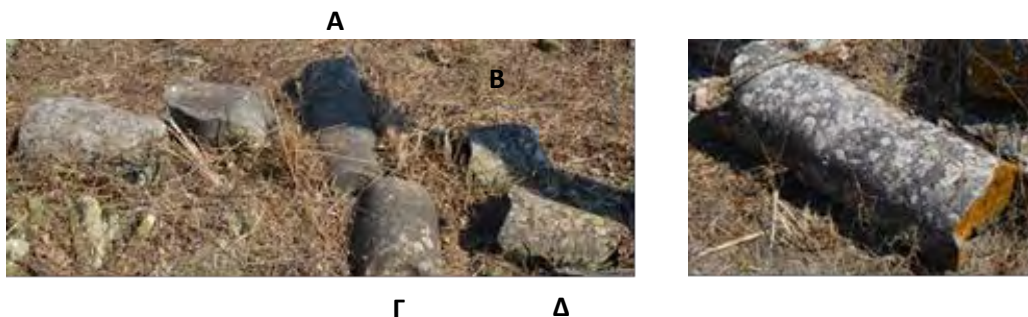
ΑΡ.: 5

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένοι στο κεντρικό κλίτος του ναού, και την αγίδα, αφημένοι στο δάπεδο.

ΕΙΔΟΣ: Τμήματα κίωνων. Α= μεγ. σωζ. διασ. 109 εκ., διαμ. 27 εκ. / Β= μεγ. σωζ. διασ. 28 εκ., διαμ. 23 εκ. / Γ= μεγ. σωζ. διασ. 48 εκ., διαμ. 17 εκ. / Δ= μεγ. σωζ. διασ. 43 εκ., διαμ. 25 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα αρράβδωτων κίωνων.

ΑΡ.: 6

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: Τμήματα κίωνων από μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Μ560 μέγιστη σωζ. διάσταση 15 εκ. Ταινία κίονα 4,5 εκ. Μάλλον αρράβδωτος.

Μ787 μέγιστη σωζ. διάσταση 10 εκ. Ταινία κίονα 3 εκ. Μάλλον αρράβδωτος.

Μ696 μέγιστη σωζ. διάσταση 9 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα αρράβδωτων κίωνων από τις ταινίες της απόθεσης και της απόφυσής τους.

ΑΡ.: 7

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο ναό, πάνω στον βόρειο στυλοβάτη και σε απόσταση από το δυτικό μέτωπο της βόρειας παραστάδας του δυτικού τοίχου.

ΕΙΔΟΣ: βάση κίονα.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Πλίνθος βάσης 35 × 35 εκ., διάμ. 33 εκ., άνω τροχίλος 32 εκ., κάτω τροχίλος 35 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Βάση που συγκολλάται από δύο τμήματα. Το μεγαλύτερο τμήμα φέρει μολυβδοχόηση στο κέντρο, διαστ. 3 × 2 εκ. και βάθ. 2,5 εκ. Στην άνω επιφάνεια, άλακα μολυβδοχόησης.

ΑΡ.: 8

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται κοντά στο βόρειο στυλοβάτη.

ΕΙΔΟΣ: βάση κίονα.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Σωζ. διαστ. πλίνθου 38 × 38 εκ., ύψ. πλίνθου 3 εκ., ύψ. βάσης 9 εκ., διάμ. άνω επιφάνειας 34 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τέσσερα τμήματα βάσης κίονα συγκολλημένα. Φέρει αριθμό, ο οποίος όμως δεν είναι διακριτός. Στην άνω επιφάνεια υπάρχει άλακα μολυβδοχόησης.

ΑΡ.: 9

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένη πάνω στο βόρειο στυλοβάτη του ναού.

ΕΙΔΟΣ: βάση κίονα.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Πλίνθος 36 × 34 εκ., άνω διάμ. 30,4 εκ., ύψ. πλίνθου 4-4,5 εκ. Συνολικό ύψ. 10 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στην παρυφή έχει συμπληρωθεί από δύο συγκολλώμενα τμήματα. Φέρει στο κέντρο κυκλική οπή μολυβδοχόησης διαμ. 4,5 εκ. και βάθ. 5 εκ. από την οποία ξεκινά αύλακα μολυβδοχόησης.

ΑΡ.: 10

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένη στο βόρειο στυλοβάτη του ναού.

ΕΙΔΟΣ: βάση κίονα.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Κάτω επιφάνεια πλίνθου 34 × 32 εκ., ύψ. πλίνθου 4 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Σπασμένη σε τρία θραύσματα. Το ένα τμήμα είναι συγκολλημένο από δύο θραύσματα. Διάμ. 30 εκ. Στο κέντρο φέρει κυκλική οπή μολυβδοχόησης διαμ. 3 εκ. και βάθ. 4 εκ., συν. ύψ. βάσης 7 εκ.

ΑΡ.: 11

ΘΕΣΗ: (προς το παρόν μη καταγεγραμμένο)

ΕΙΔΟΣ: ιωνικό κιονόκρανο (ίσως από το τρίβηλο;).

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μέγ. διαστ. 48 × 42,5 εκ., διάμ. κάτω επιφάνειας 37,5-38 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Ιωνικό κιονόκρανο με ταινιωτό άβακα, έλικες από καλοσχηματισμένη ταινία ορθογώνιας τομής και επίπεδη περιοχή ανάμεσά τους. Στο τμήμα που αντιστοιχεί στον αρχαίο εχίνο, τρία οξύληκτα ωά και άλλα δύο που σώζονται κατά το ήμισυ εκατέρωθεν, διαθέτουν τονισμένο περίγραμμα και περιθέονται στην κάτω πλευρά τους από ταινία καμπύλης τομής. Τα προσκεφάλαια είναι ακόσμητα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Οι μεγάλες διαστάσεις του κιονοκράνου υποδεικνύουν ότι πιθανότατα προέρχεται από το τρίβηλο, είτε στήριζε το επίθημα με την επιγραφή *νεώ έποίησεν* είτε το πάρισό του, που δεν βρέθηκε (πρβλ. Βοκοτόπουλος 1979, 125, πίν. 88β).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1982, 93 και σημ. 2, πίν. 68α.

ΑΡ.: 12

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο ναό, κοντά στον τάφο του βορείου κλίτους.

ΕΙΔΟΣ: ιωνικό κιονόκρανο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μέγ. σωζ. διαστ.: άβακας 19 × 25 εκ., ύψ. 10 εκ., διάμ. κάτω επιφάνειας 25 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα ιωνικού κιονοκράνου από τις κιονοστοιχίες του κυρίως ναού. Στην κάτω επιφάνεια διακρίνονται ίχνη κατεργασίας με χοντρό βελόνι και λεπτή φαγάνα. Η άνω επιφάνεια είναι καλά λειασμένη.

ΑΡ.: 13

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται εντός του ναού.

ΕΙΔΟΣ: ιωνικό κιονόκρανο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Σωζόμενο κατά το ήμισυ, διαστ. 43 × 23 εκ., ύψ. 12 εκ., από τον οφθαλμό μέχρι την άκρη 6,3 εκ., διάμ. 39 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα ιωνικού κιονοκράνου που φέρει ίχνη λευκού επιχρίσματος στις έλικες και τα ωά. Το προσκεφάλαιο είναι ακόσμητο. Η άνω επιφάνεια είναι δουλεμένη με χοντρό βελόνι. Υπάρχει ίχνος αριθμού που όμως δεν είναι διακριτός.

ΑΡ.: 14

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο βόρειο κλίτος του ναού.

ΕΙΔΟΣ: ιωνικό κιονόκρανο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: άνω επιφάνεια 30 × 30 εκ., ύψ. 11,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι. μ.Χ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα ιωνικού κιονοκράνου με ωά. Στο κάτω μέρος του κιονοκράνου διακρίνεται το εγχάρακτο γράμμα Θ. Το κιονόκρανο φέρει τον αριθμό M815.

ΑΡ.: 15

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένο στο κεντρικό κλίτος του ναού.

ΕΙΔΟΣ: ιωνικό κιονόκρανο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: κάτω διάμ. 29 εκ., κιονόκρανο 36 × 33 εκ., ύψ. κιονοκράνου 12,5 εκ. ύψ. από οφθαλμό μέχρι την άκρη 5,4 εκ., πάνω από τον εχίνο ταινία 2,6 εκ., ύψ. άβακα 2,2 εκ., διαστ. άβακα 32-32,8 × 33-33,4 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Κιονόκρανο από τρία συγκολλώμενα θραύσματα. Φέρει εγχάρακτο γράμμα Γ ή Λ στην κάτω επιφάνεια που είναι κατεργασμένη με φαγάνα. Στο τμήμα που αντιστοιχεί στον αρχαίο εχίνο τρία ωά.

ΑΡ.: 16

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένο στο νότιο στυλοβάτη του ναού.

ΕΙΔΟΣ: ιωνικό κιονόκρανο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: άβακας 32,5 × 33,5 εκ. διάμ. 28 εκ., κάτω διάμ. 34,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στην κάτω επιφάνεια φέρει εγχάρακτο γράμμα Α.

ΑΡ.: 17

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα ιωνικών κιονοκράνων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Μ132 έλικα από ιωνικό κιονόκρανο, διάμ. έλικας 9,5 εκ., από το κέντρο του οφθαλμού και μέχρι τη σωζόμενη άκρη 4 εκ. Μ498 έλικα από ιωνικό κιονόκρανο, διάμ. έλικας 6,5 εκ., από το κέντρο του οφθαλμού και μέχρι τη σωζόμενη άκρη 3,5 εκ. Μ40 έλικα από ιωνικό κιονόκρανο, μικρό τμήμα έλικας. Μ56 άβακας και αρχή έλικα, σωζ. διαστ. 10 × 9,5 εκ.

ΑΡ.: 18

ΘΕΣΗ: (προς το παρόν μη καταγεγραμμένη)

ΕΙΔΟΣ: μαρμάρινο κολουροπυραμιδοειδές επίθημα κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 0,73 × 0,46 × 0,25 μ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Κολουροπυραμιδοειδές επίθημα που κοσμεύεται στο κέντρο της λοξότμητης πλευράς από ανάγλυφο μέταλλιο στο οποίο εγγράφεται Χριστόγραμμα, ενώ ανάμεσα στα σκέλη του Χι υπάρχουν έξεργα τα γράμματα Α και Ω. Στο άνω τμήμα της μιας στενής πλευράς υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή με γράμματα άνισου ύψους: *νεώ έποίησεν*.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε στην κόγχη του ιερού βήματος. Πιθανόν προέρχεται από το παράθυρο της αφίδας ή από το τρίβηλο. Στο πάρισσο επίθημα πιθανόν να ήταν γραμμένο το όνομα του κτήτορα του ναού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1979, 120-126, πίν. 88β.

ΑΡ.: 19

ΘΕΣΗ: Στο βόρειο κλίτος του ναού.

ΕΙΔΟΣ: επίθημα κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Άνω επιφάνεια 62,3 × 43 εκ., ύψ. άβακα 4,8-5 εκ., ύψ. επιθήματος 20 εκ., σταυρός 16 × 15 εκ., ύψ. γραμμάτων 5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Και στις δύο λοξότμητες πλευρές διακρίνεται μετάλλιο διαμ. 19 εκ. με χρίσμα και τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω. Στην κάτω επιφάνεια, κατεργασία με λεπτό εργαλείο και βελόνι. Στην κάτω επιφάνεια διακρίνεται εγχάρακτο Β.

ΑΡ.: 20

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο βόρειο κλίτος.

ΕΙΔΟΣ: επίθημα κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: κάτω διαστ. 30 × 30 εκ., άβακας 62 × 38 εκ., διάμ. μεταλλίου 19 εκ., σταυρός 15 × 15 εκ., ύψ. γραμμάτων 5,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Μέσα στο μετάλλιο διακρίνεται χρίσμα και τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω. Στην κάτω επιφάνεια, στο κέντρο έχει χαραχθεί το γράμμα Κ.

ΑΡ.: 21

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένο πάνω στο νότιο στυλοβάτη του ναού.

ΕΙΔΟΣ: επίθημα κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: άνω επιφάνεια 61,5 × 39,5 εκ., κάτω επιφάνεια: 32 × 29 εκ., ύψ. άβακα 5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στις λοξότμητες πλευρές, φύλλο υδροχαρούς φυτού στο μέσον. Βλαστοί εκφύονται από το φυτό στη δεξιά και αριστερή πλευρά του. Εγγάρακτο γράμμα Λ στην κάτω πλευρά.

ΑΡ.: 22

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένο μπροστά από το φράγμα του πρεσβυτερίου.

ΕΙΔΟΣ: επίθημα κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: άνω επιφάνεια 62 x 41εκ., κάτω επιφάνεια: 33 × 30 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στις λοξότμητες πλευρές, φύλλο υδροχαρούς φυτού στο μέσον. Βλαστοί εκφύονται από το φυτό στη δεξιά και αριστερή πλευρά του. Στην άνω επιφάνεια του επιθήματος, επικάθονταν τόξο.

ΑΡ.: 23

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο βόρειο κλίτος του ναού.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα επιθήματος κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μέγ. σωζ. διαστ. άνω επιφάνεια 30 × 17 εκ., ύψ. 17,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα επιθήματος το οποίο φέρει ίχνη κατεργασίας από χοντρό βελόνι. Στην πρόσθια όψη σώζεται τμήμα μεταλλίου με χρίσμα του συνήθους τύπου (βλ. 19,20).

ΑΡ.: 24

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα επιθήματος κιονοκράνου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μεγ. σωζ. άνω επιφάνεια 18 x 15 εκ., ύψ: 15 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα επιθήματος το οποίο στην πρόσθια όψη σώζει διακόσμηση μεταλλίου με χριστόγραμμα και τα γράμματα ΑΩ.

ΑΡ.: 25

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα επιθημάτων κιονοκράνων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Μ210 λοξότμητη επιφάνεια επιθήματος κιονοκράνου που φέρει αποσπασματικό κόσμημα υδροχαρούς φυτού (;), μέγ. σωζ. ύψ. 21 εκ., πλάτ. σωζόμενης πλίνθου 4,5 εκ.

Μ816 πιθανόν από επίθημα που στην κάτω επιφάνεια φέρει εγχάρακτο γράμμα Θ. Μέγ. σωζ. μήκ. άνω επιφάνειας 13 εκ., μέγ. σωζ. μήκ. κάτω πλευράς 8,5 εκ.

ΑΡ.: 26

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο χώρο της βασιλικής, τοποθετημένος πάνω στο βόρειο στυλοβάτη.

ΕΙΔΟΣ: αμφικιονίσκος παραθύρου από πορόλιθο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: ύψ. 99 εκ., μήκ. κάτω 42 εκ., πάνω 40 εκ., κάτω ταινία 6 εκ., πάνω ταινία 5 εκ., πλάτ. πλαισίου 10 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: τέλη 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Αμφικιονίσκος παραθύρου από πορόλιθο (Μ640) με ημικιονίσκους που διαθέτουν άνω και κάτω πλατιά ταινία ως κιονόκρανο και βάση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε βορείως του δωματίου με τους τάφους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1981, 81, πίν. 78α.

ΑΡ.: 27

ΘΕΣΗ: Βρίσκεται στο νάρθηκα.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα αμφικιονίσκου παραθύρου (κομμένος κατά το ήμισυ).

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: πλάτ. 11 εκ., πλίνθος στο κάτω μέρος $6 \times 2,5$ εκ., βάση 7,5 εκ., σωζ. ύψ. κιονίσκου 15 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στην κάτω επιφάνεια φέρει οπή για πάκτωση, διαστ. $3,5 \times 2,2$ εκ. και βάθ. 4 εκ.

ΑΡ.: 28

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένο στο βόρειο στυλοβάτη του ναού.

ΕΙΔΟΣ: αμφικιονίσκος παραθύρου από πωρόλιθο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: ύψ. 66,5 εκ., άνω πλευρά 38 εκ., κάτω πλευρά 40 εκ., πλάτ. ταινίας άνω 4 εκ., κάτω 10 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: τέλη 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Η κάτω ταινία στην πραγματικότητα δεν διακρίνεται. Είναι δουλεμένος αδρά με βελόνι και φαγάνα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε στο δάπεδο του προεσβυτερίου, κοντά στο νότιο έδρανο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1979, 126.

ΑΡ.: 29

ΘΕΣΗ: Τοποθετημένο στην αψίδα του ναού.

ΕΙΔΟΣ: επίθημα αμφικιονίσκου μεγάλων διαστάσεων, συγκολλημένο από δύο θραύσματα.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μέγ. σωζ. διαστ. άνω επιφάνειας 84 × 54 εκ., ύψ. 26 εκ., ύψ. πλίνθου 6-6,5 εκ., κάτω επιφάνεια 53 × 46 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: τέλη 6^{ου} αι. – αρχές 7^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στις λοξότιμες πλευρές φέρει μέταλλο με χρίσμα και τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω. Καλύπτεται από βρύα και λειχήνες.

ΑΡ.: 30

ΘΕΣΗ: κατά χώραν.

ΕΙΔΟΣ: λιθόπλινθος καταφλιού νότιας θύρας του νάρθηκα.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 1,15 × 0,36 × 0,24 μ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: αυτοκρατορική περίοδο

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Λιθόπλινθος καταφλιού της νότιας θύρας του νάρθηκα, που σχηματίστηκε από την απολάξευση ολόγλυφου αγάλματος που παρίστανε μορφή ιματιοφόρου, πιθανόν των αυτοκρατορικών χρόνων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1983, 86, πίν. 87α.

ΑΡ.: 31

ΘΕΣΗ: κατά χώραν (;).

ΕΙΔΟΣ: μαρμάρινη πλάκα (σε β' χρήση).

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: πλάτ. 84 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: αυτοκρατορική περίοδο

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Μαρμάρινη πλάκα που χρησιμοποιήθηκε ως κατώφλι της βόρειας θύρας. Φέρει εγχάρακτη επιγραφή: Χαίρετε | Υρ(λα)ι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Δεν υπάρχει δημοσιευμένη φωτογραφία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1972, 112.

ΑΡ.: 32

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1-κλούβα 1).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα θυρώματος (;).

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Λ374: 27 × 12 × 8 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι. μ.Χ.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα Λ374 έχει τριγωνική τομή. Η στενή επιφάνεια είναι λειασμένη. Η συνεχόμενη προς τα δεξιά επιφάνεια έχει υποστεί αφαίρεση υλικού με τρυπάνι και βελόνι. Η προς αριστερά επιφάνεια είναι αποκεκρουμένη και πιο πίσω κατεργασμένη αδρά με βελόνι. Η πίσω και πλάγια πλευρά είναι αποκεκρουμένες.

ΑΡ.: 33

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Θέση 3-κασάκι αρ. 1).

ΕΙΔΟΣ: δύο τμήματα τοιχοβάτη (;) από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα M644 τμήμα τοιχοβάτη (;), διαστ. 23 × 8,5 × 6,8 εκ., που αποτελείται από δύο συγκολλημένα θραύσματα. Έχει τριγωνική τομή. Φέρει γλυφές, μία απλή και μία καμπύλη στο μέσον. Οι επιφάνειες είναι συνεχόμενες λειασμένες, ενώ απλό ραβδί πλάτους 2,3 εκ. υπάρχει στη μία από αυτές. Το τμήμα M591 τμήμα τοιχοβάτη (;), διαστ. 45 × 6,7 × 6 εκ., τριγωνικής τομής. Έχει δύο συνεχόμενες λειασμένες επιφάνειες. Στη μία λεπτό ραβδί πάχ. 1,2 εκ. Στην άλλη κυκλική οπή διαμ. 0,5 εκ. μέσα σε ορθογώνια επιπόλαια βάθυνση (διακρίνονται ίχνη σκουριάς, πιθανόν από καρφί [:]). Η πίσω επιφάνεια είναι αδρή.

ΑΡ.: 34

ΘΕΣΗ: Στο βόρειο κλίτος του ναού.

ΕΙΔΟΣ: κοσμήτης από λευκό μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μήκ. 37 εκ., ύψ. 7,6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τριγωνικής τομής, με λειασμένες τις πίσω και κάτω επιφάνειες. Στην πρόσθια όψη, ραβδία άνω και κάτω πλάτ. 1,5-2 εκ. Κουλόκυρτο κυμάτιο πλάτ. 4 εκ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε σε δεύτερη χρήση στρωμένο στο δάπεδο δωματίου βορείως του κυρίως ναού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1980, πίν. 42α.

ΑΡ.: 35

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 2 - κλούβα 15 - κασάκι Η).

ΕΙΔΟΣ: μαρμάρινο επίκρανο παραστάδας.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Επίκρανο παραστάδας συγκολλημένο από τέσσερα τμήματα, Μ637Α+Β+Γ+Δ. Ημίφυλλα άκανθας πλαισιώνουν όρθιο ανθέμιο που τοποθετείται πάνω από ιωνικό ωό και σε διάχωρο που ορίζεται από δισχιδείς ταινίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1980, πίν. 42β.

ΑΡ.: 36

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 1).

ΕΙΔΟΣ: Το Λ575 (Λ375) τμήμα μαρμάρινου μέλους (αρχαιότερο σε δεύτερη χρήση) ή από πεσσίσκο με μεγάλο πάχος (βλ. και Μ287).

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Λ575 (Λ375): 26 × 11 × 12 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: μέσα 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα με αρ. Λ575 (Λ375) στην πρόσθια όψη φέρει ταινία πλάτους 11 εκ. από τη μία πλευρά και 3 εκ. από την άλλη, που περιθέουν διάχωρο με απλό ραβδί στην παρυφή πλάτ. 2 εκ. Οι δύο συνεχόμενες επιφάνειες είναι λειασμένες (η αριστερή με βελόνι και η κάτω με λάμα). Όλες οι υπόλοιπες επιφάνειες είναι αποκεκρουμένες.

ΑΡ.: 37

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 3).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πεσσίσκου που συνανήκουν.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: συν. διαστ. 44 × 13,7 × 15 εκ. (στην όψη με τις γλυφές).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: μέσα 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Δύο τμήματα πεσσίσκου Μ597 με διαστ. 17 × 13,5 × 15 εκ. και Μ158 με διαστ. 34 × 13,7 × 11 εκ. Στην πρόσθια επιφάνεια υπάρχει ελαφρά καμπύλη ταινία, κοιλόκυρτο κυμάτιο και επίπεδη ταινία. Η συνεχόμενη επιφάνεια (πλάτ. 8 εκ.) είναι εντελώς επίπεδη (4,5 εκ., 5 και 4 εκ.). Πίσω υπάρχει πλατύ εξόγκωμα με κατεργασία από βελόνι. Πρόκειται για κάθετη αύλακα πάκτωσης θωρακίου πλάτους 4,5 εκ. Η πίσω πλευρά είναι αποκεκρουμένη.

ΑΡ.: 38

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 5).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πεσσίσκου με συμφυή κιονίσκο από μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: συν. μήκ. 35,5 εκ., πάχ. 18 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: τέλη 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα M287 είναι τμήμα πεσσίσκου με συμφυή κιονίσκο. Ο πεσσίσκος έχει ύψ. 25 εκ., ταινία πεσσίσκου 4,5 εκ., ραβδίο 1,5 εκ., κοιλόκυρτο κυμάτιο πλάτ. 3 εκ. Βάση κιονίσκου: τροχίλος 4,5 εκ., σκοτία σωζ. ύψ. 3 εκ. Στη μία πλευρά φέρει βαθύνσεις σαν μογλοβόθρια. Διακοσμήθηκε ίσως αρχικά με το θέμα των ομόλογων πλαισίων. Έχει αποκρουστεί το ραβδίο. Το θραύσμα καλύπτεται από βρύα και λειχήνες, επειδή ίσως να ήταν στην επιφάνεια του εδάφους.

ΑΡ.: 39

ΘΕΣΗ: Στη βόρεια πλευρά του φράγματος του πρεσβυτερίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πεσσίσκου με συμφυή βάση κιονίσκου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: τέλη 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Η βάση του κιονίσκου είναι δισκοειδής. Ο πεσσίσκος στην άνω πλευρά φέρει διπλή ταινία, ενώ στην πρόσθια επιφάνεια κοσμεύεται με το θέμα των ομόλογων πλαισίων.

ΑΡ.: 40

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πεσσίσκου με συμφυή βάση κιονίσκου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μεγ. σωζ. διασ. 31 εκ., βάση κιονίσκου 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Ο πεσσίσκος M526 κοσμείται στην πρόσθια όψη με το θέμα των ομόλογων πλαισίων.

ΑΡ.: 41

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πεσσίσκου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μεγ. σωζ. διασ. 22x17 εκ., πάχος 12 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Ο πεσσίσκος κοσμείται στην πρόσθια όψη με το θέμα των ομόλογων πλαισίων.

ΑΡ.: 42

ΘΕΣΗ: Στη βόρεια πλευρά του φράγματος του πρεσβυτερίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πεσσίσκων φράγματος πρεσβυτερίου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: μέσα 6^ο αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Πρόκειται για αποκεκρουμένα τμήματα κορμών πεσσίσκων τέμπλου που κοσμούνται με το θέμα των ομόλογων πλαισίων.

ΑΡ.: 43

ΘΕΣΗ: Στη βόρεια πλευρά του φράγματος του πρεσβυτερίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα τοιχοβάτη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: μέσα 6^ο αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα τοιχοβάτη που φέρει στην πρόσθια επιφάνεια τέσσερις επίπεδες ταινίες.

ΑΡ.: 44

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πεσσίσκων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: τέλη 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τρία τμήματα M760, M733, M789 πεσσίσκων από μάρμαρο. Το M789 έχει ύψ. 12 εκ., πλαίσιο πλάτ. 4 εκ., σωζ. ταινία 2 εκ. Το M760 έχει ύψ. 17 εκ., πλαίσιο πλάτ. 6 εκ. Το M733 έχει ύψ. 16 εκ., πλαίσιο 3 εκ., ταινία 2 εκ.

ΑΡ.: 45

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 3 - πακέτο 28).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου φολιδωτού θωρακίου από λευκόφαιο χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μήκ. 27,3 εκ., ύψ. 10 εκ., πάχ. 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα πλαισίου θωρακίου το οποίο φέρει ίχνη κόλλας. Διακρίνεται οπή τρυπανιού για συγκόλληση με ράβδους (ίσως παλιότερα είχε συγκολληθεί). Αδρή λείανση στην κάτω και πίσω επιφάνεια. Πολύ καλή λείανση στην πρόσθια πλευρά.

ΑΡ.: 46

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 3 - πακέτο 27).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πλαισίου θωρακίου (δύο συνεχόμενα) και αρχές φολίδων από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 84,5 × 68 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Πέντε θραύσματα M450+M579+M642+M302+Λ315.

Στην άνω επιφάνεια του ενός πλαισίου κατά μήκος βάθυνση για την προσαρμογή επίστεψης (πλάτος 2,3 εκ., βάθος 0,5 εκ.). Παρυφή 3-3,5 εκ., πλάγιο πλαίσιο 11 εκ., κάτω πλαίσιο 11,5 εκ.

ΑΡ.: 47

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 3 - πακέτο 25).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου με τις αρχές των πλαισίων διαχώρων, εναλλάξ ορθογώνιων και κυκλικών, από λευκόφαιο χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 62 × 20 × 6,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Δύο τμήματα M852+χ.α. Η κάτω ταινία έχει μήκ. 11,3 εκ. Το κοίλο κυμάτιο έχει ύψ. 4,5-5 εκ. Τα ορθογώνια διάχωρα έχουν μήκ. 12 εκ. και τα κυκλικά διάμ. 9 εκ.

ΑΡ.: 48

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 3 - πακέτο 26).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου με κυκλικά και καμπύλα θέματα από λευκόφαιο χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 70 × 21 × 6,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Θωράκιο που αποτελείται από τρία τμήματα M567+M546+M506. Η κάτω ταινία έχει μήκ. 11,7 εκ. Το κοίλο κυμάτιο έχει ύψ. 6 εκ.

ΑΡ.: 49

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 41 × 24 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το Λ323 (ή Λ325 ή Λ326) στην κάτω επιφάνεια, κατά μήκος φέρει βάθυνση μήκ. 8 εκ. που απολήγει σε ορθογώνια βάθυνση 3 × 3 × 2 εκ. Η ταινία έχει μήκ. 10 εκ., το κοίλο κυμάτιο 5,5 εκ. και το ορθογώνιο διάχωρο (στη γωνία) 15 εκ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: ίδιας τεχνικής και εργασίας με τα άλλα θωράκια.

ΑΡ.: 50

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 58,5 × 27,5 × 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα Μ548+Λ330+Μ281 από θωράκιο. Η ταινία έχει διαστάσεις 14,3 εκ. Το κοίλο κυμάτιο έχει ύψος 5-5,7 εκ.

ΑΡ.: 51

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: συνανήκοντα, αλλά μη συγκολλώμενα τμήματα πλαισίων θωρακίων.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Λ350 διαστ. 10,6 × 11 × 7,3 εκ. και Λ362 διαστ. 11 × 19 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τα τμήματα Λ350, Λ362 άνω απολήγουν σε σχετικά επίπεδη επιφάνεια πλάτους 4,9 εκ. και 4,4 εκ. αντίστοιχα, η οποία συνδέεται εκατέρωθεν με κοίλα κυμάτια ύψους 2,7 εκ. και 3,5 εκ. αντίστοιχα. Το Λ350 κάτω είναι αποκεκρουμένο. Το Λ362 κάτω είναι κομμένο και λειασμένο. Διακρίνονται ίχνη ιζημάτων.

ΑΡ.: 52

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου, πιθανόν με φολιδωτό διάκοσμο, από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 39,3 × 15,5 × 7,3 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα θωρακίου M708 έχει ίδια χαρακτηριστικά με τα Λ350 και Λ362. Η κάτω επιφάνεια είναι αδρά κατεργασμένη με φαγάνα. Η ταινία έχει διαστάσεις 11,3 εκ., ενώ το κοίλο κυμάτιο 2,5-2,7 εκ. Η άνω επιφάνεια είναι σχεδόν επίπεδη με ίχνη από αποκεκρουμένα διάτρητα μοτίβα. Το άκρο δεξιά φαίνεται ότι ήταν το αρχικό τελείωμα του θωρακίου.

ΑΡ.: 53

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου με διάτρητο διάκοσμο. Λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 50 × 26 × 5,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τα τμήματα M544+ χ.α+M839 έχουν συγκολληθεί. Η ταινία έχει πλάτ. 14 εκ., ενώ το κυμάτιο πλάτ. 6 εκ. Διακρίνεται αρχή διαχώρων και θεμάτων από τον διάτρητο διάκοσμο.

ΑΡ.: 54

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 27,5 × 24 × 8 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα M547 φέρει ίχνη κόλλας από συγκόλληση στην άνω επιφάνεια. Η ταινία έχει πλάτ. 10,5 εκ. και ύψ. κυματίου 6 εκ. Το ορθογώνιο διάχωρο έχει μήκ. 15,5 εκ. Το τμήμα M547 φέρει γράμμα με μολύβι για ταίριασμα θραυσμάτων.

ΑΡ.: 55

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου, όπως τα M708, Λ350, και Λ362, από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 27,5 × 15,5 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Η κάτω επιφάνεια του τμήματος M778 είναι λειασμένη αδρά με φαγάνα. Η ταινία έχει πλάτ. 11,5 εκ., ενώ το σωζόμενο ύψ. του κοίλου κυματίου είναι 3,5 εκ. Υπάρχουν γράμματα με μολύβι και χυμένη κόλλα για συγκόλληση.

ΑΡ.: 56

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πλαισίων θωρακίων από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: M568: 17,5 × 21,5 × 7,5 εκ., M575: 11 × 24 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στο αριστερό άκρο του M568, υπάρχει κατά μήκος βάθυνση πλάτ. 3 - 12 εκ. που απολήγει σε ορθογώνια βάθυνση 2,5 × 2,5 × 3 εκ. Κάτω φέρει κατά μήκος εξόγκωμα 13 × 3,5 × 2-2,5 εκ. για πάκτωση. Διακρίνεται επίσης, κυκλική τομή από σύγχρονο τρυπάνι για συγκόλληση. Το M575 είναι τμήμα από θωράκιο με διάτρητο διάκοσμο. Η ταινία έχει μήκ. 16,5 εκ., ενώ το σωζόμενο ύψ. του κοίλου κυματίου 2 εκ. Κάτω φέρει κατά μήκος εξόγκωμα 8,5 × 4 × 2,5 εκ. για πάκτωση.

ΑΡ.: 57

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 2 - σε ιδιαίτερη συσκευασία).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 22 × 18 × 6,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα θωρακίου με ίχνη αριθμού Λ300 (ή Λ700) με χαρακτηριστικά όμοια όπως των M778, M708, Λ350, Λ362. Κάτω η επιφάνεια είναι λειασμένη με λεπτή φαγάνα. Η ταινία έχει πλάτ. 11 εκ., ενώ το σωζόμενο ύψ. του κοίλου κυματίου είναι 2,5 εκ. Το θραύσμα αποτελεί τμήμα του άνω πλαισίου θωρακίου με φολιδωτό διάκοσμο. Παντού υπάρχουν ίχνη ιζημάτων.

ΑΡ.: 58

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: δύο τμήματα πλαισίων: το Λ339 αποτελεί γωνία πλαισίου θωρακίου (ίσως με φολιδωτό διάκοσμο) από λευκόφαιο χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο. Το Λ388 αποτελεί γωνία πλαισίου θωρακίου ή πλαισίου θύρας από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Λ339: 21,8 × 11,7 × 7 εκ., Λ388: 16,2 × 13,4 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το Λ339 είναι λειασμένο στην πρόσθια και την οπίσθια όψη, ενώ οι υπόλοιπες επιφάνειες είναι αδρά κατεργασμένες. Στην πρόσθια επιφάνεια υπάρχει κατά μήκος βάθυνση σωζόμενου μήκ. 10,3 εκ. που απολήγει σε ορθογώνια βάθυνση 2,2 × 2 × 1,5 εκ. Το Λ388 είναι τριγωνικής τομής και λειασμένο στις δύο συνεχόμενες επιφάνειες, ενώ οι υπόλοιπες είναι αδρά κατεργασμένες με χοντρό και λεπτό βελόνι. Το θραύσμα φέρει ίχνη από βρύα (ίσως επιφανειακό εύρημα).

ΑΡ.: 59

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 16).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 16 × 18 × 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το Λ311 είναι τμήμα θωρακίου με ταινία πλάτ. 10,7 εκ. και σωζόμενου ύψ. κοίλου κυματίου 3,7 εκ.

ΑΡ.: 60

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 3).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου με διάτρητο διάκοσμο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 36,5 × 23,5 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στο τμήμα M66 διακρίνονται λείψανα ορθογώνιου (μήκ. 10 εκ.) και κυκλικού διάτρητου μεταλλίου (διαμ. 10 εκ.). Διακρίνονται επίσης ίχνη γραμμάτων και αριθμών με μολύβι, καθώς και χυμένο μαύρο υλικό συγκόλλησης. Η ταινία έχει πλάτ. 14,5 εκ. και το ύψ. του κοίλου κυματίου είναι 4 εκ.

ΑΡ.: 61

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 3).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 17,5 × 19,5 × 7,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το M631 φέρει ίχνη γραμμάτων με μολύβι. Η ταινία έχει πλάτ. 10,7 εκ., ενώ το ύψ. του κοίλου κυματίου είναι 6-6,3 εκ.

ΑΡ.: 62

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 3).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 27,5 × 18,7 × 5,5-6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στο τμήμα M116 δεξιά και κατά μήκος υπάρχει βάθυνση 10 εκ. Η ταινία έχει πλάτ. 11-11,5 εκ., ενώ το σωζόμενο ύψ. του κυματίου είναι 4 εκ.

ΑΡ.: 63

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 4).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 23 × 16 × 7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα πλαισίου θωρακίου M4 μάλλον με φολιδωτό διάκοσμο. Δεξιά κατά μήκος βάθυνση μήκ. 9 εκ. Η ταινία έχει πλάτ. 13,2 εκ. Διακρίνεται αρχή διακόσμου. Έχει γίνει αδρή κατεργασία με φαγάνα.

ΑΡ.: 64

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 4).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 20,5 × 16 × 5,7 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου M501. Η ταινία έχει πλάτ. 8,5 εκ. Το ύψ. του κοίλου κυματίου είναι 4,5 εκ.

ΑΡ.: 65

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 4).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 24 × 24 × 6,3 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα πλαισίου θωρακίου M221 με διάτρητο διάκοσμο. Η ταινία έχει πλάτ. 12,3 εκ., ενώ το ύψ. του κοίλου κυματίου υπολογίζεται στα 5-6 εκ. Κυκλικό μέταλλο με φυτικό διάκοσμο και συνεχόμενο ορθογώνιο διάχωρο (μήκ. 15 εκ.) πιθανόν με φυτικό διάκοσμο.

ΑΡ.: 66

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 4).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 36 × 22 × 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα πλαισίου διάτρητου θωρακίου M793. Στην πρόσθια όψη η ταινία έχει πλάτ. 10,5 εκ. και ύψ. κοίλου κυματίου 6 εκ. Στην οπίσθια όψη η ταινία έχει πλάτ. 8,8 εκ. και ύψ. κοίλου κυματίου 5,3 εκ. Σώζονται επάνω λείψανα από τα πλαίσια κυκλικών μεταλλίων και φυτικού διακόσμου.

ΑΡ.: 67

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 4).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: συν. διαστ. 57 × 22,7 × 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τρία τμήματα πλαισίου διάτρητου θωρακίου M241+M261+M129. Στην πρόσθια πλευρά η ταινία έχει πλάτ. 12,5 εκ. και ύψ. κοίλου κυματίου 6 εκ. Στην πίσω πλευρά η ταινία έχει πλάτ. 15,5 εκ. και ύψ. κοίλου κυματίου 5 εκ.

ΑΡ.: 68

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 5).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πλαισίου διάτρητου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: συν. μήκ. 36 εκ., ύψ. 19,5 εκ., πλαίσιο 7 εκ., ταινία 2,5 εκ., ύψ. θωρακίου 7,2 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τα θραύσματα M563+M753 είναι συνανήκοντα και συγκολλημένα τμήματα πλαισίου θωρακίου με διάτρητο διάκοσμο. Στην πρόσθια και στην οπίσθια πλευρά η ταινία έχει πλάτ. 8 εκ. και το ύψ. του κοίλου κυματίου υπολογίζεται στα 6,5 εκ. Διακρίνονται ίχνη φυτικού διακόσμου και ίχνη πλαισίων, ορθογώνιου και κυκλικού.

ΑΡ.: 69

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Κλούβα 5).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου θωρακίου από λευκό μάρμαρο M598+M632.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: συν. ύψ. 19,5 εκ., μήκ. 29,6 εκ., ύψ. θωρακίου 6,5 εκ., πλαίσιο 10 εκ., ταινία 2 εκ., πάχ. 7,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τα δύο τμήματα συγκολλούνται. Το τμήμα M632 έχει ύψ. 21 εκ., κάτω πλαίσιο 10,5 εκ., ταινία 2,5 εκ., πάχ. κάτω πλαισίου 7,5 εκ. και του θωρακίου 3 εκ. Το τμήμα M598 έχει ύψ. 19,5 εκ., πάχ. 7,5 εκ., πάχ. θωρακίου 3 εκ., πλαίσιο 10,5 εκ. κάτω και 2 εκ. άνω.

ΑΡ.: 70

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Κλούβα 5).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πλαισίου διάτρητου θωρακίου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Δύο συνανήκοντα και συγκολλώμενα τμήματα M563+M753. Πρόσθια και οπίσθια πλευρά: ταινία πλάτ. 8 εκ., ύψ. κοιλόκυρτου κυματίου 6,5 εκ. Ίχνη φυτικού διακόσμου, πλαισίων ορθογώνιων και κυκλικών.

ΑΡ.: 71

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πλαισίων διαχώρων από διάτρητα θωράκια.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: M109+Λ341 τμήματα πλαισίων διάτρητων θωρακίων από λευκό μάρμαρο. Λ341 σωζ. μήκ. 13 × 10 εκ., πάχ. 3,6 εκ. M109 σωζ. μήκ. 13,5 εκ., ύψ. 7,8 εκ., πάχ. 5,4 εκ.

ΑΡ.: 72

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Θέση 3 - κασάκι αρ. 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα διάτρητων θωρακίων με φολιδωτό διάκοσμο από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα θωρακίου τα οποία έχουν συγκολληθεί. Δύο σύνολα από φολιδωτό διάκοσμο και ένα μικρό τμήμα φολίδας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Το 1ο σύνολο αποτελείται από τα M830+M834+M 827+M624 (3). Το 2ο σύνολο αποτελείται από τα M829+M799 (α,β). Το μικρό τμήμα είναι το M836.

ΑΡ.: 73

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Θέση 3 - κασάκι αρ. 2).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα διάτρητου θωρακίου με φολιδωτό διάκοσμο από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα θωρακίου τα οποία έχουν συγκολληθεί. Δύο σύνολα από φολιδωτό διάκοσμο και δύο μικρά τμήματα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Το 1ο σύνολο αποτελείται από τα M873+M828+M838+χ.α Το 2ο σύνολο αποτελείται από τα M800+M835+M826+M798+M861. Το 1ο μικρό τμήμα είναι το M832. Το 2ο μικρό τμήμα είναι το M796.

ΑΡ.: 74

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 3 - πακέτο 29).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα πλαισίου και σειρά φολιδων θωρακίου από λευκόφαιο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 74,5 × 30,4 × 6 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τα τμήματα M795α+M795β+M842+M833+M797+M835 έχουν συγκολληθεί και αποτελούν μέρος θωρακίου με φολιδωτό διάτρητο διάκοσμο. Στη γωνία η φολίδα συνέχεται με το πλαίσιο. Διαστ. παρυφή 3,5 εκ., κάτω πλαίσιο 11,5 εκ., πλάγιο πλαίσιο 5 εκ.

Στη γωνία που δεν έχει διατηρηθεί το μέγεθος το κοσμήματος είναι 7 × 7 εκ. Το φολιδωτό θέμα έχει μήκος 14 εκ. και η διάτρηση υπολογίζεται στα 7 εκ.

ΑΡ.: 75

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 3 - πακέτο 29β).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα φολιδωτού θωρακίου από λευκόφαιο χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Αποτελείται από οκτώ τμήματα:

Λ317+Λ316+Λ397+M528+M796α+M796δ+M796β+M796γ. Η άνω επιφάνεια του θωρακίου φέρει κατά μήκος βάθυνση για τοποθέτηση επίστευσης ως 14,5 εκ. από την άκρη και ορθογώνια βάθυνση στο τέλος 2 × 2 εκ. Διακρίνονται ιζηματογενείς επικαθήσεις στην επιφάνεια του θωρακίου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Όλα τα θωράκια φαίνεται να είναι από το ίδιο υλικό, το ίδιο λευκόφαιο χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο (εκτός ίσως από τον τοιχοβάτη M591 από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο). Ίδιος αδρός τρόπος λείανσης και εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1984, 130, πίν. 108α.

ΑΡ.: 76

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήματα φολιδωτού διακόσμου διάτρητων θωρακίων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Υπάρχουν φολίδες πάχους 3,8 εκ. και φολίδες πάχους 2,7-3 εκ. Πιθανόν θραύσματα δύο ή περισσότερων θωρακίων:

M480, M535, M453, M845, M481, M477, M478+M402, M454, M457, M452, M456, M458+M122, M552, Λ322+M438, M479, M526, M879, M500, M476, M440, M763 (πλαίσιο), χ.α., M862, M451, M551, M475, M492, M447, M837.

ΑΡ.: 77

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (κασάκι Σ).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα φολιδωτού διακόσμου διάτρητων θωρακίων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Φολίδες από χονδρόκοκκο μάρμαρο, κάποιες από τις οποίες έχουν συγκολληθεί. M829+M799B+M799A, M827+M834+M830+M624, M796+M832, M861+M798+M826+M835+M800, M873+M838+M828, M836, χ.α.

ΑΡ.: 78

ΘΕΣΗ: (μη εντοπισμένη ακόμη)

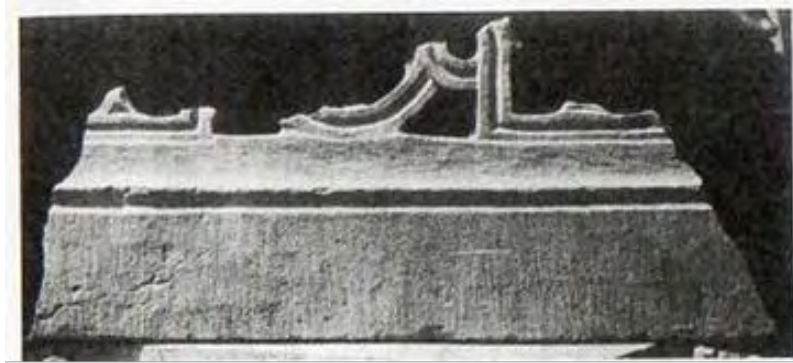
ΕΙΔΟΣ: τμήμα διάτρητου θωρακίου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα διάτρητου θωρακίου με γεωμετρικό και φυτικό διάκοσμο. Στο σωζόμενο τμήμα διακρίνεται εναλλαγή ανακομβούμενων ορθογώνιων πλαισίων και κυκλικών μεταλλίων (μεγάλων και μικρών).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Προέρχεται πιθανόν από το φράγμα του πρεσβυτερίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1979, 126, πίν. 89α.

ΑΡ.: 79

ΘΕΣΗ: (μη εντοπισμένη ακόμη)

ΕΙΔΟΣ: τμήματα διάτρητου θωρακίου.

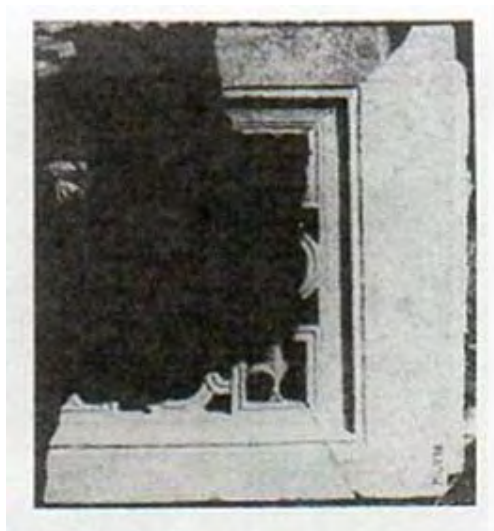
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 1,44 x 85 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα του θωρακίου M078 (;) από το φράγμα του πρεσβυτερίου συγκολλήθηκε από θραύσματα. Ο διάτρητος διάκοσμος περιλαμβάνει ανακομβούμενα ορθογώνια και κυκλικά διάχωρα εναλλάξ που περικλείουν ανθέμια (σώζεται μόνο ένα τρίφυλλο).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Το θωράκιο μάλλον προέρχεται από το φράγμα του πρεσβυτερίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1983, 86, πίν. 87γ.

ΑΡ.: 80

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήμα διάτρητου θωρακίου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μέγ. σωζ. διάστ. 34,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα του διάτρητου θωρακίου συγκολλάται από τα M863+M474+M465+M523. Ο διάκοσμος περιλαμβάνει ανακομβούμενα ορθογώνια και κυκλικά μετάρια που περικλείουν ανθέμια. Σώζεται ένα τρίφυλλο και ένα τετράλοβο άνθος με πέταλα σταυροειδώς διατεταγμένα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1982, 94 και σημ. 2, πίν. 69α. Βοκοτόπουλος 1983, 86, πίν. 87δ.

ΑΡ.: 81

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: θραύσματα από διάτρητο θωράκιο με θέμα σταυρό στο κέντρο και κύκλους που περιέχουν τετράφυλλα ανθέμια.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Ανθέμια: M516+M517, M514, M779, M877, M752, M792, M777, M772, M791, M853, M646, M749, M878, M518, M412, M804, M762, M411, M173, M769, M748, M530.

Λοιπά θραύσματα: M755, M633, M439, M874, M758, M558, M557, M53α, M818, M536, χ.α, M538, M750, M747, M840, M532, M531, M875, M122, M768, M599, M775, M761, M757, M555, M649, M794, M817.

ΑΡ.: 82

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: τμήματα πλαισίων διάτρητων θωρακίων με διακόσμηση τεμνόμενων ρόμβων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι. μ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: M483 διαστ. 22 × 17,5 × 3,1 εκ. M126 διαστ. 17 × 10 × 3 εκ. M505 διαστ. 16,7 × 20 × 3 εκ. M482 διαστ. 16 × 18,5 × 3 εκ.

ΑΡ.: 83

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: θραύσματα διάτρητου θωρακίου με διακόσμηση τεμνόμενων ρόμβων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Από το 1ο θωράκιο: M471, M712β, M490, M468+Λ378, M735+χ.α., Λ382, M1, M872, M499, M550, M168, M473+M469+M470+M162, M489, M455, M467, M472, M503, M491.

Πίσω επιφάνεια, επίπεδη. Πρόσθια επιφάνεια, με αποστρογγυλεμένες γωνίες, πάχ. 3,3-3,5 εκ.

ΑΡ.: 84

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: θραύσματα διάτρητου θωρακίου με διακόσμηση τεμνόμενων ρόμβων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Από το 2ο θωράκιο: M164+M156, M574, M843, M101, M594, M660, M11, M304, M204, M559, M522, M525, M766. Πίσω επιφάνεια, επίπεδη, και οι τέσσερις πλευρές είναι πολύ στρογγυλεμένες, πάχ. 4,2 εκ.

ΑΡ.: 85

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: θραύσματα διάτρητου θωρακίου με διακόσμηση τεμνόμενων ρόμβων.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: M250+M178, M504+M549+M556+M170, M521+M103, M639.

ΑΡ.: 86

ΘΕΣΗ: στο πρεσβυτέριο του ναού.

ΕΙΔΟΣ: επιστύλιο (;) από το φράγμα του πρεσβυτερίου ή από τον τάφο του επισκόπου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: πλάτ. άνω πλευράς 29 εκ., πλάτ. κάτω πλευράς 13,5 εκ. ύψ. 13 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Η επίστεψη διαθέτει κοιλόκυρτο κυμάτιο και στις δύο πλευρές της. Στη μία πλευρά, πιθανώς την εξωτερική, ανάγλυφος σταυρός του οποίου οι κεραίες πλατύνονται στα άκρα, καταλάμβανε το μέσον του μήκους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1982, 94, πίν. 69β.

ΑΡ.: 87

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 1).

ΕΙΔΟΣ: βάση κιονίσκου από λευκό λεπτόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τρία τμήματα συγκολλημένα Λ87+Μ628+χ.α. που δημιουργούν πλίνθο, βάση και τμήμα κορμού κιονίσκου. Η πλίνθος έχει διαστάσεις 12,7 × 12,7 εκ. και ύψ. 4 εκ. Η διάμετρος του κιονίσκου είναι 10 εκ. και το συν. ύψος 17,5 εκ. Ο τροχίλος 2 εκ., η σκοτία 3,2 εκ. και το ραβδί 2 εκ. Η κάτω επιφάνεια της πλίνθου είναι αδρά κατεργασμένη με φαγάνα, ώστε να δημιουργείται ψαροκόκαλο.

ΑΡ.: 88

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 1 - κλούβα 11).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα κορμών κιονίσκων από το φράγμα του πρεσβυτερίου ή από τον τάφο του επισκόπου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το M671 είναι από λευκόφαιο χονδρόκοκκο μάρμαρο με ύψ. 22,5 εκ., άνω διάμ. 9,1 εκ., κάτω διάμ. 9,4 εκ. Το M891 είναι από λευκό λεπτόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο με ύψ. 16,3 εκ., διάμ. 9,3 εκ. Το M561 είναι από λευκόφαιο χονδρόκοκκο μάρμαρο με ύψ. 16,3 εκ. άνω διάμ. 8,7 εκ., κάτω διάμ. 9 εκ. Το M151 είναι από λευκόφαιο χονδρόκοκκο μάρμαρο με ύψ. 11,5 εκ., άνω διάμ. 8,1 εκ., κάτω διάμ. 8,4 εκ. Το M731 είναι από λευκόφαιο χονδρόκοκκο μάρμαρο με ύψ. 16,3 εκ. και διάμ. 9 εκ. Το Λ605 (ή Λ603 ή Λ608) είναι από λευκόφαιο χονδρόκοκκο μάρμαρο με ύψ. 17,4 εκ., άνω διαμ. 9 εκ., κάτω διάμ. 9,6 εκ. Το M645 είναι από λευκόφαιο χονδρόκοκκο μάρμαρο με ύψ. 17 εκ., άνω διάμ. 9 εκ., κάτω διάμ. 9,4 εκ.

ΑΡ.: 89

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Κλούβα 5).

ΕΙΔΟΣ: κιονίσκος ή κιονόκρανο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: κάτω διαμ. 9,2 εκ., ύψ. 14-13,1 εκ., πάνω διάμ. 11-11,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Το τμήμα M262 είναι αποκεκρουμένο από όλες τις πλευρές. Κατεργασία με χοντρό βελόνι.

ΑΡ.: 90

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου.

ΕΙΔΟΣ: Κιονίσκος Μ4 με συμφυές κιονόκρανο και άβακα από φαιόλευκο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: συν. ύψ. 17,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Ο άβακας έχει διαστάσεις 3 × 9 × 9,5 εκ. και φέρει περιταίνεια. Το κιονόκρανο έχει διαστάσεις 6,5 εκ. Τέσσερα όρθια τρίφυλλα καταλαμβάνουν τις γωνίες κι ανάμεσά τους, στο κέντρο της κάθε όψης, όρθιο φύλλο που μοιάζει με ιωνικό ωό. Ο κιονίσκος έχει ύψ. 8 εκ., άνω απόφυση ύψ. 0,7 εκ. και διάμ. 6,7 εκ. Το κιονόκρανο και ο κιονίσκος είναι λειασμένα με λεπτά εργαλεία, ενώ ο άβακας με φαγάνα.

ΑΡ.: 91

ΘΕΣΗ: Στο ιερό του ναού.

ΕΙΔΟΣ: βάση αγίας τράπεζας.

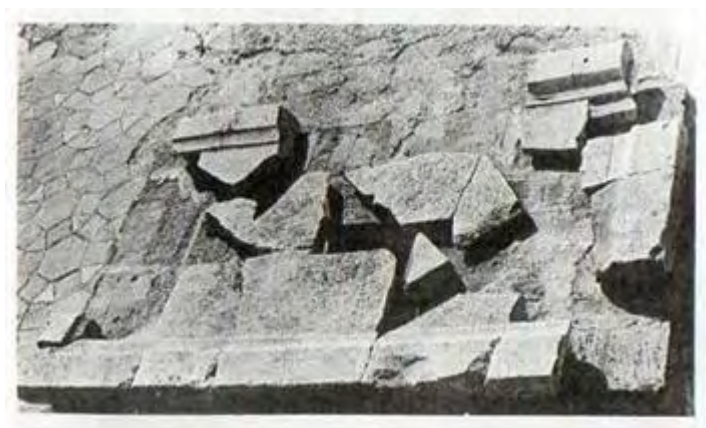
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 1,07 × 1,73 μ., ύψ. 0,06 μ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα συγκολλώμενα που σχηματίζουν την πλάκα της βάσης της αγίας τράπεζας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Πολλά τμήματα της βάσης είναι σπασμένα (και ενδεχομένως σήμερα χαμένα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1979, 121. Βοκοτόπουλος 1984, 130, πίν. 107β.

ΑΡ.: 92

ΘΕΣΗ: Στο βόρειο κλίτος της βασιλικής.

ΕΙΔΟΣ: ταφικό μνημείο επισκόπου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: Δυτική όψη: θωράκιο 92 × 97 εκ., άνω πλαίσιο 9 εκ., κάτω 2 εκ., αριστερό πλαίσιο 4,5 εκ., δεξί πλαίσιο 13 εκ., ύψ. λατινικού σταυρού 55 × 45 εκ., πάχ. 6 εκ.

Ανατολική όψη: θωράκιο 100 × 90 εκ., άνω πλαίσιο 9,8 εκ./2 εκ./4 εκ., αριστερό πλαίσιο 12 εκ./2 εκ./4 εκ., κάτω πλαίσιο 8,5 εκ./2 εκ./4,5 εκ., δεξί πλαίσιο 12 εκ./2 εκ./4 εκ., ύψ. λατινικού σταυρού 53 × 46 εκ., πάχ. 5-5,5 εκ.

Νότια όψη: Α θωράκιο (μικρό) 106,5 εκ. × 88 εκ., άνω πλαίσιο 9,7 εκ./2 εκ./4 εκ., αριστερό πλαίσιο 13 εκ./2 εκ./4,5 εκ., κάτω πλαίσιο 10 εκ./2 εκ./4 εκ., δεξί πλαίσιο 13 εκ./2 εκ./4 εκ., ύψ. λατινικού σταυρού 53 × 44 εκ., πάχ. 8 εκ. Νότια όψη: Β θωράκιο (μεγάλο) 148 εκ. × 92 εκ., άνω πλαίσιο 11,5 εκ./2 εκ./4,5 εκ., αριστερό πλαίσιο 9,5 εκ./2 εκ./5 εκ., κάτω πλαίσιο 9,5 εκ./2 εκ./5 εκ., δεξί πλαίσιο 10,5 εκ./2 εκ./4,5 εκ., ύψ. ανατολικού λατινικού σταυρού 43,5 × 38 εκ., πάχ. 8 εκ. [Φέρει αριθ. Μ587]

Σώζεται πεσσίσκος με συμφυή βάση κιονίσκου, ενώ υπάρχουν και θραύσματα τριών πεσσίσκων που έχουν ανασυσταθεί. Συν. ύψ. 107 εκ., ύψ. πεσσίσκου 92 εκ., πλίνθος βάσης 4 εκ., συν. ύψ. βάσης 9,5 εκ. Θέμα πεσσίσκων: ομόλογα πλαίσια, στο κέντρο διακρίνεται έξεργη διεδρη επιφάνεια που στην ακμή της έχει ταινία που διχαλώνεται πάνω και κάτω. Πλαίσιο πεσσίσκου 4-2 εκ., και 2-3,2 εκ. Πόδιον-στυλοβάτης: ανακατεργασμένα αρχαία μέλη, ενδεχομένως από κατώφλια. Λίθος: ασβεστόλιθος. Βάση ύψ. 30 εκ., κοιλόκυρτο κυμάτιο (με τροχίλο και σκοτία) και στην κορυφή υπάρχει διβαθμιδωτή επιφάνεια.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: β' μισό 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Ο τάφος αποτελείται από πέντε πεσσίσκους στους οποίους στερεώνονται τέσσερα θωράκια. Πεσσίσκοι και θωράκια βαίνουν πάνω σε στυλοβάτη που κοσμείται με κοιλόκυρτο κυμάτιο προς τις εξωτερικές όψεις. Οι δύο πεσσίσκοι ακουμπούν στην εσωτερική παρειά του βόρειου μακρού τοίχου· οι υπόλοιποι τρεις διατάσσονται στην νότια πλευρά του τάφου. Τρία θωράκια περίπου ίδιων διαστάσεων (περ. 100 × 90 εκ.) κοσμούνται με λατινικό σταυρό με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών και περιθέονται από πλαίσια. Το ανατολικό τμήμα της νότιας όψης του τάφου καταλαμβάνει δίδυμο θωράκιο μεγαλύτερων διαστάσεων, το οποίο κοσμείται με δυο μικρούς λατινικούς σταυρούς με πεπλατυσμένα άκρα κεραιών και περιθέεται από όμοια πλαίσια. Οι πεσσίσκοι στην άνω επιφάνειά τους φέρουν συμφυείς βάσεις κιονίσκων· οι κιονίσκοι θα στέφονταν με κιονόκρανα μικρών διαστάσεων και θα στήριζαν οριζόντιο επιστύλιο που θα καλυπτόταν ενδεχομένως με ξύλινη στέγη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1972, 109-113. Βοκοτόπουλος 1980, 35, πίν. 44β. Βοκοτόπουλος 1982, 91-94.

ΑΡ.: 93

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Αίθ. 4 - πακέτο 30).

ΕΙΔΟΣ: τμήμα επιτύμβιας επιγραφής από υπόλευκο μάρμαρο.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: 71 × 84 εκ., πάχ. 0,07 μ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: β' μισό 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Στο πάνω μέρος της λίθινης επιγραφής διακρίνεται μικρός εγχάρακτος λατινικός σταυρός. Ακολουθεί κείμενο σε οκτώ στίχους. Μετά το κείμενο ακολουθεί μεγάλος εγχάρακτος (;) λατινικός σταυρός.

...την τες άφροσύ-

...υριδισ ή τὲ πόθους

... ἄπιστα κλέει δὴ π[--

4 ...δος στε ἄπαντα [--

...νη πολυήρατον ἄν[δρα

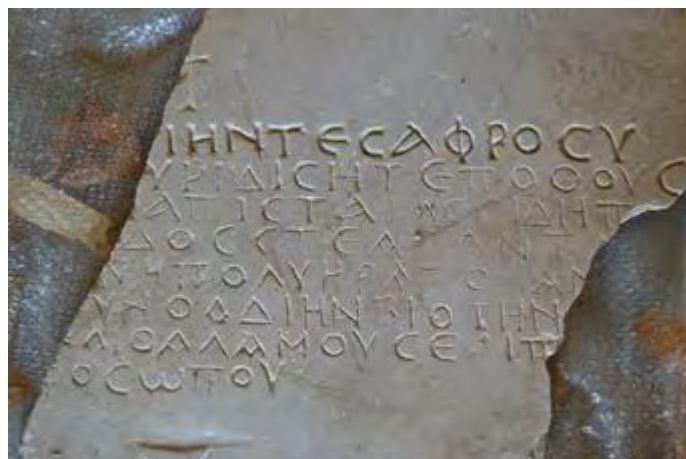
...υνηρα δὲ ἦν βιοτήν [--

...καὶ θαλάμους ἐλιπ...

8 ...φοσωπου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε στο άνοιγμα της βόρειας θύρας του νάρθηκα. Ο καθ. Γεώργιος Βελένης, στην αποκατάσταση του ταφικού μνημείου, τοποθέτησε την επιγραφή στο εσωτερικό του τάφου βόρειου κλίτους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1972, 112-113, πίν. 90β. Βοκοτόπουλος 1983, 85, εικ.4.

ΑΡ.: 94

ΘΕΣΗ: κατά χώραν.

ΕΙΔΟΣ: τμήματα μαρμάρινης σαρκοφάγου.

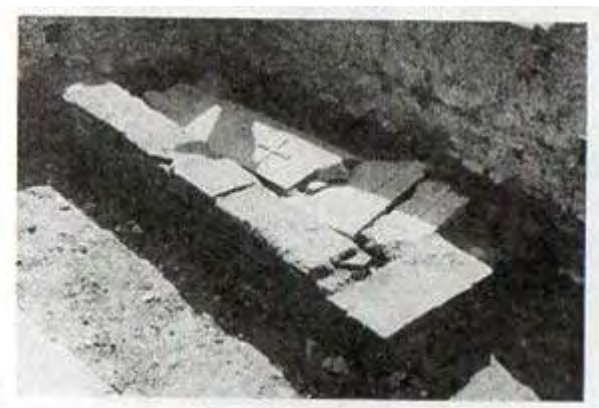
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: μήκ. 205 εκ., πλ. 60 εκ., εσωτερικό βάθ. 35 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: β' τρίτο 6^{ου} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήμα μαρμάρινης σαρκοφάγου που έφερε σαμαρωτό κάλυμμα διαστάσεων 1,40 × 0,60 × 0,06 εκ. Η καλυπτήρια πλάκα φέρει ανάγλυφο σταυρό σε κάθε πλευρά και απολήγει σε ακρωτήρια. Μέρος της καλυπτήριας πλάκας λείπει.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η σαρκοφάγος τοποθετήθηκε σε β' χρήση μέσα στον τάφο Β.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1980, 34-36, πίν. 44β.

ΑΡ.: 95

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Θέση 3 - κασάκι αρ. 1).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα μαρμάρινης λεκάνης, ίδια με αυτά από το κασάκι αρ. 1, και ένα τμήμα από φιάλη χ.α. Λευκό χονδρόκοκκο κρυσταλλικό μάρμαρο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τα τμήματα Μ661 και Μ661α είναι συγκολλημένα και διαθέτουν πλάτ. χείλους 6,5 εκ., εξωτερική ταινία 2 εκ. και σωζόμενο ύψ. περίπου 13 εκ. Το τμήμα Μ663 έχει σωζ. ύψ. περ. 18 εκ. Το τμήμα Μ662 έχει σωζ. ύψ. περ. 10 εκ. και μάλλον προέρχεται από τμήμα κοντά στον πυθμένα. Το τμήμα Μ648 έχει σωζ. ύψ. περ. 8 εκ. και τοιχώματα πάχ. 3,5 εκ (άνω), 2,5 εκ. (κάτω) και ίσως ανήκει στον επίπεδο πυθμένα.

Το τμήμα χ.α μάλλον είναι από χείλος και καμπύλο σώμα φιάλης ή λεκάνης, πλάτ. χείλους 6,5 εκ., εξωτερική ταινία 2 εκ., σωζ. ύψ. περ. 16,5 εκ. Τα τοιχώματα μειώνονται προς τον πυθμένα. Κοντά στο χείλος φτάνουν τα 6 εκ., κάτω φτάνουν τα 3 εκ. Η λείανση εσωτερικά είναι πολύ καλή, ενώ εξωτερικά αδρή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε έξωθεν του ναού, στο δυτικό άκρο της βόρειας πλευράς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1972, 112.

ΑΡ.: 96

ΘΕΣΗ: Αποθήκη Κάστρου Αντιρρίου (Ντέξιον 2 - κλούβα 15 - κασάκι Ψ).

ΕΙΔΟΣ: τμήματα λεκάνης.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ: εσωτερική διαμ. 61 εκ., ύψ. 15,5 εκ., χεῖλος 6,5 εκ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 6^{ος} αι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: Τμήματα λεκάνης M638, M142, Λ611, M155, όπως στο κασάκι (I), θέση 3.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Βρέθηκε έξωθεν του ναού, στο δυτικό άκρο της βόρειας πλευράς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βοκοτόπουλος 1972, 112.

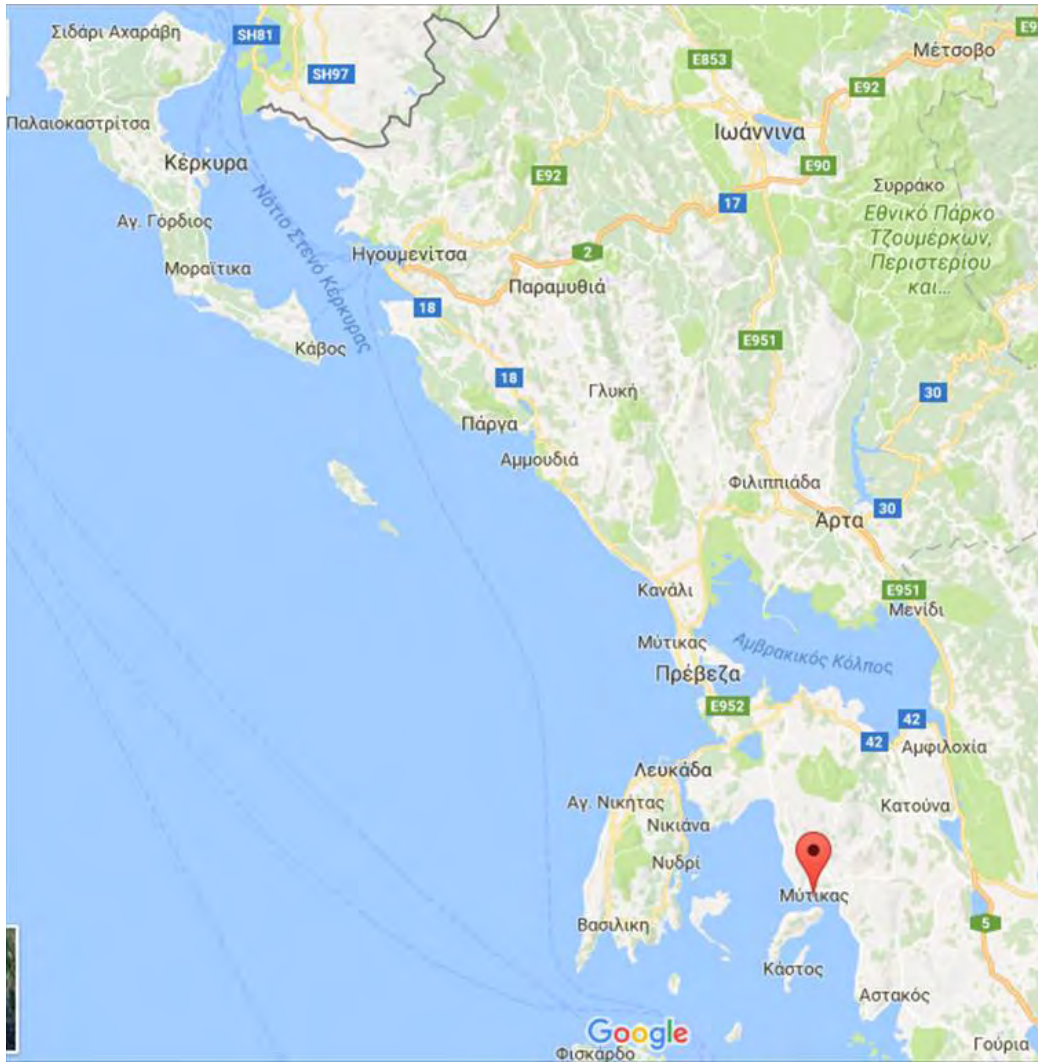

Λεζάντες εικόνων και προέλευση φωτογραφιών

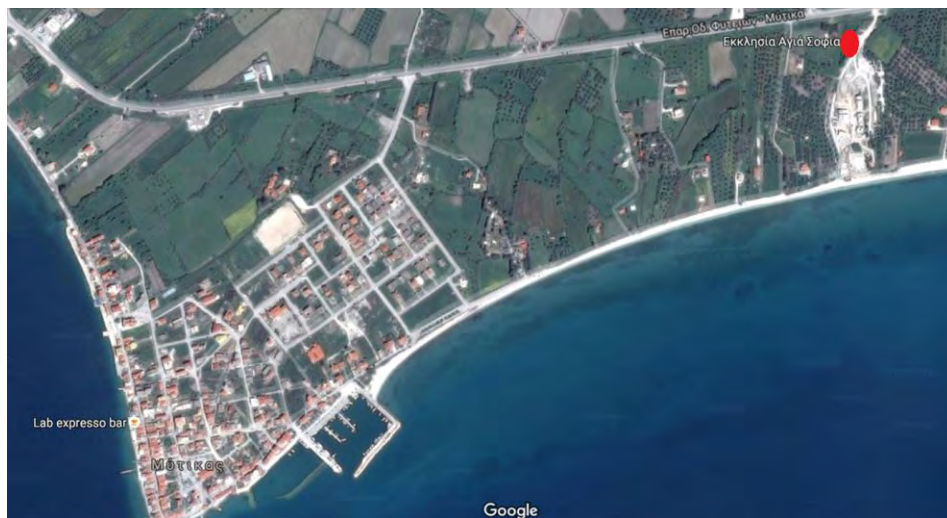
- Εικ. 1, α-β. Περιοχή Μύτικα (πηγή: <https://www.google.gr/maps/place/>)
- Εικ. 2. Επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου (πηγή: Bowden 2003, 8)
- Εικ. 3, α-β. Αγία Σοφία Μύτικα, πριν και μετά τον μερικό καθαρισμό (πηγή: Ι. Βαραλής)
- Εικ. 4. Κάτοψη βασιλικής Αγίας Σοφίας Μύτικα (πηγή: Βοκοτόπουλος 1981, 80)
- Εικ. 5. Μαρμάρινη βάση κίονα. Βασιλική Νέας Πέλλας (πηγή: Παπαοικονόμου 2016-2017, αρ. 126)
- Εικ. 6, α-γ. Μαρμαρίνες βάσεις κίωνων. Βασιλική Δ Νικόπολης (πηγή: Ορλάνδος 1959, εικ. 3, εικ. 5Ε. Ορλάνδος 1961, πιν. 59, β)
- Εικ. 7. Μαρμάρινη βάση κίονα. Βασιλική Β Νικόπολης (πηγή: Παπαδοπούλου 2007, εικ. 25)
- Εικ. 8, α-β. Επιθήματα κιονοκράνων T2445 και T2454. Βασιλική Α, Αμόριο (πηγή: Karagiorgou 2015, fig. 5b, fig. 7b)
- Εικ. 9. Κορινθιακό κιονόκρανο. Ναός Άγιος Απολινάριος Νέος, Ραβέννα (πηγή: Karagiorgou 2015, fig. 11a)
- Εικ. 10. Μαρμάρινος αμφικιονίσκος παραθύρου. Κέφαλος Αμβρακικού (πηγή: Μπάρλα 1967, πίν. 21, α)
- Εικ. 11. Μαρμάρινος αμφικιονίσκος παραθύρου. Αργολίδα (πηγή: Αθανασούλης, Βασιλείου 2016, αρ. 21, α)
- Εικ. 12. Μαρμάρινος αμφικιονίσκος παραθύρου. Βασιλική Α Νικόπολης (πηγή: Κεφαλλονίτου, Γερολύμου 2008, 35)
- Εικ. 13. Σαρκοφάγος. Βασιλική Δ Νικόπολης (πηγή: Chalkia 2013, 151-153, εικ. 133)
- Εικ. 14. Θωράκιο με ανάγλυφο σταυρό, αριθ. ευρ. 283α-η. Βασιλική Δ Νικόπολης (πηγή: Παπαδοπούλου 2013, 458-459, αρ. 93. Χαλκιά 2015, 54)
- Εικ. 15. Θωράκιο με ανάγλυφο σταυρό. Βασιλική Δ Νικόπολης (πηγή: Χαλκιά 2007, 660, εικ. 4)
- Εικ. 16. Λίθινο θωράκιο. Βασιλική Β Νικόπολης, αρ. ΑΛ/1130 (πηγή: Παπαδοπούλου 2013, 471-472, αρ. 102)
- Εικ. 17. Λίθινο θωράκιο. Βασιλική Β Νικόπολης, αρ. ΑΛ/1202 (πηγή: Παπαδοπούλου 2013, 472, αρ. 103)
- Εικ. 18. Λίθινο θωράκιο. Βασιλική Β Νικόπολης, αρ. ΑΛ/3473 (πηγή: Παπαδοπούλου 2013, 473, αρ. 104)
- Εικ. 19. Λίθινο αμφίγλυφο θωράκιο. Βασιλική Β Νικόπολης, αρ. ΑΛ/1128 (πηγή: Παπαδοπούλου 2013, 475, αρ. 106)
- Εικ. 20. Θωράκιο. Βασιλική Α Λόγγου, Έδεσσα (πηγή: Μιχαηλίδης 1965, πίν. 593, β)
- Εικ. 21. Θωράκιο. Βασιλική Κεφάλου Αμβρακικού (πηγή: Μπάρλα 1967, 30-31, πίν. 21, β)
- Εικ. 22. Θωράκιο. Βασιλική Α Αμφίπολης (πηγή: Ορλάνδος 1967, 32, εικ. 34)
- Εικ. 23, α-β. Θωράκιο. Βασιλική Γ Αμφίπολης (πηγή: Μποζίνης 2008, 53, 57, αρ. 1,5)
- Εικ. 24. Θωράκιο. Βασιλική Δ Αμφίπολης (πηγή: Μποζίνης 2008, 54, αρ. 2)
- Εικ. 25. Θωράκιο. Τάφος 3, οδός Νικήτα 74, Πάτρα (πηγή: Μποζίνης 2008, 55, αρ. 3)
- Εικ. 26. Θωράκιο. Αρχαιολογική συλλογή Ωρεών, Εύβοια (πηγή: Μποζίνης 2008, 59, αρ. 7)

- Εικ. 27. Θωράκιο. Βασιλική Ελούντας (πηγή: Μποζίνης 2008, 60, αρ. 8)
- Εικ. 28. Θωράκιο. Βασιλική Φιλίππων (πηγή: Ορλάνδος 1960, 49, εικ. 47)
- Εικ. 29. Θωράκιο. Κοιμητηριακή βασιλική Παλαιάς Κορίνθου (πηγή: Ορλάνδος 1962, 133, εικ. 135Δ)
- Εικ. 30. Θωράκιο σε β' χρήση. Κοιμητηριακή βασιλική Δίου (πηγή: Παντερμαλής 1989, 51)
- Εικ. 31. Μαρμάρινη πλάκα. Νότια βασιλική Αλυκής Θάσου (πηγή: Sodini, Kolokotsas 1984, πίν. 34)
- Εικ. 32. Μαρμάρινη πλάκα. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, αρ. Τ 86 (πηγή: Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, 70, αρ. 94)
- Εικ. 33. Επίθημα κιονοκράνου. Βασιλική Μολάων Λακωνίας (πηγή: Ετζέογλου 1974, 252, πίν. 87, α)
- Εικ. 34. Σαρκοφάγος, Βαθύ Ιθάκης (πηγή: Παπαδοπούλου 2013, 506-507, αρ. 130)
- Εικ. 35. Σαρκοφάγοι. Ραβέννα (πηγή: Zucchini, Bussi 1968, αρ. 25, a, 25, b, 32,d. Farioli 1983, 212)
- Εικ. 36. Σαρκοφάγος. Ραβέννα (πηγή: <http://odm.sviluppoaptservizi.com/?pr=ra&all=1>)
- Εικ. 37. Επίκρανο. Μουσείο Κορίνθου (πηγή: Scranton 1957, πίν. 26)
- Εικ. 38. Επίκρανο. Βασιλική Γ Νέας Αγχιάλου (πηγή: Σωτηρίου 1933, 53, εικ. 5.1).
- Εικ. 39. Επίκρανο. Βιβλιοθήκη Αδριανού, Ρωμαϊκή αγορά Αθήνας (πηγή: Déroche 1987, 430, εικ. 9)
- Εικ. 40. Θωράκιο. Ραβέννα, Εθνικό Μουσείο (πηγή: <http://odm.sviluppoaptservizi.com/?pr=ra&all=1>)
- Εικ. 41. Μαρμάρινο θωράκιο. Άργος, Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδα, αρ. ΑΡΓ. 1988/Λ9 (πηγή: Αθανασούλης, Βασιλείου 2016, αρ. 17)
- Εικ. 42. Θραύσματα μαρμαρίνου διάτρητου θωρακίου. Βασιλική Δ Νικόπολης (πηγή: Χαλκιά 2015, 52)
- Εικ. 43. Θωράκιο. Ραβέννα, Εθνικό Μουσείο (πηγή: <http://odm.sviluppoaptservizi.com/?pr=ra&all=1>)
- Εικ. 44. Θωράκιο. Ραβέννα, Άγιος Απολινάριος ο Νέος (πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ravenna_sant%27apollinare_nuovo_int.._tranne_marmorea_04.JPG)
- Εικ. 45. Μαρμάρινος κιονίσκος. Βασιλική στον Κέφαλο Αμβρακικού (πηγή: Μπάρα 1968, 21, πίν. 15, γ)
- Εικ. 46. Μαρμάρινος κιονίσκος. Βασιλική Α Νικόπολης (πηγή: Κεφαλλονίτου, Γερολύμου 2008, 33)
- Εικ. 47. Κιονόκρανο. Βασιλική Σικυώνας (πηγή: Zollt 1994, πίν. 51, b)
- Εικ. 48. Κιονόκρανο. Βασιλική Βραυρώνας (πηγή: Στίκας 1951, 68, εικ. 21)
- Εικ. 49. Πεσσίσκος. Βασιλική Β στην Κω (πηγή: Μηλίτση-Κεχαγιά 2008, πίν. 50, αρ. 203)
- Εικ. 50. Πεσσίσκος. Βασιλική Γ Αμφίπολης (πηγή: Στίκας 1962, πίν. 33, β)
- Εικ. 51. Μαρμάρινο θωράκιο. Άργος, Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας, αρ. ΑΡΓ.1988/Λ8 (πηγή: Αθανασούλης, Βασιλείου 2016, αρ. 16)

- Εικ. 52. Μαρμάρινο θωράκιο. Κόρινθος (πηγή: Στίκας 1961, 131, πίν. 80, δ)
- Εικ. 53. Θωράκιο. Βασιλική Α (Αγίου Δημητρίου), Φθιώτιδες Θήβες (πηγή: Ντίνα 2013, 535, εικ. 26)
- Εικ. 54. Τμήματα από θωράκιο. Βασιλική Κορομηλιάς Κιλκίς (πηγή: Μακροπούλου, Καψούδας 2006, 90, εικ. 4)
- Εικ. 55. Θωράκιο. Μουσείο Θάσου (πηγή: Ορλάνδος 1951, 67, εικ. 6)
- Εικ. 56. Θωράκιο. Βασιλική στις «Τρεις εκκλησιές» Πάρου (πηγή: Ορλάνδος 1960, 251, εικ. 5)
- Εικ. 57. Θωράκιο. Βασιλική Αιγιοσθένων (πηγή: Ορλάνδος 1954, 139, εικ. 12)
- Εικ. 58. Θωράκιο. Βασιλική Γ (Αρχιερέως Πέτρου), Φθιώτιδες Θήβες (πηγή: Λαζαρίδης 1985, 43-46)
- Εικ. 59. Θωράκιο. Βασιλική Δημητριάδας (πηγή: Ντίνα 2004, 14)
- Εικ. 60. Θωράκιο. Αποθήκη εφορείας Πέλλας (πηγή: Παπαοικονόμου 2016-2017, αρ. 152)
- Εικ. 61. Θωράκιο. Ταφικό συγκρότημα Φιλίππων (πηγή: Πέννας 1984, 336, πίν. 265, β)
- Εικ. 62. Θωράκια. Νότια βασιλική Αλυκής Θάσου (πηγή: Sodini, Kolokotsas 1984, πίν. 18, 41-42)
- Εικ. 63. Θωράκιο. Βασιλική Δήλου (πηγή: Orlandos 1936, 75)
- Εικ. 64. Θωράκιο. Βασιλική Δαφνουσίων Λοκρίδος (πηγή: Στουφή-Πουλημένου 1999, 106, εικ. 3, β)

Εικ. 1α

Εικ. 1β

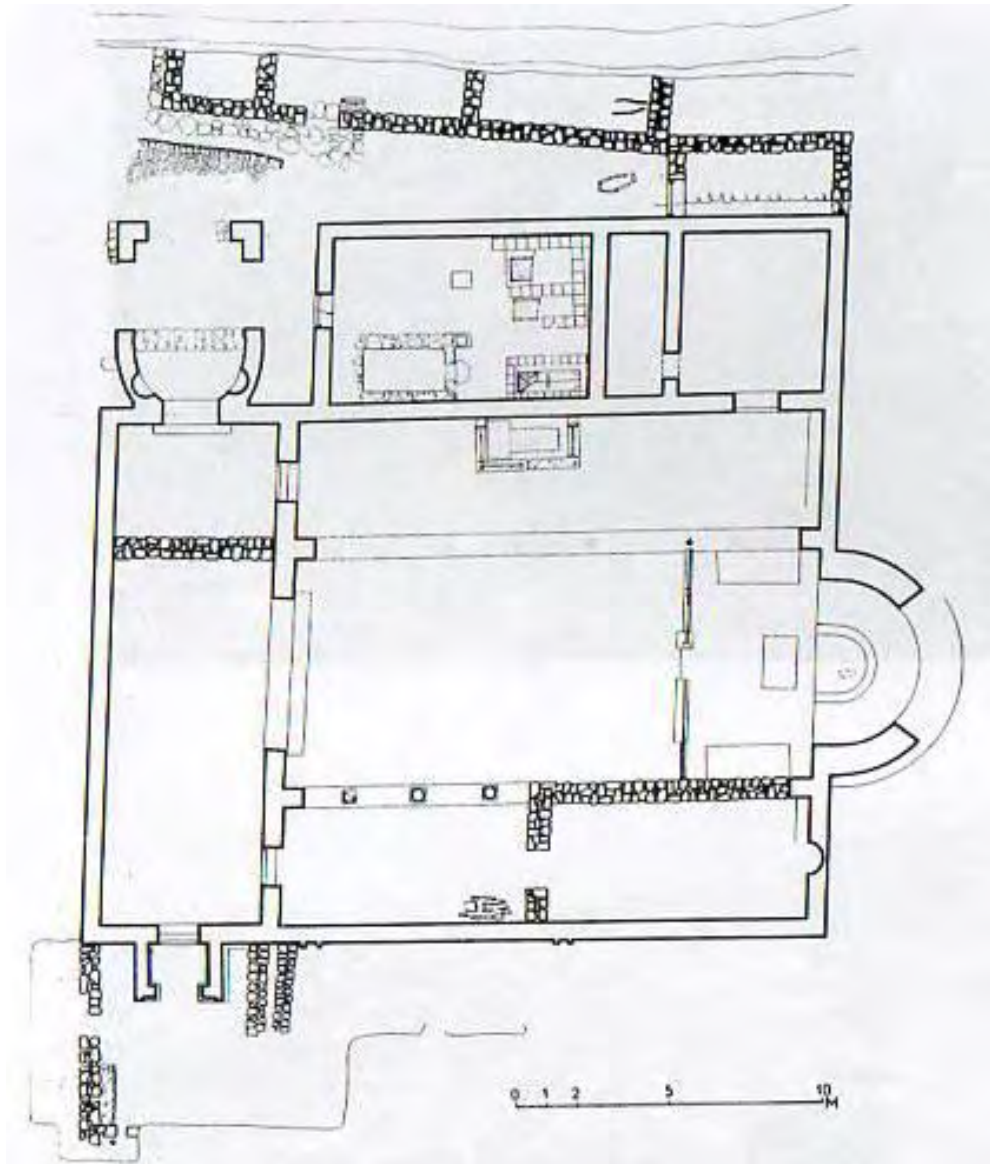
Εικ. 2

Εικ. 3α

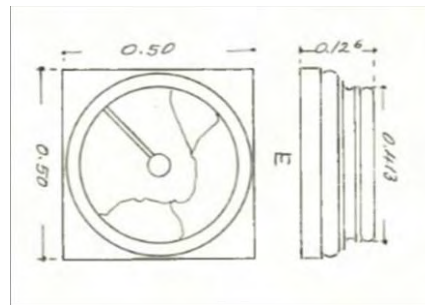
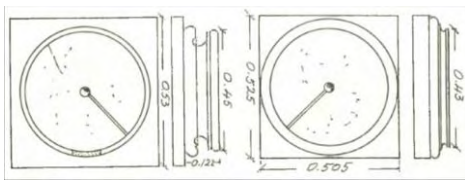
Εικ. 3β

Εικ. 4

Εικ. 5

Εικ. 6α,β,γ

Εικ. 7

Εικ. 8α,β

Εικ. 9

Εικ. 10

Εικ. 11

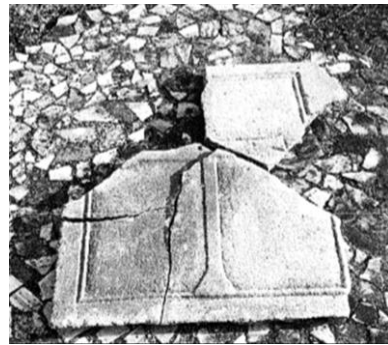
Εικ. 12

Εικ. 13

Εικ. 14

Εικ. 15

Εικ. 16

Εικ. 17

Εικ. 18

Εικ. 19

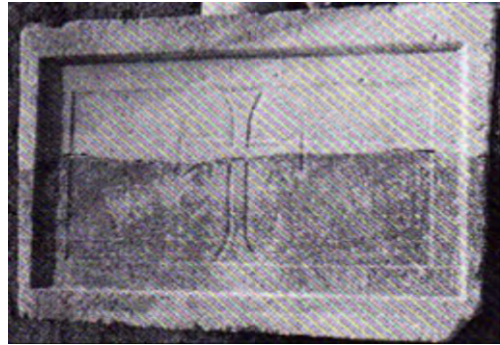
Εικ. 20

Εικ. 21

Εικ. 22

Εικ. 23α,β

Εικ. 24

Εικ. 25

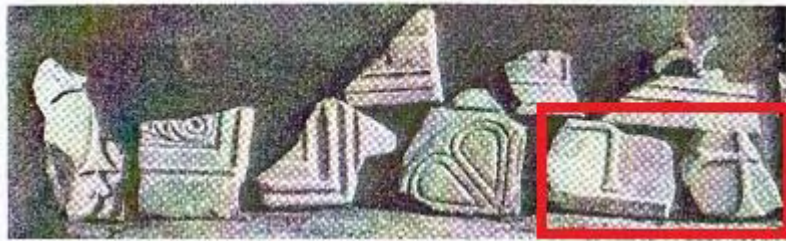
Εικ. 26

Εικ. 27

Εικ. 28

Εικ. 29

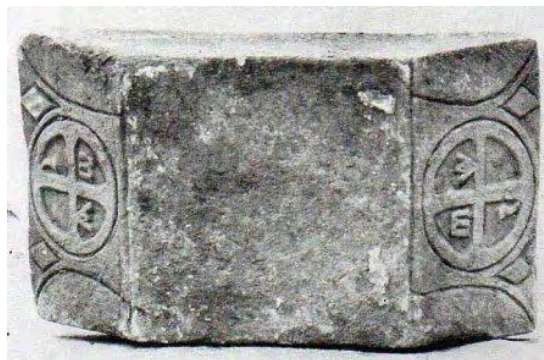
Εικ. 30

Εικ. 31

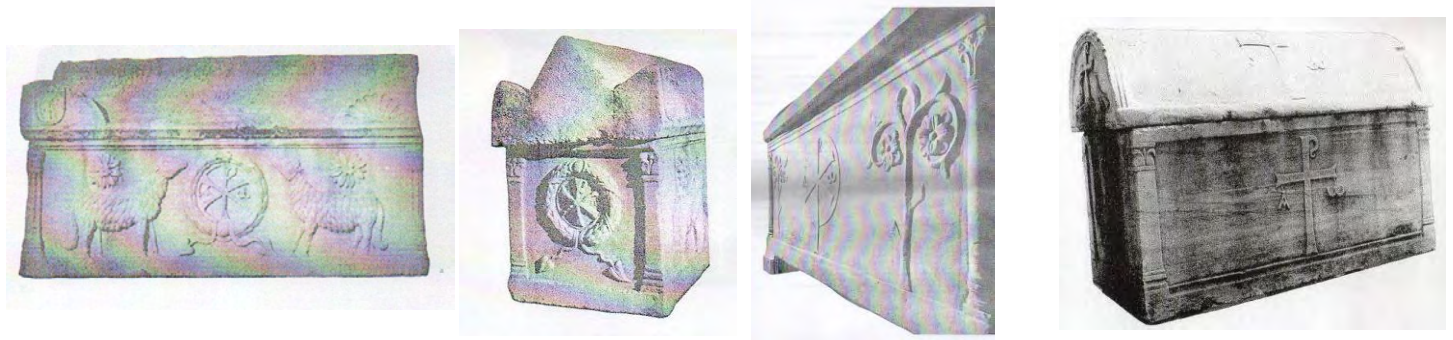
Εικ. 32

Εικ. 33

Εικ. 34

Εικ. 35

Εικ. 36

Εικ. 37

Εικ. 38

Εικ. 39

Εικ. 40

Εικ. 41

Εικ. 42

Εικ. 43

Εικ. 44

Εικ. 45

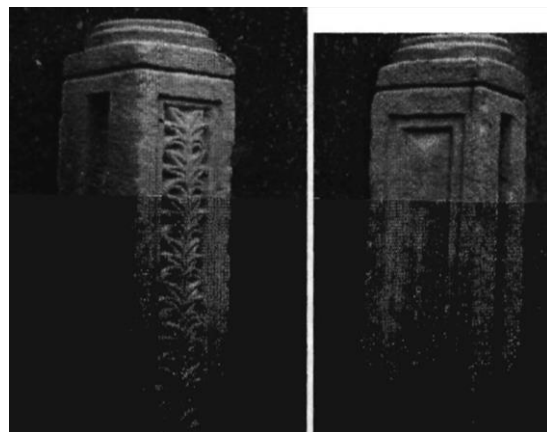
Εικ. 46

Εικ. 47

Εικ. 48

Εικ. 49

Εικ. 50

Εικ. 51

Εικ. 52

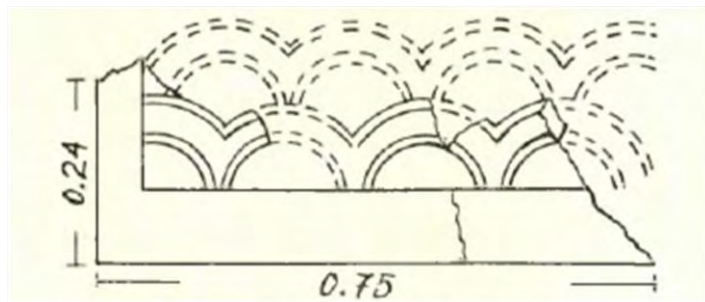
Εικ. 53

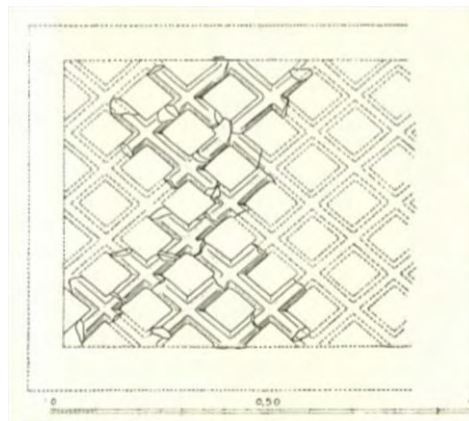
Εικ. 54

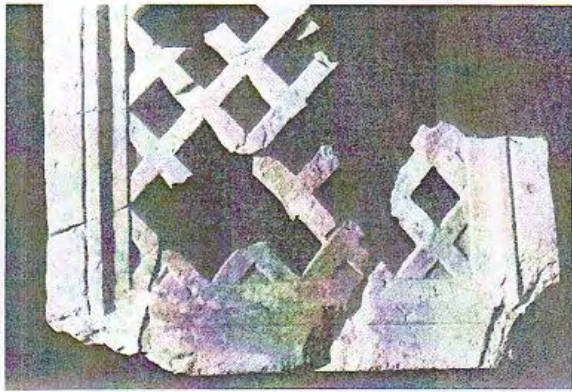
Εικ. 55

Εικ. 56

Εικ. 57

Εικ. 58

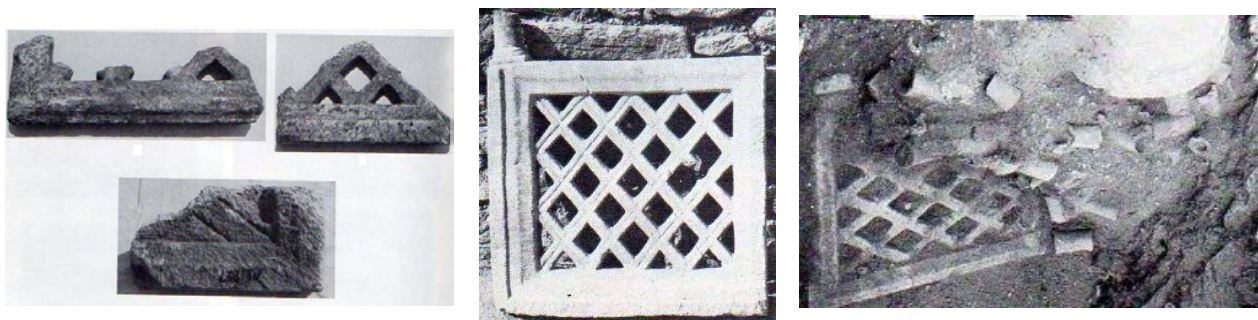
Εικ. 59

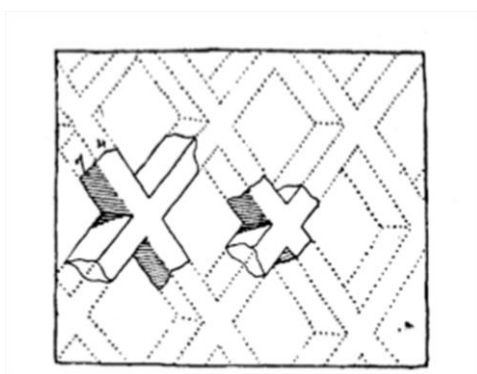
Εικ. 60

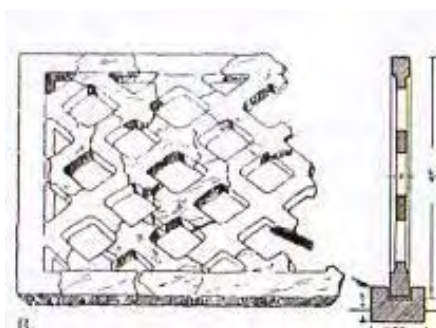
Εικ. 61

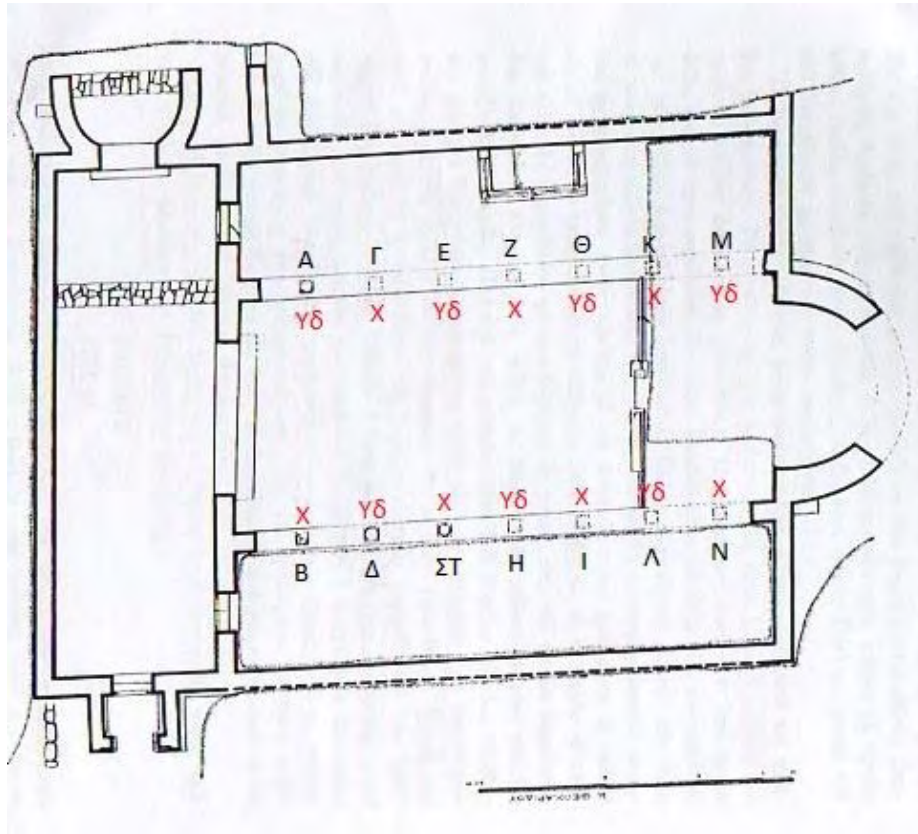
Εικ. 62

Εικ. 63

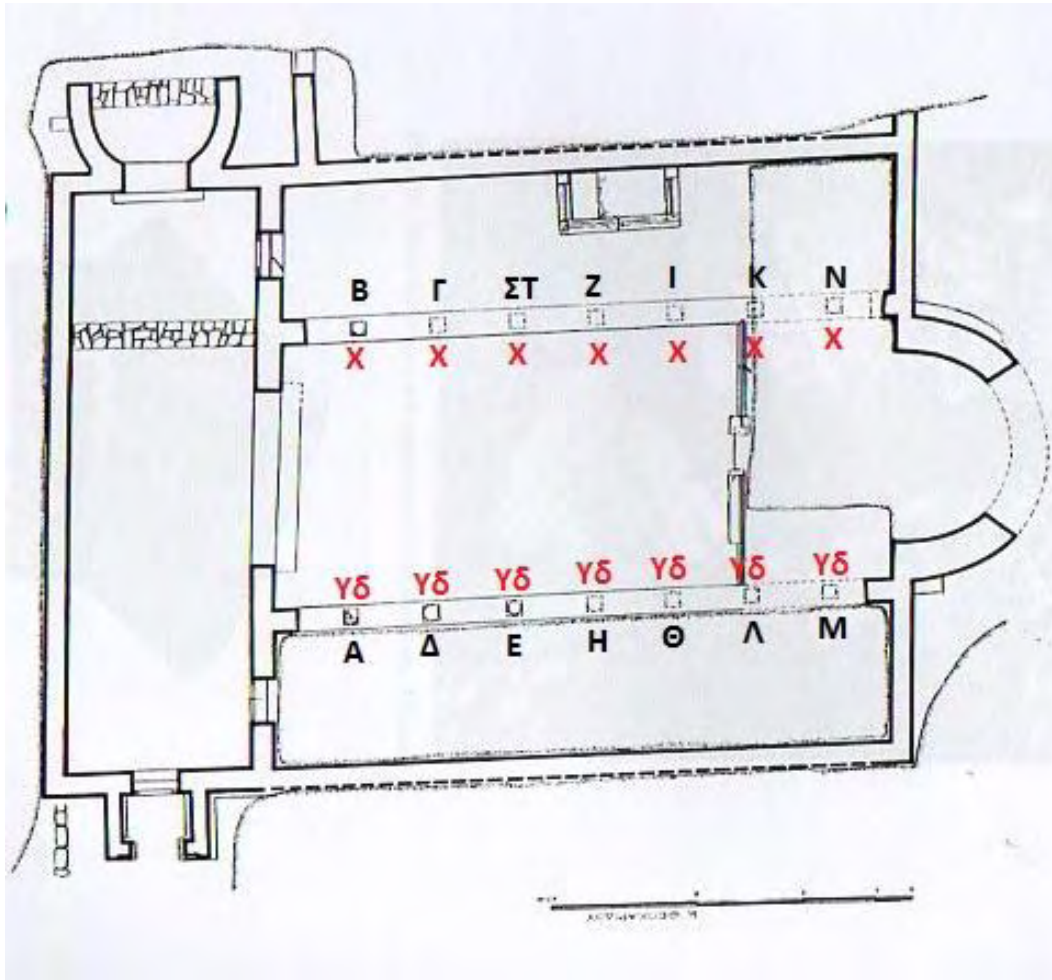

Εικ. 64

Σχήμα 1

Υπόμνημα: τα γράμματα Α έως Ν είναι τα επιθήματα, σύμφωνα με τα εγχάρακτα γράμματα που φέρουν στην κάτω επιφάνεια. Χ είναι το χριστόγραμμα, ενώ Υδ τα φύλλα υδροχαρούς φυτού.

Σχήμα 2

Υπόμνημα: τα γράμματα Α έως Ν είναι τα επιθήματα, σύμφωνα με τα εγχάρακτα γράμματα που φέρουν στην κάτω επιφάνεια. Χ είναι το χριστόγραμμα, ενώ Υδ τα φύλλα υδροχαρούς φυτού.